

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ
У ВИЩІЙ ШКОЛІ**

Навчально-методичний посібник

Мукачево – 2016

УДК 378(07)
ББК 74.480я73
М54

Методика викладання у вищій школі : навчально-методичний посібник /
Уклад. : В. І. Кобаль. – Мукачево : Вид-во МДУ, 2016. - 203 с.

РЕЦЕНЗЕНТ:

Староста В.І., професор, доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та психології ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Мукачівського державного університету
від 23 лютого 2016 р., протокол № 7.*

М54 Методика викладання у вищій школі : навчально-методичний посібник / Уклад. : В. І. Кобаль. – Мукачево : Вид-во МДУ, 2016. - 203 с.

Навчально-методичне видання вміщує матеріали лекційного курсу та завдання до семінарських занять, для самоперевірки та самостійної роботи студентів ступеня «магістр» з навчальної дисципліни «Методика викладання у вищій школі».

Рекомендовано для студентів вищих навчальних закладів, викладачів, аспірантів, вчителів загальноосвітніх шкіл, а також для широкого загалу.

ЗМІСТ

Передмова.....	4
<i>Змістовий модуль 1</i>	
ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ.....	5
Тема 1.Методика викладання у вищій школі в структурі педагогічних наук. Її предмет і завдання.....	5
Тема 2.Сучасна вища школа в освітній системі України.....	23
Тема 3. Теоретичні засади навчально-виховного процесу у вищій школі. Зміст, планування та організація освітнього процесу у вищій школі.....	50
<i>Завдання до семінарських занять.....</i>	85
<i>Змістовий модуль 2</i>	
ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА КОНТРОЛЮ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ.....	87
Тема 4. Форми, види, методи і засоби навчання у вищій школі.....	87
Тема 5. Підготовка до лекції та її проведення.....	102
Тема 6. Технологія і техніка організації та проведення семінарів, практичних, лабораторних, індивідуальних занять, консультацій і колоквіумів.....	124
Тема 7. Організація індивідуальної та самостійної позааудиторної роботи студентів.....	140
Тема 8. Система аналізу й оцінювання навчальних досягнень студентів.....	160
<i>Завдання до семінарських занять.....</i>	174
Список використаної та рекомендованої літератури.....	176
Додатки.....	178

ПЕРЕДМОВА

Навчальна дисципліна «Методика викладання у вищій школі» є однією з фундаментальних дисциплін фахової підготовки і має **за мету** надання магістрам знань та вмінь організації освітнього процесу у вищих навчальних закладах України.

Метою вивчення дисципліни є підготовка студентів-магістрів до майбутньої професійно-педагогічної діяльності у вищих навчальних закладах, до взаємодії з людьми у різноманітних установах, що має характер управлінської, організаторської, навчально-виховної діяльності фахівця.

Об'єктом вивчення навчальної дисципліни «Методика викладання у вищій школі» є процес організації навчання студентів у вищих навчальних закладах.

Предметом вивчення навчальної дисципліни «Методика викладання у вищій школі» є основні положення організації навчального процесу у вищій школі України та основи викладацької діяльності науково-педагогічних працівників.

Навчальна дисципліна «Методика викладання у вищій школі» забезпечує **знання:**

- структури системи вищої освіти в Україні та в світі, рівнів і ступенів вищої освіти, системи ліцензування та акредитації освітніх (освітньо-професійних чи освітньо-наукових) програм та вищих навчальних закладів;
- правових та нормативних актів, що регулюють діяльність науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів України;
- компонентів системи державних, галузевих стандартів вищої освіти та стандартів вищих навчальних закладів, навчальних планів підготовки бакалаврів, магістрів зі спеціальності “готельна і ресторанна справа”, докторів філософії;
- форм організації освітнього процесу у вищій школі: навчальні заняття, самостійна робота студента; практична підготовка; контрольні заходи; державна атестація; сучасних педагогічних технологій у ВНЗ;
- методології розробки навчальних та робочих навчальних програм дисциплін.

Навчальна дисципліна «Методика викладання у вищій школі» забезпечує формування **умінь і навичок:**

- підготовки та проведення основних видів навчальних занять: лекцій, практичних, семінарських і лабораторних занять;
- організації самостійної роботи студентів: виконання домашніх завдань, підготовки рефератів, курсових та дипломних робіт;
- організації системи контролю за засвоєнням знань та здобутих вмінь і навичок поточного, модульного й підсумкового контролю за Європейською кредитною трансферно-накопичувальною системою (ЄКТС) ;
- розробки методичного та дидактичного забезпечення навчального процесу.

**ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1
ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ**

Тема 1. Методика викладання у вищій школі в структурі педагогічних наук. Її предмет і завдання

- *Сучасні проблеми суспільства у сфері освіти*
- *Педагогіка, її місце в системі наук*
- *Методика викладання у вищому навчальному закладі як предмет курсу*
 - *Витоки й основні віхи становлення освіти й вищої школи в Україні*
 - *Стан і тенденції розвитку вищих навчальних закладів України та педагогіки вищої школи, методики викладання у вищій школі в ХХ – на початку ХХІ століття*

Сучасні проблеми суспільства у сфері освіти [13]

Упродовж багатьох століть філософи, учені, митці вивчали особливості фізичного, психічного та соціального розвитку Людини. Починаючи з другої половини ХІХ і впродовж ХХ ст. увага значної частини вчених концентрується на проблемах науково-технічної революції. Особистість людини все більше починає відігравати роль додатка до технічних систем.

Освітня галузь більшості країн цілеспрямовано працювала в алгоритмі освітньо-дидактичної революції, провідником якої був великий чеський мислитель середини ХVІІ ст. Я.А. Коменський. Головне завдання шкіл усіх рівнів у рамках тогочасної системи зводилося до передання тим, хто навчався, певної суми знань, необхідних для забезпечення суспільного і науково-технічного поступу.

Зрозуміло, що в той історичний період соціально-економічного розвитку суспільства такі дії були виправдані. Проте, як показує подальший розвиток суспільства в нових умовах, такий підхід гальмує природний розвиток. Виникає суперечність між значним обсягом знань, якими володіє людина, і рівнем її моральної, фізичної, естетичної, трудової і розумової вихованості. Про це йдеться і в Євангелії: «У багатій мудрості є багато смутку. Хто примножує знання, примножує скорботу». Щоб певним чином знівелювати цю суперечність, необхідно забезпечити всебічний розвиток особистості, який передбачає гармонію розумового, фізичного, морального, трудового й естетичного компонентів виховання. Адже ще Платон застерігав: «Освічена, але погано вихована людина страшніша за будь-якого звіра». Відомий російський учений Д.І. Менделєєв уже на початковій стадії розвитку технічного прогресу писав: «Знання без виховання - меч у руках божевільного» [13].

Уроки історії, досвід людства свідчать, що матеріальна культура, успіхи в соціально-економічній сфері залежать від глибини розуміння значущості людини в сучасному світі, її інтелектуального й морально-духовного розвитку.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

Саме морально-духовний та інтелектуальний розвиток особистості й суспільства в цілому визначають рівень суспільно-економічного стану, рівень цивілізованості.

Нині очевидною є розбіжність між матеріальним і духовним вимірами людини. З одного боку, маємо величезні технічні й технологічні досягнення як результат розвитку освіти й науки. Досить лише згадати, що впродовж ХХ ст. зроблено більше відкриттів і винаходів, аніж за попередні 6 тис. років, що через кожні 5-6 років обсяг знань з усіх галузей науки подвоюється, що понад 80 % учених, які будь-коли жили і працювали на планеті, діють у наш час.

З іншого боку, впадає в око порівняно низький рівень духовності людини.

У практиці роботи загальноосвітніх і вищихпрофесійних шкіл, на жаль, поки що зберігається традиція організації навчально-виховного процесу в рамках пояснювально-репродуктивного навчання. І, як наслідок, учні й студенти витрачають багато зусиль, а результати не відповідають очікуваням. Так, дослідження показують, що й у випускників середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів, і в студентів лишається порівняно невелика частина програмних знань. При цьому не розв'язується головне завдання навчання – забезпечення в належному обсязі інтелектуального розвитку особистості.

Інтелект (лат. *intellektus* – відчуття, сприймання, розуміння, усвідомлення, пізнання, розум, глузд) – це розумові здібності людини: здатність орієнтуватися в навколишньому середовищі, адекватно його відобразити й перетворювати, мислити, навчатися, пізнавати світ і засвоювати соціальний досвід; спроможність розв'язувати завдання, приймати рішення, розумно діяти, передбачати. Дослідження відомих психологів (С.Л. Рубінштейна, Б.М. Теплова, Б.Г. Ананьєва, Н.С. Лейтеса та ін.) переконують, що інтелект не абстрактне біологічне утворення, а результат соціально-історичного розвитку.

Формування інтелекту відбувається в процесі цілеспрямованої діяльності, і насамперед – пізнавальної. Розвинений інтелект як окремої особистості, так і суспільства в цілому – найбільше надбання й запорука соціально-економічного поступу. Багатство будь-якої країни визначається не стільки наявністю природних ресурсів (корисних копалин, лісу, землі, водних запасів), скільки інтелектуальним фондом.

Тому головне завдання загальноосвітньої та вищої школи полягає в тому, щоб забезпечити оптимальні соціально-економічні й психолого-педагогічні умови для належного інтелектуального розвитку громадян. Це має здійснюватися шляхом перебудови системи навчання, вибору таких типів, форм, засобів, методів і прийомів пізнавальної діяльності, які б забезпечували прилучення кожного учня, студента до самостійної навчальної діяльності. Звідси ефективність навчання на будь-якому рівні слід оцінювати за рівнем інтелектуального розвитку особистості.

У програмному документі «Національна доктрина розвитку освіти» визначено: «Освіта – основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства» [1]. Для подальшого розвитку і формування здорового, соціально зрілого суспільства необхідно змістити акценти зі знанневої, сцієнтичної парадигми едукації людини на виховну. Якщо зосередити морально-духовні, інтелектуальні, матеріальні сили й ресурси на вихованні підростаючого покоління, можна домогтися відчутних успіхів у соціально-економічному піднесенні країни.

Сучасна система вищої освіти, що повною мірою відповідає вимогам часу, є одним з найголовніших чинників зростання якості людського капіталу, генератором нових ідей, запорукою динамічного розвитку економіки і суспільства в цілому. Для того, щоб українська вища освіта по-справжньому ефективно виконувала ці важливі завдання, необхідне її оновлення з урахуванням актуальних світових тенденцій розвитку освіти у широкому соціально-економічному контексті.

Модернізація вищої освіти в Україні вимагає подолання низки проблем, серед яких найбільш актуальними є: невідповідність структури підготовки спеціалістів реальним потребам економіки, зниження якості освіти, корупція в системі вищої освіти, відірваність від наукових досліджень, повільні темпи інтеграції в європейський і світовий інтелектуальний простір. Фахівці також вказують на значне розширення системи вищої освіти, що відбувалося в Україні з середини 1990-х років, маючи на увазі як збільшення самої кількості вищих навчальних закладів, так і стрімке зростання загальної кількості студентів і випускників ВНЗ. Зі швидким розростанням системи вищої освіти прямо й опосередковано пов'язуються такі проблеми, як руйнування системи професійно-технічної освіти, дефіцит кваліфікованих кадрів робітничих спеціальностей, неможливість для багатьох випускників ВНЗ знайти роботу за фахом, інфляція освітніх і професійних стандартів, надмірне навантаження на викладачів та недостатнє фінансування університетів, зростання рівня корупції у ВНЗ та інші.

Головною причиною зростання витрат на освіту, яке відзначається упродовж останніх кількох десятиріч років і темпи якого стрімко зростають з початку XXI століття, є соціальне явище, притаманне усім розвинутим країнам: зростання масовості вищої освіти. У багатьох європейських країнах, у тому числі й Україні, вища освіта вже перетворилася з певного привілею на соціальний стандарт, особливо це стосується міських жителів.

Найбільш переконливими причинами зростання масовості вищої освіти можна вважати демографічну кризу (зниження народжуваності, старіння населення) та скорочення кількості робочих місць у виробничому секторі економіки. Системи вищої освіти, зацікавлені у збереженні і розширенні своїх обсягів, в умовах скорочення абсолютної кількості абітурієнтів природним чином прагнуть до максимізації частки випускників середніх шкіл, які вступають до ВНЗ. Дещо парадоксальним чином, деіндустріалізація також веде не до скорочення, а до розширення систем вищої освіти, оскільки дефіцит

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

робочих місць загострює конкуренцію на ринку реальних і символічних кваліфікацій. Роботодавці дедалі частіше розглядають документ про вищу освіту як додатковий фільтр, що дає змогу відсікати надлишок потенційних працівників, котрі такого документа не мають.

Розширення систем вищої освіти у розвинутих країнах породжується об'єктивним попитом на вищу освіту, що існує в суспільстві. Вища освіта нині вважається необхідною (але дедалі більше – не достатньою) умовою отримання в майбутньому кращої роботи та просування вгору шаблями соціальної драбини. В Україні та інших пострадянських державах, де в минулому вища освіта справді була елітною і давала реальні соціальні переваги, подальшому розширенню системи освіти сприяє й інерція суспільної свідомості. Крім того, у пострадянських суспільствах можливість отримання вищої освіти для більшості молодих людей стала частиною неписаного суспільного договору між владою і населенням: можливість отримання вищої освіти (часто номінально або реально безкоштовної) для дітей розглядається як своєрідна компенсація за незадовільне соціально-економічне становище, у якому протягом тривалого часу перебуває значна частина громадян. З огляду на це, заходи, спрямовані на скорочення системи вищої освіти чи можливостей її отримати, неминуче будуть супроводжуватися невдоволенням і опором у суспільстві, додатково посилюваними протидією з боку самої системи вищої освіти. Масова вища освіта, попри всі її вади й негативні наслідки, дедалі більше стає соціальною реальністю на зразок писемності або доступу до телефонного зв'язку чи Інтернету, а відтак потрібно не обґрунтовувати необхідність скорочення системи вищої освіти, а знаходити механізми її ефективнішого використання в інтересах конкретних громадян та суспільства і держави в цілому.

Очевидним найбільш негативним наслідком зростання ступеня масовості вищої освіти є знецінення, інфляція отримуваних кваліфікацій. Чим більше людей мають дипломи про вищу освіту, тим гострішою є конкуренція за робочі місця, для зайняття яких потрібен такий диплом. За умови відсутності зростання чи скорочення кількості робочих місць, кваліфікаційні вимоги природним чином підвищуються, що веде до подальшого посилення вимог щодо освітніх кваліфікацій.

Ситуація ще більше загострюється в умовах неналежного зв'язку між структурою підготовки спеціалістів у ВНЗ і реальними потребами економіки, що являє собою застарілу проблему України. У цьому відношенні очевидно є потреба у приведенні державного замовлення на підготовку спеціалістів у відповідність до реальних потреб національної економіки.

Безперечними є такі підстави надання державою можливості повністю або частково безкоштовно здобувати вищу освіту:

1. За спеціальностями і в обсягах, реально затребуваних державним сектором економіки та системами забезпечення критично важливих суспільних благ (оборона, освіта, медицина тощо), а також за тими спеціальностями і в обсягах, стосовно яких існують достовірні (підтверджені роботодавцями й

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

експертною спільнотою) прогнози щодо їх затребуваності приватним сектором економіки;

2. Абітурієнтам, які виявили значно вищі за середні здібності до подальшого навчання. У переважній більшості інших випадків обґрунтована, виражена й поступова реструктуризація й оптимізація державного замовлення на підготовку спеціалістів за умови реальної децентралізації системи вищої освіти, автономізації ВНЗ, скорочення корупції та запровадження незалежної системи контролю якості освіти не тільки матиме позитивні наслідки для державного бюджету, а й знайде розуміння в суспільстві, у якому ще протягом тривалого часу вища освіта залишатиметься затребуваною.

Сьогодні значна кількість батьків і абітурієнтів, як в Україні, так і за кордоном, наділяє нинішню вищу освіту соціальною цінністю, притаманною їй у попередню епоху, таким чином сприяючи подальшому зростанню масовості вищої освіти, завищуючи очікування щодо її результатів. Самі ці високі соціальні очікування теж мають тенденцію до інфляції: вища освіта, внаслідок масовізації, у пересічному випадку перетворюється з переваги на стандарт, що має вже не так позитивний, як негативний характер – не наявність вищої освіти дає певну перевагу, а натомість суттєвим недоліком стає її відсутність. У громадській думці виникає уявлення про критичну необхідність «професіоналізму», не обов'язково втіленого у певні знання і навички, але обов'язково формально підтвердженого дипломом про вищу освіту «встановленого зразка». Вища освіта чи науковий ступінь стає атрибутом соціального статусу, зростає вага символічного (на відміну від реального – конкретних знань, умінь і навичок) компонента. Нівелюванню цінності вищої освіти сприяє і не реформованість вітчизняної економіки, яка не має необхідної кількості робочих місць, що реально вимагають виробничої ефективності, таким чином далі стимулюючи попит на абстрактні «універсальні» освітні спеціальності на зразок менеджера, економіста чи журналіста.

З метою максимального використання позитивного потенціалу сучасних глобальних тенденцій у розвитку освіти та подолання їх негативних наслідків необхідною є реалізація низки заходів, зокрема:

- ✓ децентралізація системи вищої освіти, реальна автономізація ВНЗ (включно з економічною діяльністю), розвиток приватного сектора галузі вищої освіти з одночасним запровадженням ефективної системи оцінювання якості освіти, базованої на незалежних агенціях оцінювання якості;

- ✓ поступова реструктуризація й оптимізація державного замовлення на підготовку спеціалістів за участі роботодавців з метою приведення державного замовлення у відповідність до реальних потреб державного і приватного секторів національної економіки;

- ✓ розвиток системи освіти протягом життя;

- ✓ подальший розвиток експортного потенціалу вітчизняної вищої освіти з метою отримання економічних результатів, прискорення модернізації освіти та посилення впливу і престижу України у світі;

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

✓ активне впровадження у програми вищої освіти підприємницької складової, передусім у плані оволодіння студентами практичними навичками, необхідними для ведення самостійної економічної діяльності, а також отримання ними необхідних знань щодо законодавства та практики бізнесу в Україні і за кордоном;

✓ підвищення уваги до суспільствознавчого блоку вищої освіти та питань університетського самоврядування, від чого значною мірою залежить майбутня участь молодих людей у суспільно-політичному житті;

✓ цілеспрямована просвітницька робота з метою об'єктивного інформування батьків і абітурієнтів, зацікавленої громадськості щодо цінності тих чи інших спеціальностей на вітчизняному і міжнародному ринку праці [11].

Педагогіка, її місце в системі наук

Для того, щоб забезпечити всебічний гармонійний розвиток людини, треба оволодіти широким спектром знань про її розвиток і виховання. Цими знаннями й оперує педагогіка.

Педагогіка (гр. *país* – дитя і *ago* – веду, керую) — наука про навчання та виховання дітей. Щоправда, нині поняття «педагогіка» розширилося й охоплює сферу навчання й виховання не лише дітей, а й людини взагалі. Варто зауважити, що із середини XIX ст. вчені виділили як окрему науку про освіту й виховання дорослих – андрагогіку. Андрагогіка (гр. *andros* – доросла людина, зрілий чоловік і *ago* – веду, керую) – педагогіка дорослих, одна з педагогічних наук, що займається дослідженням проблем освіти, самоосвіти й виховання дорослих людей. Завданням андрагогіки є окреслення змісту, організаційних форм, методів і засобів навчання дорослих. Уперше в історії педагогічної науки термін «андрагогіка» ввів німецький вчений О. Конт (1833 р.). Проте становлення андрагогіки як самостійної науки відбулося в середині XX ст. й пов'язане з іменами американців М. Ноулза і Р. Сміта, англійця П. Джарвіса, німця Ф. Пьоггелера, голландця Т. ТенХаве, поляка Л. Туроса та ін. Кінець XX і початок XXI ст. характеризуються значним розширенням досліджень проблем андрагогіки.

Педагогіка виконує такі функції:

1) **теоретична функція** педагогіки здійснюється на трьох рівнях:

➤ **описовому** - вивчення передового і новаторського педагогічного досвіду;

➤ **діагностичному** - виявлення стану педагогічних явищ (наприклад, успішності, вихованості учнів), встановлення умов і причин, які їх обумовлюють;

➤ **прогностичному** - експериментальні дослідження педагогічної дійсності і побудова на їхній основі моделей перетворення цієї дійсності.

На цьому рівні створюються теорії навчання і виховання, моделі педагогічних систем, що випереджають освітню практику.

2) **технологічна функція** педагогіки як науки також реалізується на трьох рівнях:

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

➤ **проективному**, що пов'язаний з розробкою відповідних методичних матеріалів (навчальних планів, програм, підручників, навчальних посібників, педагогічних рекомендацій) на базі теоретичної концепції, у якій визначається план педагогічної діяльності;

➤ **перетворювальному**, що спрямований на впровадження досягнень педагогічної науки в навчально-виховну практику з метою її удосконалення;

➤ **оцінному і коректувальному**, що передбачає оцінку впливу результатів наукових досліджень на педагогічну практику і наступну корекцію взаємодії наукової теорії та практики навчання і виховання.

Теоретична і технологічна функція педагогіки реалізуються в органічній єдності.

Педагогічна галузь знань є складовою частиною людинознавства і не може розвиватися ізольовано від інших наук про людину, яких зараз нараховується близько 130. Теперішнього часу педагогіка, як суспільна наука, тісно пов'язана з такими науками як філософія, психологія, історія, етика, естетика, кібернетика, соціологія та ін. (рис. 1) [20].

На думку вчених, педагогіка – це традиційно об'єднуювальна наука про освіту й виховання людини. І саме на цій базі ґрунтується система педагогічних наук. Педагогіка тісно пов'язана з іншими науками, передовсім з анатомією та фізіологією людини, психологією.

Ці дисципліни, по суті, становлять засадницькі основи педагогіки. К.Д. Ушинський стверджував: «Якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх відношеннях, то вона повинна попереду пізнати її також в усіх відношеннях». Оскільки фізіологія людини і, зокрема, вікова фізіологія досліджує закономірності та особливості фізичного розвитку людини, а психологія – психічного, то набуток цих наук становить надійний фундамент для успішного й ефективного розвитку педагогічної науки взагалі й педагогічної діяльності зокрема.

Зарубіжний філософ, науковець Б.М. Кедров, систематизуючи науки, побудував, на нашу думку, доцільну їх модель (рис. 2).

Така модель, в якій психолого-педагогічні науки розміщені в центрі, відображає об'єктивний характер взаємозв'язків між різними групами наук. Адже наукові дослідження в тій чи тій галузі є результатом діяльності людини. Відтак пізнання людини, її навчання й виховання – пріоритетний напрям у суспільно-економічному поступі. Від нього залежать успіхи в усіх інших сферах життєдіяльності людини [13].

Оскільки сенс життя людини полягає в продовженні свого роду, в центрі уваги життєдіяльності батьків, інших членів суспільства є Людина в особі дитини. Народна мудрість вчить, що важливо не лише народити дитину, а й виховати її. Цим завжди переймалися не тільки батьки, а й представники роду, громади. Упродовж багатьох століть набуто величезного досвіду виховання дітей з урахуванням соціально-економічних потреб, суспільних завдань, загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей. Склався

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

колосальний пласт знань про виховання, узагальнений народною педагогікою, що є першим компонентом джерельної бази педагогіки (рис.3).

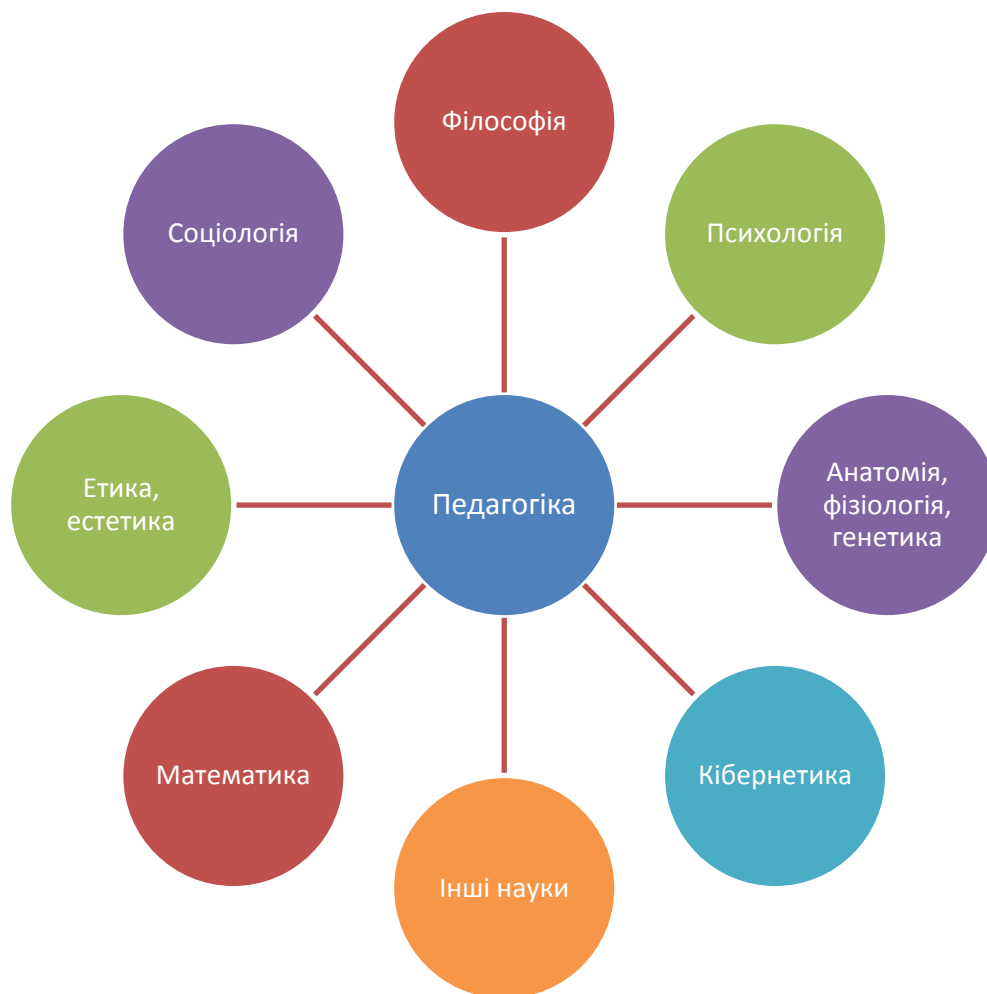

Рис. 1 – Зв'язок педагогіки з іншими науками

Наукова педагогіка, що розвивається з початку становлення шкільництва, спираючись на досвід народної педагогіки, узагальнювала й обґрунтовувала закономірності, принципи, форми й методи організації освітньо-виховної роботи з урахуванням соціально-економічного й культурного контексту. Надбання наукової педагогіки є «енергоносієм» розвитку системи освіти й виховання, теоретико-методологічними засадами вдосконалення навчально-виховного процесу. Педагогічна думка минулого, зокрема таких відомих дослідників, як Я.А. Коменського, А. Дістервега, Г. Песталоцці, М.І. Пирогова, П.Ф. Каптерева, К.Д. Ушинського, О.В. Духновича, Дж. Дьюї, Е. Торндайка, В. Оконя, П.Ф. Лесгафта, М.І. Лобачевського, Д.І. Менделєєва, А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського та багатьох інших – це неминущий науковий доробок, без опори на який не можна рухатися вперед.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

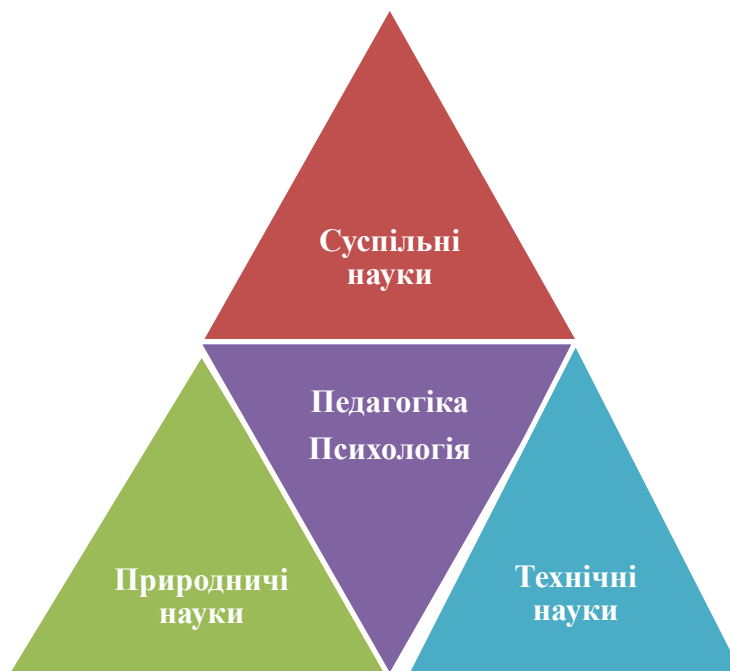

Рис. 2 - Модель взаємозв'язків між групами наук (за Б.М.Кедровим)

Ще одне важливе джерело розвитку педагогічної науки – досвід педагогів-практиків. Велика кількість творчих учителів, викладачів вищої школи поповнюють педагогіку своїми напрацюваннями, що є базою для осмислення, вищого теоретичного синтезу.

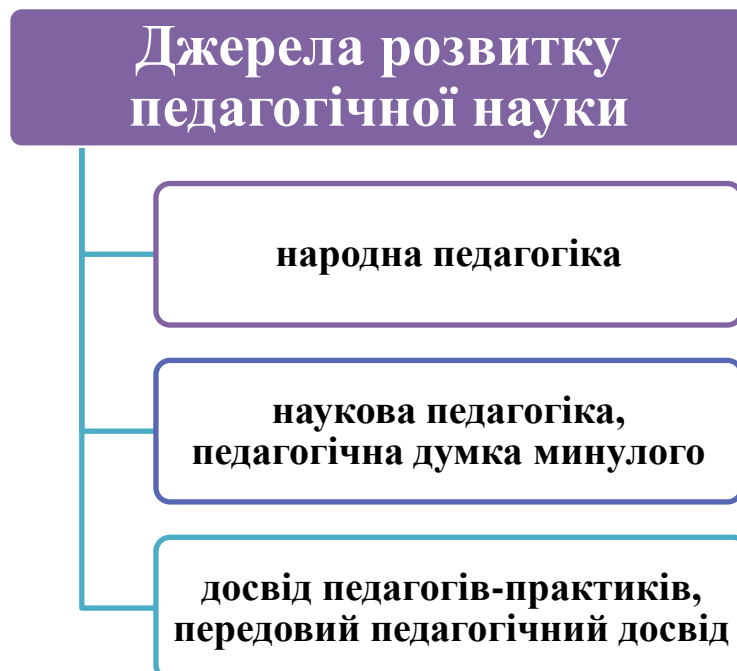

Рис. 3 – Джерельна база педагогічної науки

Педагогічна наука має досить розгалужену структуру, що можна відобразити графічно (рис. 4) [20].

Рис. 4 – Структура педагогічних наук

Методика викладання у вищому навчальному закладі як предмет курсу

У відповідності до сучасних соціальних замовлень підготовка фахівців вищої освіти повинна ґрунтуватися на методологічній основі. Магістри повинні володіти не тільки знаннями, вміннями і навичками творчої діяльності у відповідній галузі, а й уміти навчати інших, розробляти методологічні основи управління навчально-освітнім процесом у системі підготовки і перепідготовки кадрів у вищій школі усіх сфер народного господарства країни.

Останнє положення є найбільш актуальною проблемою розвитку вищої національної освіти. Для неї настав період активних пошуків таких дидактичних підходів і засобів, які могли б надати гарантоване досягнення цілей навчання.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

Одним із засобів досягнення зазначених цілей навчання і є «**Методика викладання у вищій школі**».

Методика викладання у вищій школі – це галузь педагогічної науки, яка вивчає цілі, зміст, форми, методи і засоби викладання у вищій школі.

Методики викладання класифікують наступним чином:

- загальна методика (викладання всіх навчальних дисциплін);
- особлива методика (викладання окремої дисципліни);
- часткова методика (викладання окремих тем, розділів тієї чи іншої дисципліни).

Наукові засади викладання у вищій школі – це ті вимоги які висувають інші науки до викладання. Розрізняють такі **наукові засади**:

➤ **методологічні** – вимоги, які висуває до викладання філософія як методологія, а в філософії це принцип філософського методу пізнання, який полягає у тому що:

1) розглядати процеси і явища суспільного життя потрібно у взаємозв'язках і взаємообумовленостях;

2) розгляд явищ і процесів суспільного життя в розвитку;

3) розгляд практики як критерію істини;

4) конкретність істини (абстрактної істини не існує);

➤ **науково-педагогічні** - це ті вимоги які висуває педагогіка до викладання;

➤ **логічні** – ті вимоги які висуває логіка до викладання:

1) забезпечення послідовного вивчення соціально економічних дисциплін;

2) забезпечення логічної послідовності кожної окремої дисципліни;

3) дотримання законів логіки у викладенні;

➤ **психолого-педагогічні** - ті вимоги які висуває психологія до викладання:

1) врахування особливостей психології студентів;

2) врахування психологічних особливостей праці викладача;

3) врахування психологічних особливостей спілкування викладача і студентів;

4) врахування психологічних особливостей сприйняття знань.

Мета навчальної дисципліни «Методика викладання у вищій школі» – надати слухачам магістратури цілісну і логічно-послідовну систему знань про дидактику підготовки кадрів вищої кваліфікації, розкрити концепцію, основи теорії, методики і методології викладання навчальних дисциплін у системі вищої освіти.

Об'єктом Методики викладання у вищій школі – є навчальний процес у ВНЗ.

Предметом дисципліни є - системно організований навчальний процес підготовки кадрів вищої освіти за сучасними дидактичними принципами.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

Завдання вивчення дисципліни:

- ознайомитись із законодавчими актами України про вищу освіту і концепцією її розвитку в умовах інтеграції системи освіти у світовий та європейський освітній простір;
- ознайомитися зі структурою і змістом навчального процесу у вищому навчальному закладі, з особливостями роботи викладачів, завідувача кафедри, деканату, адміністрації;
- оволодіти педагогічними формами освітньої взаємодії зі студентами, навчитися творчо застосовувати знання і способи діяльності, засвоєні під час вивчення дисциплін управлінського циклу;
- навчитися планувати, організовувати і аналізувати різноманітні види навчальних і позааудиторних занять, використовувати найбільш ефективні методи навчання, виховання і розвитку студентів;
- набути початкового досвіду ведення науково-методичної роботи, дослідно-експериментальних форм педагогічної діяльності;
- ознайомитися з кращим педагогічним досвідом викладачів ВНЗ України, апробувати найбільш ефективні прийоми і методи навчання, що застосовуються в системі викладання навчальних дисциплін.

Коротко зупинимось на порівнянні понять «методика» і «технологія».

Методика – система науково обґрунтованих правил і прийомів навчання, а **технологія навчання** – інструмент досягнення цілей навчання або систематичне і послідовне втілення на практиці спроектованого процесу навчання. Звідси випливає, що технологія навчання - це система способів і засобів досягнення цілей управління процесом навчання (М.П.Сибірська).

«Поняття «методика» ширше, ніж «технологія навчання», тому що «методика» відповідає на запитання – «чому, кого і як учити», а «технологія» тільки «як учити»» (В.В.Гусє).

«Поняття «педагогічні технології» ширше, ніж поняття «технології навчання», оскільки вони містять і технологію виховання, і технологію навчання. (Ю.К.Бабанський, М.П. Сибірська, В.І.Лозова).

Освіта визнана однією з найголовніших складових загальнолюдських цінностей. Вектор сучасної політики і стратегії держави спрямований на подальший розвиток національної системи освіти, адаптацію її до умов соціально-орієнтованої економіки, трансформацію та інтеграцію в європейське і світове співтовариство.

Останнім часом суспільство почало усвідомлювати принципово нову роль освіти у сучасному інформаційному світі, тому вона вже стала одним з найважливіших чинників політики.

Основою якісних змін у вищій освіті України є п'ять пріоритетних напрямів [3, с. 5]:

- 1) європейський рівень якості і доступності освіти;
- 2) духовна зорієнтованість освіти;
- 3) демократизація освіти;

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

4) соціальне благополуччя науковців і педагогів, реалізація формули: *«Щасливий учень — щасливий учитель — щаслива держава»;*

б) розвиток суспільства на основі нових знань.

В Україні реалізується програма навчання протягом усього життя людини. Сьогодні відзначається важливий внесок вищої освіти у впровадження довічного навчання в реальність. Вживаються заходи, щоб спрямувати національну політику країни до цієї мети і спонукати вищі навчальні заклади збільшити можливості щодо громадян навчатися незалежно від віку, включаючи визнання попередньої освіти. Такі дії повинні бути невід'ємною складовою діяльності вищої освіти.

Структура освіти України за своєю ідеологією та цілями узгоджена зі структурами освіти більшості розвинутих країн світу. Україна досягла високого рівня реалізації двох стратегічних завдань: розширення доступу до отримання вищої освіти і досягнення рівня, відповідного світовим стандартам, що сприятиме найповнішому задоволенню освітніх потреб громадян.

Витоки й основні віхи становлення освіти й вищої школи в Україні

Історія освіти в Україні тісно пов'язана з історією українського народу [20]. Освітня епоха Київської Русі не була державною та систематизованою, а освітні функції виконували церковнослужителі та освічені особи з Візантії та Західної Європи.

Багатомісячне перебування під гнітом монголо-татарських орд, польських, литовських та угорських феодалів вплинуло на існування роздрібності освіти. У XVI – XVII ст. міське населення України організовувалися в братства, які відкривали школи, друкарні, згуртовували культурні сили. Братські школи засновували і вищі навчальні заклади.

У **1632** році шляхом об'єднання Київської братської та Лаврської шкіл було створено перший вищий навчальний заклад в Україні – Києво-Могилянську колегію, в якій навчалися переважно діти української шляхти, старшини, духівництва, багатих міщан і козаків.

У **1701** році Києво-Могилянська колегія одержала титул та права академії і почала називатися Київською академією, названою на честь митрополита Петра Могили. Навчання в ній носило переважно загальноосвітній характер. Курс навчання продовжувався 12 років і поділявся на вісім класів: підготовчий, молодший, граматики, синтаксису і вищі – поетики, риторики, філософії та богослов'я. Студенти одержували філологічну підготовку, вивчали мови (слов'янську, українську літературну, грецьку, латинську, польську), опановували поетичне і риторичне мистецтво, класичну грецьку, римську і частково середньовічну літературу, студіювали історію, географію, філософію і богослов'я. Приймали в академію молодь усіх станів. У ній навчалися вихідці з Лівобережжя, Запорозжя, Західної України, Закарпаття. Щорічно тут одержували освіту від 500 до 2000 студентів. Київська академія була також

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

важливим просвітницьким центром. Вона заснувала колегії в Гощі, Вінниці, Кременці, Чернігові, Харкові і Переяславі. З 40-х років ХУІІ ст. в академії здобували освіту і молодь з закордону. У 1862 році академія переведена до Полтави.

Визначну роль у розвитку освіти на західноукраїнських землях відігравав **Львівський університет**. **20 січня 1661** року польський король підписав диплом, що надавав Львівській єзуїтській колегії статус академії і титул університету. В університеті діяли два відділи – **філософський і теологічний**. Освітній процес в університеті завершувався одержанням наукового ступеня – **ліценціата, бакалавра, магістра, доктора наук**. У **1773** році з ліквідацією ордену єзуїтів головним завданням вищої освіти, у тому числі Віденського, Празького і Львівського університетів визначено підготовку професійних кадрів – учителів, суддів і священників.

У **1809** році засновано Київську гімназію, згодом (**1811**) її було віднесено до вищих навчальних закладів. У **1805** році відкрито Харківський університет. У **1834** році створено Київський університет. Крім привілейованих чоловічих навчальних закладів відкривались станові жіночі навчальні заклади – інститути шляхетних дівчат у Харкові (1812), Полтаві (1817), Одесі (1828), Керчі (1835), Києві (1838). У **1865** році почав функціонувати Новоросійський університет в Одесі. У **1875** році створено Чернівецький університет. У **1945** році – Ужгородський державний університет.

На початку ХХ ст. кількість студентів в університетах збільшилась у середньому більш ніж удвічі. Усього в Україні до 1917 року діяло 27 вищих навчальних закладів, в яких навчалось понад 35 тисяч студентів. У 1918 році університет Св. Володимира в Києві, Харківський і Новоросійський (Одеський) стали державними університетами.

У перші роки радянської влади виникли своєрідні форми інтеграції науки, вищої освіти і виробництва. Один із прикладів такої інтеграції стали Інститути інженерів-електриків-виробничників. Студенти чотири дні в тиждень працювали на заводі, протягом двох днів по 10 годин займалися в інституті, не було залікових сесій, іспит з вивченого предмету складався одразу. Нова концепція практицизму і професіоналізму знайшла своє відображення в рішенні наради «Про реформу вищої школи» (1920), що передбачала створення вузькоспеціалізованих факультетів із трирічним терміном навчання. У 1921 році на основі старих університетів почали створювати інститути народної освіти: Київський, Харківський, Одеський, Катеринославський.

Але з 1 вересня 1932 року відновлені університети в Харкові, Києві, Одесі та Дніпропетровську. За короткий термін вони стали науковими та освітніми центрами України. У 1939 році до цих університетів приєдналися Львівський та Чернівецький університети. Напередодні Другої світової війни в УРСР нараховувалось 129 вищих навчальних закладів. У 1938 році було затверджено однотипні для усіх університетів країни навчальні плани.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

Під час Другої світової війни державні вищі навчальні заклади були евакуйовані у східні райони СРСР. Після звільнення тимчасово окупованої території України в ній оновили роботу 154 вищих навчальних закладів.

У 1974-1975 рр. на основі чинних навчальних планів було створено робочі навчальні плани, в яких визначалася кількість годин, затрачених студентами на самостійну роботу з кожної дисципліни.

У 1984 році в УРСР функціонувало 146 вищих навчальних закладів, у тому числі університетів – 9, технічних вищих навчальних закладів – 50, сільськогосподарських вищих навчальних закладів – 17, вищих навчальних закладів економіки і права – 10, педінститутів – 30, вищих навчальних закладів охорони здоров'я – 15, вищих навчальних закладів фізкультури і спорту – 3, культури і мистецтв – 12.

Після здобуття в 1991 році незалежності Україна почала формувати власну політику і систему вищої освіти. У спадок країна отримала специфічну систему освіти СРСР. Головні її недоліки були пов'язані як з надмірною централізацією, так і з залишковим принципом фінансування. У 90-х роках спостерігалась тенденція реорганізації великих інститутів в університети. Було запроваджено ступеневу структуру підготовки фахівців. Ступеневість вищої освіти полягає у здобутті різних освітньо-кваліфікаційних рівнів на відповідних етапах (ступенях) вищої освіти: молодший спеціаліст, бакалавр (базова вища освіта), спеціаліст, магістр (повна вища освіта).

1 липня 2014 році був прийнятий новий Закон України «Про вищу освіту» [8], який вступив в дію 6 вересня 2014 р. і встановлює основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з вищими навчальними закладами на принципах автономії вищих навчальних закладів, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях.

Стан і тенденції розвитку вищих навчальних закладів України та педагогіки вищої школи, методики викладання у вищій школі в ХХ – на початку ХХІ століття

Система освіти суспільства має відповідати його стратегічним завданням. Як наголошується в Національній доктрині розвитку освіти, освіта є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені. Проте стан справ у галузі освіти, темпи та глибина перетворень не повною мірою задовольняють потреби особистості, суспільства й держави. Глобалізація, зміна технологій, перехід до інформа-

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

ційно-технологічного суспільства, утвердження пріоритетів сталого розвитку, інші властиві сучасній цивілізації риси зумовлюють розвиток людини як головну мету, ключовий показник і основний важіль сучасного прогресу, потребу в радикальній модернізації галузі; ставлять перед державою, суспільством завдання забезпечити пріоритетність розвитку освіти і науки, першочерговість розв'язання їх нагальних проблем.

Особливе місце в загальнодержавній системі освіти України займають вищі навчальні заклади. Вони насамперед мають працювати на перспективу розвитку суспільства. Як підкреслює академік В.П. Андрущенко, вища школа покликана формувати інтелект нації. Від цього залежить майбутнє. Парадигма розвитку освіти України у XXI ст., зокрема вищої, зумовлюється якісними характеристиками суспільства майбутнього. За прогнозами вчених-футурологів, XXI ст. характеризуватиметься такими основними проявами: розвитком інформаційних технологій, загальною комп'ютеризацією та системним програмуванням усіх сфер виробництва, широким використанням лазерної техніки й мікропроцесорів, застосуванням телекомунікацій зі зворотним зв'язком, використанням нових полімерних матеріалів, появою нових джерел енергії. Усе це змінить ритм і стиль суспільного й індивідуального життя людей, що стануть інтенсивнішими, індивідуально відповідальними, творчими. Життя вимагатиме інтелектуально розвиненої особистості, базовим компонентом духовного світу якої будуть саме фундаментальні знання й здатність до самоосвіти в контексті інформації, обсяги якої постійно зростають [1].

Викладене зумовлює формування нових вимог до освіти, насамперед професійної. Вона має бути фундаментальною, базуватися на найновіших досягненнях науки, здійснюватися за новітніми педагогічними технологіями. При цьому не можна забувати, що нинішній фахівець має володіти високою професійною культурою, морально-духовними цінностями, щоб не вступити в конфлікт з довкіллям. Суспільно неконтрольований розвиток техніки й технології, упровадження гігантських технічних проєктів спричинили глобальну кризу цивілізації. Вихід з неї можливий лише шляхом здійснення освітньо-інтелектуальної, освітньо-виховної революції в системі освіти, й передусім у професійній освіті. Адже більшість випускників технічних ВНЗ отримують могутню зброю – інформаційні, енергетичні, технологічні та інші системи, які без належної інтелектуальної та моральної підготовки можуть виявитися небезпечним зряддям у руках «божевільних». Сучасні вчені-інженери в різних галузях науки (особливо технічної, біологічної, хімічної) мають організовувати свою діяльність на засадах гуманізму, високої моральності, стояти «на плечах» велетнів духу Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Миколи Бердяєва, а не на силі інтегральних схем. Людина, в якій не сформовані гуманістичні засади і життєдіяльність якої проходить у залізобетонному середовищі, в колі комп'ютерних технологій, духовно деградує, вироджується. «Людське» і «духовне» в її існуванні заміщується «холодним металом». Як застерігав свого часу М. Бердяєв,

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

«безсердечна техніка» повстає проти людини, виривається з-під її влади й хоче уподобити людину собі. Це породжує масштабні суперечності між діяльністю розумної людини і технічними монстрами, нею створеними, що може призводити до виникнення катастроф планетарного масштабу. Винахідники водневої зброї А. Сахаров та І. Курчатов, усвідомивши потенційні наслідки застосування свого «дітища», повстали проти себе, проти власної ідеї. А. Сахаров узагалі виступив проти подальшої розробки технологій ядерної енергії, а І. Курчатов спрямував свої наукові пошуки на використання атомної енергії у мирних цілях, хоча й це, як виявилось у випадку з Чорнобилем, досить небезпечно. Так само досягнення біологів-генетиків у галузі генної інженерії, зокрема розробка технологій клонування живих організмів, приховують у собі чимало загроз.

Усе це потребує підходів до організації життєдіяльності людини, які ґрунтуються на засадах екологічно безпечних, життєоберігальних, життєвідтворювальних, життєстверджувальних начал, однаково актуальних стосовно людини і природи. Треба йти шляхом, який окреслив В.І. Вернадський, - вчитися жити в умовах ноосфери [13].

Як бачимо, перед суспільством планети постає низка складних проблем. До їх розв'язання знову-таки треба підходити з позиції, яку визначив стародавній філософ Протагор: «Людина – міра всіх речей».

Професійна школа, яка об'єднує вищі навчальні заклади всіх рівнів, має зробити рішучий крок до розв'язання цих проблем. ВНЗ і науково-дослідні інститути України володіють достатнім науковим та інтелектуальним потенціалом, щоб упродовж 10 – 15 років перебудувати систему професійної підготовки фахівців у світлі нових світоглядних, соціальних і економічних потреб.

Відтак освітня діяльність має ґрунтуватися на таких основних постулатах:

- 1) відповідність освіти потребам соціально-економічного розвитку суспільства;
- 2) забезпечення інтелектуального розвитку особистості, оволодіння нею ефективними методами самостійної пізнавальної діяльності;
- 3) формування у молодих поколінь високих морально-духовних якостей на засадах загальнолюдських і національних цінностей;
- 4) розвиток високої екологічної культури й відповідальності за збереження довкілля, готовності провадити доцільну життєдіяльність в умовах ноосфери.

Розв'язання цих складних завдань залежить передусім від цілеспрямованої, науково обґрунтованої діяльності педагогів вищої школи, які володіють науковими знаннями з теорії освіти.

Упродовж попередніх десятиліть методика викладання у вищій школі, педагогіка вищої школи як науки розвивалася надто повільно. Організація навчально-виховного процесу у ВНЗ здійснювалася не на наукових засадах, а за принципом наслідування, копіювання, шляхом «спроб і помилок». Переважна більшість викладачів вищої школи різних рівнів залучалася до науково-

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

педагогічної та педагогічної роботи, не маючи достатньої (або й ніякої) теоретичної підготовки з методики, педагогіки вищої школи. У частини науково-педагогічних працівників склалося скептичне ставлення до цієї науки. Навіть у системі підготовки науково-педагогічних кадрів через магістратуру та аспірантуру читання курсів «Методика викладання у вищій школі», «Педагогіка вищої школи» не завжди передбачається навчальними планами.

В Україні, як і в інших пострадянських державах, не було науково-дослідних інститутів, які б досліджували проблеми педагогіки та методики вищої школи. Зрозуміло, що все це було перешкодою у розвитку вищої школи, стримувало процеси її модернізації, оновлення форм і методів навчання. Лише у 90-х роках минулого століття в Україні відбулися певні зрушення: створені науково-дослідні інститути педагогіки і психології професійної освіти, вищої школи; започатковані періодичні видання, присвячені проблемам організації навчально-виховного процесу у вищій школі; з'явилися ґрунтовні дослідження А.М. Алексюка, В.І. Бондаря, В.М. Галузинського, М.Б. Євтуха, О.Г. Мороза, В.П.Гондюла, В.М.Нагаєва та ін. з педагогіки вищої школи та методики викладання у вищій школі.

Майже до середини минулого століття вважалося, що людина після досягнення зрілості (20 років) перебуває в стані «психічної закам'янілості» й нездатності до навчання, а тому психологія і педагогіка розвивалися в основному як науки, що стосуються дітей. Вік навчання у вищій школі охоплює період пізньої юності і ранньої зрілості (17-23 роки). Якщо у навчанні та вихованні студентів молодших курсів можна певною мірою керуватися положеннями шкільної психології і педагогіки, то на старших курсах потрібні інші підходи, необхідні знання психології дорослої людини, андрагогіки. Організація навчально-виховного процесу у вищій школі України потребує модернізації, яка може бути здійснена лише на засадах наукової педагогіки та методики викладання у вищій школі.

Завдання і запитання для самоконтролю

1. У чому ви вбачаєте суперечність між науково-технічним прогресом та інтересами Людини? Чи, можливо, тут немає суперечності?
2. Чи потрібно вдаватися до освітньої революції? Якщо так, то на що вона має бути спрямована?
3. Який зміст ви вкладаєте у поняття "навчитись жити в умовах ноосфери"?
4. Яке місце, на вашу думку, займає педагогіка в системі соціально-економічного розвитку суспільства?
5. Які науки входять до системи педагогічних?
6. Що вивчає «Методика викладання у вищій школі»? Які її завдання?
7. Що є об'єктом і предметом дослідження методики викладання у вищій школі?
8. З якими науками пов'язана педагогіка?

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

9. Якою мірою успішність соціально-економічного розвитку суспільства залежить від кількості громадян, які мають вищу освіту?

10. Дайте хронологічну характеристику етапів розвитку і функціонування вищої освіти України.

11. Проаналізуйте організаційні заходи щодо становлення вищої освіти в Україні в 1917—1920 рр.

12. У чому сутність реорганізації навчально-виховного процесу у вищій школі України з погляду інтеграції вищої освіти України в світовий та європейський освітній і науковий простір?

Тема 2. Сучасна вища школа в освітній системі України

▪ *Система освіти України, її структура. Принципи діяльності освітніх закладів. Характеристика вищої освіти України початку третього тисячоліття*

- *Рівні, ступені та кваліфікації вищої освіти*
- *Стандарти освітньої діяльності та вищої освіти*
- *Управління у сфері вищої освіти*
- *Забезпечення якості вищої освіти*
- *Основні завдання та типи вищих навчальних закладів*
- *Структура вищого навчального закладу*
- *Управління вищим навчальним закладом*

Система освіти України, її структура. Принципи діяльності освітніх закладів. Характеристика вищої освіти України початку третього тисячоліття

Освіта - основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства та держави, визначається в Законі України «Про освіту» [9].

Існує велика кількість визначень поняття «освіта», наприклад:

- *освіта* – це розповсюдження наукових знань;
- *освіта* – сукупність знань, здобутих у процесі навчання;
- *освіта* – процес засвоєння знань та загальний їх рівень;
- *освіта* – це процес і результат засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок;
- *освіта* – сукупність систематизованих знань, умінь, навичок, поглядів, переконань, набутих в результаті навчання в навчальному закладі або шляхом самоосвіти;

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

- *освіта* – процес і результат оволодіння системою наукових знань та пізнавальних умінь і навичок, формування на цій основі світогляду, моральних та інших якостей особистості, розвитку її творчих сил і здібностей.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями [9].

Україна визнає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства.

Діяльність освітніх закладів України ґрунтується на відповідних принципах. **Принципи** (лат. - основа, начало) - вихідні положення певної теорії, діяльності. **Принципи освіти** - це базові положення, які лежать в основі функціонування закладів системи освіти України. Обґрунтування принципів зумовлюється передусім закономірностями розвитку суспільства та політикою держави в галузі освіти. **Основними принципами освіти** в Україні є [9]:

- доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою;
- рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку;
- гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей;
- органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями;
- незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій (крім навчальних закладів, заснованих релігійними організаціями);
- науковий, а також світський характер освіти (крім навчальних закладів, заснованих релігійними організаціями);
- інтеграція з наукою і виробництвом;
- взаємозв'язок з освітою інших країн;
- гнучкість і прогностичність системи освіти;
- єдність і наступність системи освіти;
- безперервність і різноманітність освіти;
- поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті.

Система освіти - це сукупність навчально-виховних і культурно-освітніх закладів, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти, які згідно з Конституцією та іншими законами України здійснюють освіту і виховання громадян. Функціонування системи освіти забезпечується державою. У статті 53 Конституції України визначено: «Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам».

Структура й доцільність створеної в державі системи освіти характеризують її ефективність і перспективність розвитку.

У Законі України «Про освіту» (ст. 29) визначено таку структуру системи освіти [9]:

- дошкільна освіта;
- загальна середня освіта;
- позашкільна освіта;
- професійно-технічна освіта;
- вища освіта;
- післядипломна освіта;
- самоосвіта.

В Україні встановлюються такі освітні рівні (ст. 30):

- дошкільна освіта;
- початкова загальна освіта;
- базова загальна середня освіта;
- повна загальна середня освіта;
- професійно-технічна освіта;
- вища освіта;

та освітньо-кваліфікаційні рівні та ступені:

- кваліфікований робітник;
- молодший спеціаліст;
- молодший бакалавр;
- бакалавр;
- магістр;
- доктор філософії;
- доктор наук.

Згідно ст. 31 того ж Закону виділяють такі наукові ступені:

- доктор філософії;
- доктор наук;

та вчені звання:

- старший дослідник;
- доцент;
- професор.

Дошкільна освіта і виховання здійснюються у сім'ї, дошкільних навчальних закладах у взаємодії з сім'єю і мають на меті забезпечення фізичного, психічного здоров'я дітей, їх всебічного розвитку, набуття життєвого досвіду, вироблення умінь, навичок, необхідних для подальшого навчання.

Дошкільними навчальними закладами є:

- дошкільні навчальні заклади (ясла);
- дошкільні навчальні заклади (ясла-садки);

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

- дошкільні навчальні заклади (дитячі садки);
- дошкільні навчальні заклади (ясла-садки) компенсуючого типу;
- будинки дитини;
- дошкільні навчальні заклади (дитячі будинки) інтернатного типу;
- дошкільні навчальні заклади (ясла-садки) сімейного типу;
- дошкільні навчальні заклади (ясла-садки) комбінованого типу;
- дошкільні навчальні заклади (центри розвитку дитини).

Прийом дітей у дошкільні навчальні заклади проводиться за бажанням батьків або осіб, які їх замінюють.

Загальна середня освіта забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, трудову підготовку, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, мовними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство і виробництво, екологічне виховання, фізичне вдосконалення.

Держава гарантує молоді право на отримання повної загальної середньої освіти і оплачує її здобуття. Повна загальна середня освіта в Україні є обов'язковою і може отримуватися у різних типах навчальних закладів. Держава гарантує безоплатне забезпечення підручниками учнів загальноосвітніх навчальних закладів із числа дітей-сиріт, дітей-інвалідів/інвалідів I-III групи, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей із сімей, які отримують допомогу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [9].

Основним видом середніх навчальних закладів є середня загальноосвітня школа трьох ступенів: перший - початкова школа, що забезпечує початкову загальну освіту, другий - основна школа, що забезпечує базову загальну середню освіту, третій - старша школа, що забезпечує повну загальну середню освіту. Школи кожного з трьох ступенів можуть функціонувати разом або самостійно.

Навчання у середній загальноосвітній школі починається з шести- або семирічного віку.

За рішенням місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування для задоволення освітніх потреб населення можуть створюватися навчально-виховні комплекси «дошкільний навчальний заклад - загальноосвітній навчальний заклад», «загальноосвітній навчальний заклад - дошкільний навчальний заклад» або об'єднання з іншими навчальними закладами, а також загальноосвітні навчальні заклади та групи продовженого дня.

Для розвитку здібностей, обдарувань і талантів дітей створюються профільні класи (з поглибленим вивченням окремих предметів або початкової допрофесійної підготовки), спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї, колегіуми, а також різні типи навчально-виховних комплексів, об'єднань. Особливо обдарованим дітям держава надає підтримку і заохочення (стипендії,

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

направлення на навчання і стажування до провідних вітчизняних та закордонних освітніх, культурних центрів).

Для здобуття загальної середньої освіти можуть створюватися вечірні (змінні) школи, а також класи, групи з очною, заочною формами навчання при загальноосвітніх школах.

Бажаючим надається право і створюються умови для прискореного закінчення школи, складання іспитів екстерном.

Позашкільна освіта та виховання є частиною структури освіти і спрямовуються на розвиток здібностей, талантів дітей, учнівської та студентської молоді, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні.

Позашкільна освіта та виховання здійснюються навчальними закладами, сім'єю, трудовими колективами, громадськими організаціями, товариствами, фондами і ґрунтуються на принципі добровільності вибору типів закладів, видів діяльності.

До позашкільних навчальних закладів належать: палаци, будинки, центри, станції дитячої, юнацької творчості, учнівські та студентські клуби, дитячо-юнацькі спортивні школи, школи мистецтв, студії, початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади, бібліотеки, оздоровчі та інші заклади.

Професійно-технічна освіта забезпечує здобуття громадянами професії відповідно до їх покликань, інтересів, здібностей, а також допрофесійну підготовку, перепідготовку, підвищення їх кваліфікації. Професійно-технічна освіта громадян здійснюється на базі повної загальної середньої освіти або базової загальної середньої освіти з наданням можливості здобувати повну загальну середню освіту. До професійно-технічних навчальних закладів належать:

- професійно-технічне училище відповідного профілю;
- професійне училище соціальної реабілітації;
- вище професійне училище;
- професійний ліцей;
- професійний ліцей відповідного профілю;
- професійно-художнє училище;
- художнє професійно-технічне училище;
- вище художнє професійно-технічне училище;
- училище-агрофірма;
- вище училище-агрофірма;
- училище-завод;
- центр професійно-технічної освіти;
- центр професійної освіти;
- навчально-виробничий центр;
- центр підготовки і перепідготовки робітничих кадрів;
- навчально-курсний комбінат;
- навчальний центр;

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

-інші типи навчальних закладів, що надають професійно-технічну освіту або здійснюють професійно-технічне навчання.

Випускникам професійно-технічних навчальних закладів відповідно до їх освітньо-кваліфікаційного рівня присвоюється кваліфікація "кваліфікований робітник" з набутої професії відповідного розряду (категорії).

Випускникам вищих професійних училищ та центрів професійно-технічної освіти відповідно до їх освітньо-кваліфікаційного рівня може присвоюватися кваліфікація «молодший спеціаліст» тільки з акредитованого напрямку (спеціальності).

Закон України «Про освіту» визначає, що **вища освіта** - одна з найважливіших складових системи освіти, що забезпечує фундаментальну наукову, професійну та практичну підготовку, здобуття громадянами ступенів вищої освіти відповідно до їх покликань, інтересів і здібностей, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовку та підвищення їх кваліфікації [9].

Вища освіта - сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у вищому навчальному закладі (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти, визначає Закон України «Про вищу освіту» [8].

Вища освіта забезпечує фундаментальну наукову, професійну та практичну підготовку, здобуття громадянами ступенів вищої освіти відповідно до їх покликань, інтересів і здібностей, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовку та підвищення їх кваліфікації.

Новий Закон «Про вищу освіту», насамперед, базується на ідеї університетської автономії, що означає більшу самостійність вузів у фінансовій, економічній і організаційній сферах діяльності. Важлива й зміна в державній політиці щодо вищої освіти, яка тепер ґрунтується на принципі «загальної міжнародної інтеграції та інтеграції системи вищої освіти України в європейський простір вищої освіти».

Розширюється автономія і повноваження для студентського самоврядування. Згідно з новим законом, з представниками студентства узгоджуються відрахування, переведення студентів, заселення гуртожитків і призначення заступника декана по роботі зі студентами. Фінансування відбувається за рахунок членських внесків і власних коштів вузу.

Фінансова автономія вузів дозволить тепер витратити свої кошти в обхід казначейства і не чекати допомоги від держави на вирішення поточних проблем.

Новий закон також диктує правила вибору ректорів вищих навчальних закладів, які проходять в 1 тур по системі «перехідного голосу». Зокрема, тепер у виборах керівника університету братиме участь весь викладацький склад, а також 15% студентів вузу.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

Ще одне цікаве нововведення - це обмеження перебування на посаді для ректорів, деканів та завідувачів кафедрами - не більше двох термінів по 5 років (система 5 + 5).

Усі вищі навчальні заклади отримають право остаточного присудження вчених ступенів, тобто тепер не доведеться чекати затвердження Вищої атестаційної комісії або Міністерство освіти і науки України.

Згідно з новим законом, буде скорочено кількість годин навчального навантаження викладачів на одну ставку з 900 годин до 600 годин на рік.

Нижче більш детально розглянемо специфіку вищої освіти відповідно до Закону «Про вищу освіту».

Рівні, ступені та кваліфікації вищої освіти

Відповідно до Закон України «Про вищу освіту» (від 01.07.2014 № 1556-VII) [8] підготовка фахівців з вищою освітою здійснюється за відповідними освітньо-професійними, освітньо-науковими, науковими програмами на таких **рівнях вищої освіти**:

- початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти;
- перший (бакалаврський) рівень;
- другий (магістерський) рівень;
- третій (освітньо-науковий) рівень;
- науковий рівень.

Початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти відповідає п'ятому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою загальнокультурної та професійно орієнтованої підготовки, спеціальних умінь і знань, а також певного досвіду їх практичного застосування з метою виконання типових завдань, що передбачені для первинних посад у відповідній галузі професійної діяльності.

Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти відповідає шостому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою теоретичних знань та практичних умінь і навичок, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю.

Другий (магістерський) рівень вищої освіти відповідає сьомому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою поглиблених теоретичних та/або практичних знань, умінь, навичок за обраною спеціальністю (чи спеціалізацією), загальних засад методології наукової та/або професійної діяльності, інших компетентностей, достатніх для ефективного виконання завдань інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності.

Третій (освітньо-науковий) рівень вищої освіти відповідає восьмому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіння

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

методологією наукової та педагогічної діяльності, а також проведення власного наукового дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення.

Науковий рівень вищої освіти відповідає дев'ятому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає набуття компетентностей з розроблення і впровадження методології та методики дослідницької роботи, створення нових системоутворюючих знань та/або прогресивних технологій, розв'язання важливої наукової або прикладної проблеми, яка має загальнонаціональне або світове значення.

Здобуття вищої освіти на кожному рівні вищої освіти передбачає успішне виконання особою відповідної освітньої (освітньо-професійної чи освітньо-наукової) або наукової програми, що є підставою для присудження відповідного **ступеня вищої освіти**:

- 1) молодший бакалавр;
- 2) бакалавр;
- 3) магістр;
- 4) доктор філософії;
- 5) доктор наук.

Молодший бакалавр - це освітньо-професійний ступінь, що здобувається на початковому рівні (короткому циклі) вищої освіти і присуджується вищим навчальним закладом у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньої-професійної програми, обсяг якої становить 90-120 кредитів ЄКТС.

Особа має право здобувати ступінь молодшого бакалавра за умови наявності в неї повної загальної середньої освіти.

Бакалавр - це освітній ступінь, що здобувається на першому рівні вищої освіти та присуджується вищим навчальним закладом у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 180-240 кредитів ЄКТС. Обсяг освітньо-професійної програми для здобуття ступеня бакалавра на основі ступеня молодшого бакалавра визначається вищим навчальним закладом.

Особа має право здобувати ступінь бакалавра за умови наявності в неї повної загальної середньої освіти.

Магістр - це освітній ступінь, що здобувається на другому рівні вищої освіти та присуджується вищим навчальним закладом у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми. Ступінь магістра здобувається за освітньо-професійною або за освітньо-науковою програмою. Обсяг освітньо-професійної програми підготовки магістра становить 90-120 кредитів ЄКТС, обсяг освітньо-наукової програми - 120 кредитів ЄКТС. Освітньо-наукова програма магістра обов'язково включає дослідницьку (наукову) компоненту обсягом не менше 30 відсотків.

Особа має право здобувати ступінь магістра за умови наявності в неї ступеня бакалавра.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

Ступінь магістра медичного, фармацевтичного або ветеринарного спрямування здобувається на основі повної загальної середньої освіти і присуджується вищим навчальним закладом у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми, обсяг якої становить 300-360 кредитів ЄКТС.

Доктор філософії - це освітній і водночас перший науковий ступінь, що здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Ступінь доктора філософії присуджується спеціалізованою вченою радою вищого навчального закладу або наукової установи в результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді.

Особа має право здобувати ступінь доктора філософії під час навчання в аспірантурі (ад'юнктурі). Особи, які професійно здійснюють наукову, науково-технічну або науково-педагогічну діяльність за основним місцем роботи, мають право здобувати ступінь доктора філософії поза аспірантурою, зокрема під час перебування у творчій відпустці, за умови успішного виконання відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді.

Нормативний строк підготовки доктора філософії в аспірантурі (ад'юнктурі) становить чотири роки. Обсяг освітньої складової освітньо-наукової програми підготовки доктора філософії становить 30-60 кредитів ЄКТС.

Наукові установи можуть здійснювати підготовку докторів філософії за власною освітньо-науковою програмою згідно з отриманою ліцензією на відповідну освітню діяльність. Наукові установи можуть також здійснювати підготовку докторів філософії за освітньо-науковою програмою, узгодженою з вищим навчальним закладом. У такому разі наукова складова такої програми здійснюється у науковій установі, а освітня складова - у вищому навчальному закладі.

Доктор наук - це другий науковий ступінь, що здобувається особою на науковому рівні вищої освіти на основі ступеня доктора філософії і передбачає набуття найвищих компетентностей у галузі розроблення і впровадження методології дослідницької роботи, проведення оригінальних досліджень, отримання наукових результатів, які забезпечують розв'язання важливої теоретичної або прикладної проблеми, мають загальнонаціональне або світове значення та опубліковані в наукових виданнях.

Ступінь доктора наук присуджується спеціалізованою вченою радою вищого навчального закладу чи наукової установи за результатами публічного захисту наукових досягнень у вигляді дисертації або опублікованої монографії, або за сукупністю статей, опублікованих у вітчизняних і міжнародних рецензованих фахових виданнях, перелік яких затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Стандарти освітньої діяльності та вищої освіти

Стандарт освітньої діяльності - це сукупність мінімальних вимог до кадрового, навчально-методичного, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення освітнього процесу вищого навчального закладу і наукової установи.

Стандарти освітньої діяльності розробляються для кожного рівня вищої освіти в межах кожної спеціальності з урахуванням необхідності створення умов для осіб з особливими освітніми потребами та є обов'язковими до виконання всіма вищими навчальними закладами незалежно від форми власності та підпорядкування, а також науковими установами, що забезпечують підготовку докторів філософії та докторів наук.

Стандарти освітньої діяльності розробляються та затверджуються центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки за погодженням з Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти.

Стандарт вищої освіти - це сукупність вимог до змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів і наукових установ за кожним рівнем вищої освіти в межах кожної спеціальності.

Стандарти вищої освіти розробляються для кожного рівня вищої освіти в межах кожної спеціальності відповідно до Національної рамки кваліфікацій і використовуються для визначення та оцінювання якості змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів (наукових установ).

Стандарт вищої освіти визначає такі вимоги до освітньої програми:

- 1) обсяг кредитів ЄКТС, необхідний для здобуття відповідного ступеня вищої освіти;
- 2) перелік компетентностей випускника;
- 3) нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання;
- 4) форми атестації здобувачів вищої освіти;
- 5) вимоги до наявності системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти;
- 6) вимоги професійних стандартів (у разі їх наявності).

Вищий навчальний заклад на підставі освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми за кожною спеціальністю розробляє навчальний план, який визначає перелік та обсяг навчальних дисциплін у кредитах ЄКТС, послідовність вивчення дисциплін, форми проведення навчальних занять та їх обсяг, графік навчального процесу, форми поточного і підсумкового контролю. Для конкретизації планування навчального процесу на кожний навчальний рік складається робочий навчальний план, що затверджується керівником вищого навчального закладу.

Вищий навчальний заклад у межах ліцензованої спеціальності може запроваджувати спеціалізації, перелік яких визначається вищим навчальним закладом.

Стандарти вищої освіти за кожною спеціальністю розробляє центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки з урахуванням пропозицій

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

галузевих державних органів, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади, і галузевих об'єднань організацій роботодавців та затверджує їх за погодженням з Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти.

Управління у сфері вищої освіти

Систему вищої освіти становлять:

- 1) вищі навчальні заклади всіх форм власності;
- 2) рівні та ступені (кваліфікації) вищої освіти;
- 3) галузі знань і спеціальності;
- 4) освітні та наукові програми;
- 5) стандарти освітньої діяльності та стандарти вищої освіти;
- 6) органи, що здійснюють управління у сфері вищої освіти;
- 7) учасники освітнього процесу.

Управління у сфері вищої освіти у межах своїх повноважень здійснюється:

- 1) Кабінетом Міністрів України;
- 2) центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки;
- 3) галузевими державними органами, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади;
- 4) органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади;
- 5) Національною академією наук України та національними галузевими академіями наук;
- 6) засновниками вищих навчальних закладів;
- 7) органами громадського самоврядування у сфері вищої освіти і науки;
- 8) Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти.

Повноваження Кабінету Міністрів України, центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки, державних органів, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади, засновника (засновників) вищого навчального закладу подано відповідно у ст. 12, 13, 14, 15 ЗУ «Про вищу освіту» [8].

Центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки утворює **Науково-методичну раду**, яка за участю Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти розробляє методологію, методичні рекомендації щодо розроблення стандартів освітньої діяльності та стандартів вищої освіти, а також науково-методичні комісії, що розробляють стандарти освітньої діяльності та стандарти вищої освіти.

Склад Науково-методичної ради та науково-методичних комісій формується з представників держави, роботодавців та їх об'єднань, вищих навчальних закладів усіх форм власності, наукових установ, Національної академії наук України та галузевих національних академій наук, професійних асоціацій, міжнародних експертів на строк не більше ніж три роки з осіб, які

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

мають науковий ступінь у відповідній галузі знань або досвід фахової роботи в галузі не менше 10 років. До складу Науково-методичної ради та науково-методичних комісій не можуть входити керівники і заступники керівників вищих навчальних закладів (наукових установ), а також більше одного представника від вищого навчального закладу (наукової установи).

Члени Науково-методичної ради та науково-методичних комісій не можуть входити до складу галузевих експертних рад Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

Забезпечення якості вищої освіти

Відповідно до ст. 16 Закону України «Про вищу освіту», система забезпечення якості вищої освіти складається із:

- 1) системи забезпечення вищими навчальними закладами якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості);
- 2) системи зовнішнього забезпечення якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів та якості вищої освіти;
- 3) системи забезпечення якості діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти.

Система забезпечення вищими навчальними закладами якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості) передбачає здійснення таких процедур і заходів:

- 1) визначення принципів та процедур забезпечення якості вищої освіти;
- 2) здійснення моніторингу та періодичного перегляду освітніх програм;
- 3) щорічне оцінювання здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних і педагогічних працівників вищого навчального закладу та регулярне оприлюднення результатів таких оцінювань на офіційному веб-сайті вищого навчального закладу, на інформаційних стендах та в будь-який інший спосіб;
- 4) забезпечення підвищення кваліфікації педагогічних, наукових і науково-педагогічних працівників;
- 5) забезпечення наявності необхідних ресурсів для організації освітнього процесу, у тому числі самостійної роботи студентів, за кожною освітньою програмою;
- 6) забезпечення наявності інформаційних систем для ефективного управління освітнім процесом;
- 7) забезпечення публічності інформації про освітні програми, ступені вищої освіти та кваліфікації;
- 8) забезпечення ефективної системи запобігання та виявлення академічного плагіату у наукових працях працівників вищих навчальних закладів і здобувачів вищої освіти;
- 9) інших процедур і заходів.

Система забезпечення вищим навчальним закладом якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості) за його поданням оцінюється Національним агентством із забезпечення якості

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

вищої освіти або акредитованими ним незалежними установами оцінювання та забезпечення якості вищої освіти на предмет її відповідності вимогам до системи забезпечення якості вищої освіти, що затверджуються Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти.

Система зовнішнього забезпечення якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів та якості вищої освіти передбачає здійснення таких процедур і заходів:

- 1) забезпечення ефективності процесів і процедур внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів та якості вищої освіти;
- 2) забезпечення наявності системи проведення процедур зовнішнього забезпечення якості;
- 3) забезпечення наявності оприлюднених критеріїв прийняття рішень відповідно до стандартів та рекомендацій забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти;
- 4) налагодження доступного і зрозумілого звітування;
- 5) проведення періодичних перевірок діяльності систем забезпечення якості та механізмів роботи з отриманими рекомендаціями;
- 6) інших процедур і заходів.

Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти є постійно діючим колегіальним органом, уповноваженим на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти. Воно є юридичною особою, яка діє згідно з Законом «Про вищу освіту» і статутом, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Повноваження Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти передбачені ст. 18 Закону України «Про вищу освіту». Зокрема, воно формує вимоги до системи забезпечення якості вищої освіти, розробляє положення про акредитацію освітніх програм, аналізує якість освітньої діяльності вищих навчальних закладів, проводить ліцензійну експертизу, готує експертний висновок щодо можливості видачі ліцензії на провадження освітньої діяльності, формує єдину базу даних запроваджених вищими навчальними закладами спеціалізацій, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти на кожному рівні вищої освіти, проводить акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, формує критерії оцінки якості освітньої діяльності, у тому числі наукових здобутків, вищих навчальних закладів України, за якими можуть визначатися рейтинги вищих навчальних закладів України, розробляє вимоги до рівня наукової кваліфікації осіб, які здобувають наукові ступені, розробляє порядок їх присудження спеціалізованими вченими радами вищих навчальних закладів (наукових установ) та ін.

Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти складається з двадцяти п'яти членів і формується на таких засадах:

- 1) два члени делегуються Національною академією наук України та по одному - від кожної національної галузевої академії наук;

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

2) тринадцять членів обираються з'їздами з числа представників вищих навчальних закладів України державної, комунальної та приватної форми власності, у тому числі дев'ять членів - від державних вищих навчальних закладів, один член - від комунальних вищих навчальних закладів, три члени - від приватних вищих навчальних закладів;

3) три члени обираються спільним представницьким органом всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців;

4) два члени обираються з'їздом представників органів студентського самоврядування вищих навчальних закладів з числа осіб, які здобувають вищу освіту.

Суб'єкт, який обрав (делегував) свого представника до Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, має право відкликати його достроково.

Строк повноважень членів Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти становить три роки. Одна і та сама особа не може бути членом Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти більше двох строків. До складу Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти не можуть входити керівники і заступники керівників Національної академії наук України та національних галузевих академій наук, вищих навчальних закладів, наукових установ, засновники приватних вищих навчальних закладів.

Голова та заступники голови Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти призначаються на посади і звільняються з посад Кабінетом Міністрів України за поданням Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти та працюють на постійній основі.

У складі Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти утворюються Комітет з питань етики, Апеляційний комітет, а також інші комітети, що формуються з числа членів Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

Засідання Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти є правомочним, якщо в ньому беруть участь не менше двох третин його членів. Рішення з усіх питань приймаються більшістю від складу Національного агентства з якості вищої освіти.

У разі виникнення у члена Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти конфлікту інтересів він зобов'язаний утриматися від голосування.

Галузеві експертні ради Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти формуються у складі від 9 до 15 членів на строк не більше ніж три роки з осіб, які мають науковий ступінь у відповідній галузі знань або досвід фахової роботи в галузі не менше п'яти років, крім представників органів студентського самоврядування.

Члени галузевих експертних рад Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти не можуть входити до складу Науково-методичної ради та науково-методичних комісій центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

Освітня діяльність у сфері вищої освіти провадиться вищими навчальними закладами, науковими установами (для підготовки фахівців ступеня доктора філософії) на підставі ліцензій, які видаються центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України згідно з Законом України «Про вищу освіту».

Ліцензування - процедура визнання спроможності юридичної особи провадити освітню діяльність за певною спеціальністю на певному рівні вищої освіти відповідно до стандартів освітньої діяльності.

Для отримання експертного висновку про можливість видачі ліцензії на провадження освітньої діяльності заявник подає Національному агентству із забезпечення якості вищої освіти письмову заяву та документи, що підтверджують відповідність заявника стандарту освітньої діяльності за відповідною спеціальністю. Наукові установи Національної академії наук України та національних галузевих академій наук можуть подавати заяви та документи для отримання експертного висновку на основі відповідного рішення їх президій. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти у двомісячний строк з дня надходження заяви та документів проводить ліцензійну експертизу та видає заявникові експертний висновок.

Для отримання ліцензії на провадження освітньої діяльності заявник подає центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки письмову заяву та експертний висновок Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. На підставі отриманих документів центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки протягом 10 робочих днів видає відповідному вищому навчальному закладу ліцензію на провадження освітньої діяльності або відмовляє у її видачі. Рішення про відмову у видачі ліцензії повинно бути обґрунтованим і містити посилання на конкретні положення стандарту освітньої діяльності, яким не відповідає заявник.

Ліцензії видаються окремо за кожною спеціальністю строком на 10 років і можуть бути анульовані лише з підстав, передбачених цим Законом. Інформація про видачу та анулювання ліцензії вноситься до Єдиної державної електронної бази з питань освіти.

Ліцензія на провадження освітньої діяльності вищого навчального закладу може бути анульована лише у разі:

- 1) подання вищим навчальним закладом заяви про припинення освітньої діяльності;
- 2) виявлення недостовірних відомостей у документах, поданих для ліцензування;
- 3) невиконання вищим навчальним закладом протягом одного року розпорядження центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері освіти шляхом здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю навчальних закладів, про усунення порушення стандарту освітньої діяльності.

Рішення про анулювання ліцензії на провадження освітньої діяльності приймає центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки. Під час

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

розгляду питання про анулювання ліцензії на провадження освітньої діяльності заслуховується інформація представника відповідного вищого навчального закладу.

Рішення про анулювання ліцензії на провадження освітньої діяльності не може бути прийнято стосовно вищого навчального закладу, який має чинний сертифікат про акредитацію освітньої програми за відповідною спеціальністю.

У разі анулювання ліцензії вищий навчальний заклад втрачає право провадити освітню діяльність за відповідною спеціальністю.

Акредитація освітньої програми - оцінювання освітньої програми та/або освітньої діяльності вищого навчального закладу за цією програмою на предмет:

- відповідності стандарту вищої освіти;
- спроможності виконати вимоги стандарту та досягти заявлених у програмі результатів навчання;
- досягнення заявлених у програмі результатів навчання.

Вищий навчальний заклад, який бажає акредитувати освітню програму, подає Національному агентству із забезпечення якості вищої освіти письмову заяву та документи, що підтверджують відповідність його освітньої діяльності стандарту вищої освіти за відповідною спеціальністю.

Протягом двох місяців з дня подання заяви Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти за результатами акредитаційної експертизи приймає рішення про акредитацію чи відмову в акредитації відповідної освітньої програми. Рішення щодо акредитації освітньої програми приймається на підставі експертного висновку відповідної галузевої експертної ради, який представляє голова цієї експертної ради.

Протягом трьох робочих днів з дня прийняття рішення про акредитацію освітньої програми Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти видає вищому навчальному закладу відповідний сертифікат.

Сертифікат підтверджує відповідність освітньої програми вищого навчального закладу за відповідною спеціальністю та рівнем вищої освіти стандарту вищої освіти і дає право на видачу диплома державного зразка за цією спеціальністю.

Основні завдання та типи вищих навчальних закладів

Основними завданнями вищого навчального закладу є:

- 1) провадження на високому рівні освітньої діяльності, яка забезпечує здобуття особами вищої освіти відповідного ступеня за обраними ними спеціальностями;
- 2) для університетів, академій, інститутів - провадження наукової діяльності шляхом проведення наукових досліджень і забезпечення творчої діяльності учасників освітнього процесу, підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації і використання отриманих результатів в освітньому процесі;

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

3) участь у забезпеченні суспільного та економічного розвитку держави через формування людського капіталу;

4) формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах;

5) забезпечення органічного поєднання в освітньому процесі освітньої, наукової та інноваційної діяльності;

6) створення необхідних умов для реалізації учасниками освітнього процесу їхніх здібностей і талантів;

7) збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей і досягнень суспільства;

8) поширення знань серед населення, підвищення освітнього і культурного рівня громадян;

9) налагодження міжнародних зв'язків та провадження міжнародної діяльності в галузі освіти, науки, спорту, мистецтва і культури;

10) вивчення попиту на окремі спеціальності на ринку праці [8].

Вищий навчальний заклад утворюється у формі державної, комунальної, приватної установи і працює на засадах неприбутковості.

Юридична особа (крім наукової установи) набуває статусу вищого навчального закладу з моменту отримання ліцензії на провадження освітньої діяльності.

Вищі навчальні заклади державної, комунальної та приватної форми власності мають рівні права у провадженні освітньої, наукової та інших видів діяльності, можуть провадити освітню діяльність спільно з іноземними навчальними закладами за узгодженими освітніми програмами, утворювати навчальні, навчально-наукові та навчально-науково-виробничі комплекси, наукові парки та входити до складу консорціуму. Всі учасники комплексу, консорціуму зберігають статус юридичної особи і фінансову самостійність.

В Україні діють вищі навчальні заклади таких типів (ст. 28):

1) **університет** - багатогалузевий (класичний, технічний) або галузевий (профільний, технологічний, педагогічний, фізичного виховання і спорту, гуманітарний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) вищий навчальний заклад, що провадить інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти (у тому числі доктора філософії), проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність;

2) **академія, інститут** - галузевий (профільний, технологічний, технічний, педагогічний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) вищий

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

навчальний заклад, що провадить інноваційну освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти на першому і другому рівнях за однією чи кількома галузями знань, може здійснювати підготовку на третьому і вищому науковому рівнях вищої освіти за певними спеціальностями, проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність;

3) **коледж** - галузевий вищий навчальний заклад або структурний підрозділ університету, академії чи інституту, що провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям ступенів молодшого бакалавра та/або бакалавра, проводить прикладні наукові дослідження. Коледж також має право здійснювати підготовку фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста.

Відомості про коледж, який є структурним підрозділом університету, академії чи інституту, включаються до Єдиної державної електронної бази з питань освіти.

Університету, академії, інституту незалежно від форми власності відповідно до законодавства може бути надано статус національного.

Надання вищому навчальному закладу статусу національного здійснюється за пропозицією Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, що подається в порядку та за критеріями, встановленими Кабінетом Міністрів України. Встановлення відповідності діяльності національного вищого навчального закладу визначеним критеріям для підтвердження чи позбавлення його такого статусу здійснюється раз на сім років Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти.

Національному вищому навчальному закладу, що забезпечує проривний розвиток держави в певних галузях знань за моделлю поєднання освіти, науки та інновацій, сприяє її інтеграції у світовий освітньо-науковий простір, має визнані наукові здобутки, може надаватися статус дослідницького університету.

Статус дослідницького університету надається Кабінетом Міністрів України на конкурсних засадах вищому навчальному закладу строком на сім років відповідно до затвердженого Кабінетом Міністрів України Положення про дослідницький університет та критеріїв, що включають показники, приведені до кількості науково-педагогічних і наукових працівників вищого навчального закладу.

Надання вищому навчальному закладу статусу дослідницького здійснюється за поданням Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти у разі відповідності критеріям, встановленим Кабінетом Міністрів України. Встановлення відповідності діяльності дослідницького вищого навчального закладу визначеним критеріям для підтвердження чи позбавлення його такого статусу здійснюється раз на сім років Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

Рішення про утворення, реорганізацію (злиття, приєднання, поділ, перетворення) чи ліквідацію вищого навчального закладу приймається:

- 1) для закладів державної форми власності - Кабінетом Міністрів України;
- 2) для закладів комунальної форми власності - відповідними органами місцевого самоврядування;
- 3) для закладів приватної форми власності - фізичними та/або юридичними особами відповідно до закону.

Реорганізація чи ліквідація вищого навчального закладу не повинна порушувати права та інтереси осіб, які навчаються у цьому вищому навчальному закладі. Обов'язок щодо вирішення всіх питань продовження безперервного здобуття вищої освіти такими особами покладається на засновника (засновників) вищого навчального закладу.

Діяльність вищого навчального закладу провадиться на принципах:

- 1) автономії та самоврядування;
- 2) розмежування прав, повноважень і відповідальності засновника (засновників), державних органів та органів місцевого самоврядування, до сфери управління яких належить вищий навчальний заклад, органів управління вищого навчального закладу та його структурних підрозділів;
- 3) поєднання колегіальних та єдиноначальних засад;
- 4) незалежності від політичних партій, громадських і релігійних організацій (крім вищих духовних навчальних закладів).

Вищі навчальні заклади мають рівні права, що становлять зміст їх автономії та самоврядування.

Структура вищого навчального закладу

Структура вищого навчального закладу, статус і функції його структурних підрозділів визначаються статутом ВНЗ та положеннями про відповідні структурні підрозділи.

Структурні підрозділи утворюються рішенням вченої ради вищого навчального закладу у порядку, визначеному цим Законом і статутом вищого навчального закладу.

Основними структурними підрозділами є факультети, кафедри, бібліотека.

Факультет - це структурний підрозділ вищого навчального закладу, що об'єднує не менш як три кафедри та/або лабораторії, які в державних і комунальних вищих навчальних закладах у сукупності забезпечують підготовку не менше 200 здобувачів вищої освіти денної форми навчання (крім факультетів вищих військових навчальних закладів (вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання), вищих навчальних закладів фізичного виховання і спорту, вищих навчальних закладів культури та мистецтва).

Кафедра - це базовий структурний підрозділ вищого навчального закладу державної (комунальної) форми власності (його філій, інститутів, факультетів), що провадить освітню, методичну та/або наукову діяльність за певною спеціальністю (спеціалізацією) чи міжгалузеву групою спеціальностей, до складу якого входить не менше п'яти науково-педагогічних працівників, для

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

яких кафедра є основним місцем роботи, і не менш як три з них мають науковий ступінь або вчене (почесне) звання.

Вищий навчальний заклад зобов'язаний мати у своєму складі **бібліотеку**, бібліотечний фонд якої має відповідати вимогам стандартів освітньої діяльності.

Структурними підрозділами вищого навчального закладу можуть бути:

1) **навчально-науковий інститут** - структурний підрозділ університету, академії, інституту, що об'єднує відповідні кафедри, лабораторії, науково-дослідні центри та експериментальні лабораторії, які провадять освітню діяльність і проводять наукові дослідження;

2) **наукові, навчально-наукові, науково-дослідні, науково-виробничі та проектні інститути, навчально-науково-виробничі центри** (сектори, частини, комплекси тощо), дослідні станції, конструкторські бюро, відділи аспірантури і докторантури, навчально-виробничі комбінати, експериментальні підприємства, клінічні бази закладів медичної освіти, університетські клініки та лікарні, юридичні клініки, полігони, наукові парки, технопарки, оперні студії, навчальні театри, філармонії, інші підрозділи, що забезпечують практичну підготовку фахівців певних спеціальностей та/або проводять наукові дослідження;

3) **підготовчі відділення** (підрозділи), підрозділи перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, інститути післядипломної освіти, лабораторії, навчально-методичні кабінети, комп'ютерні та інформаційні центри, навчально-виробничі та творчі майстерні, навчально-дослідні господарства, виробничі структури, видавництва, спортивні комплекси, заклади культурно-побутового призначення, центри студентського спорту;

4) **спеціальний навчально-реабілітаційний підрозділ**, який утворюється з метою організації інклюзивного освітнього процесу та спеціального навчально-реабілітаційного супроводу здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами, забезпечення їм доступу до якісної вищої освіти з урахуванням обмежень життєдіяльності;

5) інші підрозділи, діяльність яких не заборонена законом.

Філія - це територіально відокремлений структурний підрозділ вищого навчального закладу, що утворюється з метою задоволення потреб регіонального ринку праці у відповідних фахівцях та наближення місця навчання здобувачів вищої освіти до їх місця проживання. Філія не є юридичною особою і діє на підставі затвердженого вищим навчальним закладом положення та відповідно до отриманої ліцензії на провадження освітньої діяльності.

Філію очолює керівник, який підпорядкований керівнику вищого навчального закладу і діє на підставі відповідного доручення.

Відомості про філію вищого навчального закладу вносяться до Єдиної державної електронної бази з питань освіти.

Управління вищим навчальним закладом

Безпосереднє управління діяльністю вищого навчального закладу здійснює його керівник (ректор, президент, начальник, директор тощо). Його права, обов'язки та відповідальність визначаються законодавством і статутом вищого навчального закладу.

Керівник є представником вищого навчального закладу у відносинах з державними органами, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами і діє без довіреності в межах повноважень, передбачених цим Законом і статутом вищого навчального закладу.

Керівник вищого навчального закладу відповідає за провадження освітньої, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності у вищому навчальному закладі, за результати фінансово-господарської діяльності, стан і збереження нерухомого та іншого майна цього закладу, щороку звітує перед засновником (засновниками) або уповноваженим ним (ними) органом (особою) та вищим колегіальним органом громадського самоврядування вищого навчального закладу. Він зобов'язаний оприлюднювати щорічний звіт про свою діяльність на офіційному веб-сайті вищого навчального закладу.

Відповідно до статуту керівник може делегувати частину повноважень своїм заступникам і керівникам структурних підрозділів.

Керівництво факультетом здійснює декан (начальник), керівництво навчально-науковим інститутом - директор (начальник), які не можуть перебувати на цих посадах більш як два строки.

Керівник факультету (навчально-наукового інституту) повинен мати науковий ступінь та/або вчене (почесне) звання відповідно до профілю факультету (навчально-наукового інституту).

Декан (начальник) факультету, директор (начальник) навчально-наукового інституту можуть делегувати частину своїх повноважень своїм заступникам. Повноваження керівника факультету (навчально-наукового інституту) визначаються положенням про факультет (навчально-науковий інститут), яке затверджується вченою радою вищого навчального закладу.

Декан (начальник) факультету, директор (начальник) навчально-наукового інституту видають розпорядження щодо діяльності відповідного факультету (навчально-наукового інституту), які є обов'язковими для виконання всіма учасниками освітнього процесу факультету (навчально-наукового інституту) і можуть бути скасовані керівником вищого навчального закладу, якщо вони суперечать законодавству, статуту вищого навчального закладу чи завдають шкоди інтересам вищого навчального закладу.

Керівництво кафедрою здійснює завідувач (начальник) кафедри, який не може перебувати на посаді більш як два строки.

Керівник кафедри повинен мати науковий ступінь та/або вчене (почесне) звання відповідно до профілю кафедри. Він обирається за конкурсом таємним голосуванням вченою радою вищого навчального закладу строком на п'ять років з урахуванням пропозицій трудового колективу факультету (навчально-

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

наукового інституту) та кафедри. Керівник вищого навчального закладу укладає з керівником кафедри контракт.

Завідувач кафедри забезпечує організацію освітнього процесу, виконання навчальних планів і програм навчальних дисциплін, здійснює контроль за якістю викладання навчальних дисциплін, навчально-методичною та науковою діяльністю викладачів.

Колегіальним органом управління вищого навчального закладу є **вчена рада**, яка утворюється строком на п'ять років, склад її затверджується наказом керівника вищого навчального закладу протягом п'яти робочих днів з дня закінчення повноважень попереднього складу вченої ради.

Вчена рада вищого навчального закладу:

1) визначає стратегію і перспективні напрями розвитку освітньої, наукової та інноваційної діяльності вищого навчального закладу;

2) розробляє і подає вищому колегіальному органу громадського самоврядування проект статуту вищого навчального закладу, а також рішення про внесення змін і доповнень до нього;

3) ухвалює фінансовий план і річний фінансовий звіт вищого навчального закладу;

4) визначає систему та затверджує процедури внутрішнього забезпечення якості вищої освіти;

5) ухвалює рішення про розміщення власних надходжень у територіальних органах центрального органу виконавчої влади у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, або в банківських установах;

6) ухвалює за поданням керівника вищого навчального закладу рішення про утворення, реорганізацію та ліквідацію структурних підрозділів;

7) обирає за конкурсом таємним голосуванням на посади деканів, завідувачів (начальників) кафедр, професорів і доцентів, директора бібліотеки, керівників філій;

8) затверджує освітні програми та навчальні плани для кожного рівня вищої освіти та спеціальності;

9) ухвалює рішення з питань організації освітнього процесу, визначає строки навчання на відповідних рівнях;

10) затверджує зразок та порядок виготовлення власного документа про вищу освіту, положення про процедуру і підстави для його видачі випускникам, а також зразки, порядок виготовлення, процедуру і підстави для видачі випускникам спільних і подвійних дипломів;

11) ухвалює основні напрями проведення наукових досліджень та інноваційної діяльності;

12) оцінює науково-педагогічну діяльність структурних підрозділів;

13) присвоює вчені звання професора, доцента та старшого дослідника і подає відповідні рішення на затвердження до атестаційної колегії центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки;

14) приймає остаточні рішення про визнання іноземних документів про вищу освіту, наукові ступені та вчені звання під час прийняття на роботу

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

педагогічних, наукових, науково-педагогічних та інших працівників, а також під час зарахування вступників на навчання;

15) має право вносити подання про відкликання керівника вищого навчального закладу з підстав, передбачених законодавством, статутом вищого навчального закладу, контрактом, яке розглядається вищим колегіальним органом громадського самоврядування вищого навчального закладу;

16) розглядає інші питання діяльності вищого навчального закладу відповідно до його статуту.

Вчену раду вищого навчального закладу очолює її голова, який обирається таємним голосуванням з числа членів вченої ради вищого навчального закладу, які мають науковий ступінь та/або вчене (почесне) звання, на строк діяльності вченої ради. До складу вченої ради вищого навчального закладу входять за посадами керівник вищого навчального закладу, заступники керівника, керівники факультетів (навчально-наукових інститутів), учений секретар, директор бібліотеки, головний бухгалтер, керівники органів самоврядування та виборних органів первинних профспілкових організацій працівників вищого навчального закладу, а також виборні представники, які представляють наукових, науково-педагогічних працівників і обираються з числа завідувачів (начальників) кафедр, професорів, докторів філософії, докторів наук, виборні представники, які представляють інших працівників вищого навчального закладу і які працюють у ньому на постійній основі, виборні представники аспірантів, докторантів, слухачів, асистентів-стажистів, інтернів, лікарів-резидентів, клінічних ординаторів, керівники виборних органів первинних профспілкових організацій студентів та аспірантів, керівники органів студентського самоврядування вищого навчального закладу відповідно до квот, визначених статутом вищого навчального закладу.

Вибори до складу вченої ради починаються за 30 календарних днів до закінчення повноважень попереднього складу вченої ради.

За рішенням вченої ради до її складу можуть входити також представники організацій роботодавців. При цьому не менш як 75 відсотків складу вченої ради повинні становити наукові, науково-педагогічні працівники вищого навчального закладу і не менш як 10 відсотків - виборні представники з числа студентів (курсантів).

Виборні представники з числа працівників вищого навчального закладу обираються вищим колегіальним органом громадського самоврядування вищого навчального закладу за поданням структурних підрозділів, у яких вони працюють, а виборні представники з числа студентів (курсантів) обираються студентами (курсантами) шляхом прямих таємних виборів.

Рішення вченої ради вищого навчального закладу вводяться в дію рішеннями керівника вищого навчального закладу.

У вищому навчальному закладі можуть бути утворені вчені ради структурних підрозділів, повноваження яких визначаються вченою радою вищого навчального закладу відповідно до статуту вищого навчального закладу. Вчена рада вищого навчального закладу може делегувати частину

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

своїх повноважень вченим радам структурних підрозділів. Склад відповідних вчених рад формується на засадах, складу вченої ради ВНЗ.

У вищому навчальному закладі утворюється **наглядова рада** для здійснення нагляду за управлінням майном вищого навчального закладу, додержанням мети його створення.

Вона сприяє розв'язанню перспективних завдань розвитку ВНЗ, залученню фінансових ресурсів для забезпечення його діяльності з основних напрямів розвитку і здійснення контролю за їх використанням, ефективній взаємодії вищого навчального закладу з державними органами та органами місцевого самоврядування, науковою громадськістю, суспільно-політичними організаціями та суб'єктами господарської діяльності в інтересах розвитку та підвищення якості освітньої діяльності і конкурентоспроможності вищого навчального закладу, здійснює громадський контроль за його діяльністю тощо.

Члени наглядової ради мають право брати участь у роботі вищого колегіального органу громадського самоврядування вищого навчального закладу з правом дорадчого голосу.

Наглядова рада має право вносити вищому колегіальному органу громадського самоврядування вищого навчального закладу подання про відкликання керівника вищого навчального закладу з підстав, передбачених законодавством, статутом вищого навчального закладу, контрактом.

Порядок формування наглядової ради, строк її повноважень, компетенція і порядок діяльності визначаються статутом вищого навчального закладу. До складу наглядової ради не можуть входити працівники вищого навчального закладу.

Для вирішення поточних питань діяльності вищого навчального закладу утворюються **робочі органи - ректорат, деканати, приймальна комісія, адміністративна рада тощо**.

З метою вироблення стратегії та напрямів провадження освітньої та/або наукової діяльності вищого навчального закладу керівник вищого навчального закладу має право утворювати на громадських засадах **дорадчі (дорадчо-консультативні) органи (раду роботодавців, раду інвесторів, раду бізнесу, студентську, наукову раду тощо)**, якщо інше не передбачено статутом вищого навчального закладу.

Положення про робочі та дорадчі органи затверджуються вченою радою вищого навчального закладу відповідно до статуту вищого навчального закладу.

Вищим колегіальним органом громадського самоврядування вищого навчального закладу є **загальні збори (конференція) трудового колективу**, включаючи виборних представників з числа студентів (курсантів).

Порядок скликання і прийняття рішень вищого колегіального органу громадського самоврядування визначається статутом вищого навчального закладу.

У вищому колегіальному органі громадського самоврядування повинні бути представлені всі категорії учасників освітнього процесу вищого

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

навчального закладу. При цьому не менш як 75 відсотків складу делегатів (членів) виборного органу повинні становити наукові, науково-педагогічні та педагогічні працівники вищого навчального закладу, які працюють у цьому закладі на постійній основі, і не менш як 15 відсотків - виборні представники з числа студентів (курсантів), які обираються студентами (курсантами) шляхом прямих таємних виборів.

Загальні збори (конференція) трудового колективу скликається не рідше одного разу на рік. Повноваження вищого колегіального органу громадського самоврядування визначені у ст. 38 Закону України «Про вищу освіту».

Органом громадського самоврядування навчально-наукового інституту (факультету) є **збори (конференція) трудового колективу навчально-наукового інституту (факультету)**, включаючи виборних представників з числа осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі.

Порядок скликання органу громадського самоврядування навчально-наукового інституту (факультету) та його діяльності визначається статутом вищого навчального закладу.

В органі громадського самоврядування навчально-наукового інституту (факультету) повинні бути представлені всі категорії працівників навчально-наукового інституту (факультету) та виборні представники з числа осіб, які навчаються у навчально-науковому інституті (на факультеті). При цьому не менш як 75 відсотків складу делегатів (членів) виборного органу повинні становити наукові та науково-педагогічні працівники навчально-наукового інституту (факультету) і не менш як 15 відсотків - виборні представники з числа студентів (курсантів), які обираються студентами (курсантами) шляхом прямих таємних виборів.

Збори (конференція) учасників освітнього процесу навчально-наукового інституту (факультету) скликаються не рідше одного разу на рік.

У вищих навчальних закладах та їх структурних підрозділах діє **студентське самоврядування**, яке є невід'ємною частиною громадського самоврядування відповідних навчальних закладів. Студентське самоврядування - це право і можливість студентів (курсантів, крім курсантів-військовослужбовців) вирішувати питання навчання і побуту, захисту прав та інтересів студентів, а також брати участь в управлінні вищим навчальним закладом.

Студентське самоврядування об'єднує всіх студентів відповідного вищого навчального закладу. Усі студенти, які навчаються у ВНЗ, мають рівні права та можуть обиратися та бути обраними в робочі, дорадчі, виборні та інші органи студентського самоврядування.

Студентське самоврядування забезпечує захист прав та інтересів студентів та їх участь в управлінні вищим навчальним закладом. Студентське самоврядування здійснюється студентами безпосередньо і через органи студентського самоврядування, які обираються шляхом прямого таємного голосування студентів.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

У своїй діяльності органи студентського самоврядування керуються законодавством, статутом вищого навчального закладу та положенням про студентське самоврядування вищого навчального закладу.

Органи студентського самоврядування діють на принципах:

- 1) добровільності, колегіальності, відкритості;
- 2) виборності та звітності органів студентського самоврядування;
- 3) рівності права студентів (курсантів) на участь у студентському самоврядуванні;
- 4) незалежності від впливу політичних партій та релігійних організацій (крім вищих духовних навчальних закладів).

Студентське самоврядування здійснюється на рівні студентської групи, інституту (факультету), відділення, гуртожитку, вищого навчального закладу. Залежно від контингенту студентів (курсантів), типу та специфіки вищого навчального закладу студентське самоврядування може здійснюватися на рівні курсу, спеціальності, студентського містечка, структурних підрозділів вищого навчального закладу.

Органи студентського самоврядування можуть мати різноманітні форми (парламент, сенат, старостат, студентський ректорат, студентські деканати, студентські ради тощо).

Представницькі, виконавчі та контрольно-ревізійні органи студентського самоврядування обираються строком на один рік. Студенти (курсанти), обрані до складу органів студентського самоврядування, можуть бути усунені із своїх посад за результатами загального таємного голосування студентів. Для ініціювання такого голосування потрібно зібрати підписи не менш як 10 відсотків студентів (курсантів) вищого навчального закладу.

Керівник студентського самоврядування та його заступники можуть перебувати на посаді не більш як два строки.

Вищим органом студентського самоврядування є **загальні збори (конференція) студентів**.

Адміністрація вищого навчального закладу не має права втручатися в діяльність органів студентського самоврядування.

Керівник вищого навчального закладу забезпечує належні умови для діяльності органів студентського самоврядування (надає приміщення, меблі, оргтехніку, забезпечує телефонним зв'язком, постійним доступом до Інтернету, відводить місця для встановлення інформаційних стендів тощо), про що укладається відповідна угода.

У вищих навчальних закладах та їхніх структурних підрозділах діють **наукові товариства студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених**, які є частиною системи громадського самоврядування відповідних вищих навчальних закладів.

У роботі наукового товариства студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених беруть участь особи віком до 35 років (для докторантів - 40 років), які навчаються або працюють у вищому навчальному закладі.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

Наукове товариство забезпечує захист прав та інтересів осіб, які навчаються або працюють у вищому навчальному закладі, зокрема щодо питань наукової діяльності, підтримки наукоємних ідей, інновацій та обміну знаннями.

У своїй діяльності наукові товариства керуються законодавством, статутом вищого навчального закладу та положенням про наукові товариства студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених.

За погодженням з науковим товариством керівництво вищого навчального закладу приймає рішення про відрахування осіб, які здобувають ступінь доктора філософії, з вищого навчального закладу та їх поновлення на навчання.

Адміністрація вищого навчального закладу не має права втручатися в діяльність наукових товариств, крім випадків, коли така діяльність суперечить законодавству, статуту чи завдає шкоди інтересам вищого навчального закладу.

Керівник вищого навчального закладу всебічно сприяє створенню належних умов для діяльності наукового товариства (надає приміщення, меблі, оргтехніку, забезпечує телефонним зв'язком, постійним доступом до Інтернету, відводить місця для встановлення інформаційних стендів тощо).

Фінансовою основою діяльності наукового товариства студентів є кошти, визначені вченою радою вищого навчального закладу.

Обрання, призначення та звільнення з посади керівника вищого навчального закладу, керівника факультету (навчально-наукового інституту) вищого навчального закладу державної (комунальної) форми власності визначені, відповідно, у ст. 42, 43 Закону України «Про вищу освіту».

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст поняття «освіта», «система освіти», перелічіть типи освітніх закладів, які функціонують в Україні.
2. Проаналізуйте завдання освітньо-виховних закладів, визначені Законом України «Про освіту», простежте ідею наступності в їх функціонуванні.
3. Визначте провідні завдання вищих навчальних закладів України.
4. Назвіть освітні рівні та ступені в структурі вищої освіти.
5. Що ви розумієте під стандартами вищої освіти?
6. У чому сутність акредитації і ліцензування ВНЗ?
7. Охарактеризуйте основні типи вищих навчальних закладів України.
8. Дайте характеристику структурних підрозділів ВНЗ.
9. Окресліть основні повноваження ректора ВНЗ.
10. Що являють собою органи громадського самоврядування вищого навчального закладу, факультету? Які їхні повноваження?
11. З якою метою створюються робочі та дорадчі органи ВНЗ?
12. У чому інноваційність Закону України «Про вищу освіту» (від 01.07.2014 № 1556-VII)
13. Назвіть компоненти системи вищої освіти України.
14. Охарактеризуйте повноваження органів управління у сфері вищої освіти.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

15. Яка система забезпечення якості вищої освіти передбачена ЗУ «Про вищу освіту»?

Тема 3. Теоретичні засади навчально-виховного процесу у вищій школі. Зміст, планування та організація освітнього процесу у вищій школі

- *Предмет і об'єкт дидактики вищої школи*
- *Принципи навчання у вищій школі*
- *Сутність і методологічні засади навчання. Рушійні сили, логіка навчального процесу*
 - *Структура процесу оволодіння знаннями, уміннями й навичками, формування компетентності. Мотиви навчання*
 - *Типи навчання, їх характеристика*
 - *Зміст освіти у вищій школі*
 - *Система планування й організація освітнього процесу у ВНЗ. Навчальний план, навчальна програма, підручник, посібник, НМК*
 - *Організація аудиторної роботи зі студентами*
 - *Роль кафедри в управлінні освітнім процесом*

Предмет і об'єкт дидактики вищої школи [13]

Дидактика (гр. *didaktikos* – повчальний) – галузь педагогіки, в якій розглядається теорія освіти й навчання.

Об'єктом дидактики вищої школи є навчальний процес у вищих навчальних закладах. Оскільки сучасний етап розвитку людства вимагає неперервної освіти людини впродовж життя, а вища освіта стає доступною для кожного, зона дії дидактики значно розширюється й охоплює проблеми також навчання людей зрілого віку (від 20 років і старше).

Предметом дидактики вищої школи є визначення мети і завдань навчання у ВНЗ, окреслення змісту освіти, виявлення закономірностей процесу навчання, обґрунтування принципів і правил навчання, розробка форм, методів і прийомів навчання у ВНЗ, визначення матеріальних засобів навчання у вищій школі.

Поняття «дидактика» введено в науковий обіг у XVII ст. Його утвердження пов'язане з опублікуванням чеським педагогом Я.А. Коменським ґрунтовної праці «Велика дидактика» (1657 р.), яка поклала початок широким дослідженням проблем навчання. З того часу дидактика виконувала (та й нині виконує) дві функції – пізнавальну і практичну.

У дидактиці аналізуються, обґрунтовуються, моделюються, узагальнюються та пояснюються явища пізнавальної діяльності, які лежать в основі навчально-виховного процесу. Виконуючи пізнавальну чи утилітарну

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

функцію, дидактика формує теоретико-методичні передумови поліпшення якості навчання, підвищення його ефективності. У дидактиці розробляються особливості та алгоритми діяльності того, хто навчає, і того, хто навчається, у взаємозв'язку.

За більш ніж 300 років існування дидактика як складова педагогічної науки пройшла непростий шлях. Етапами її становлення були зумовлені особливостями соціально-економічного розвитку суспільства дидактичні системи, які репрезентували наукові школи, пов'язані з іменами конкретних вчених. Зупинимося на окремих з них.

Як правило, в науковій і навчальній літературі засновником наукової дидактики, центральною постаттю і рушієм її розвитку подається Я.А. Коменський. Це справді так. Але не треба забувати, що у нього був талановитий і впливовий попередник - німець *Вольфганг Ратке* (1571—1635), відомий ще і як *Ратихій*, *Ратихіус*. Саме він вперше сформулював загальні принципи навчання у такому форматі: навчання має проводитися відповідно до ходу природи; навчання має бути послідовним, не можна одночасно вивчати різні речі (цей принцип особливо актуальний для нинішньої вищої школи); навчання треба обов'язково проводити рідною мовою; у навчанні слід постійно застосовувати повторення; навчання повинно здійснюватися без примусу; зачувати слід лише те, що вже зрозуміло; у навчанні треба йти від часткового до загального, від відомого до невідомого; у ході навчання завжди треба спиратися на індукцію і досвід.

Ян Амос Коменський (1592-1670). Педагогічні ідеї Я.А. Коменського розвивалися під впливом соціальних перетворень, породжених гуситською революцією, спрямованою на знищення соціальної нерівності, впровадження демократичних засад у суспільстві. У фундаментальному трактаті «Велика дидактика» педагог виклав універсальне мистецтво «навчання всіх страт». У його основупокладено ідею загальної освіти для усіх прошарків населення: «До шкіл необхідно залучати не лише дітей багатих і знатних, але однаково всіх: благородних, плебеїв, багатих і бідних, хлопчиків і дівчаток, з міст і сіл». Як видно зі сказаного, дидактичні наміри Я.А. Коменського стосувалися всіх дітей і молоді без винятку.

В основі дидактичних поглядів Я.А. Коменського лежить сенсуалістична теорія пізнання, згідно з якою виток пізнання є відчуття, досвід. Дотримуючись думки, що істинність і достовірність набутих людиною знань залежать від дій органів чуття, учений на перше місце ставив принцип наочності: «Хай це буде золотим принципом для тих, хто навчається, щоб довіряли лише почуттям у чому лише можуть: сприймали тільки видимі оку речі, слухали те, що можна почути, сприймали запахи, відчували речі, мали смак, бачили те, що можна побачити, а коли щось підвладне кільком почуттям, то варто довіряти відразу кільком». Педагогічним поглядам Я.А. Коменського притаманні демократизм, гуманізм, життєрадісність, релігійність. Це особливо актуально для періоду трансформації педагогіки з авторитарної, примусової до гуманної, партнерської, суб'єктно-суб'єктної.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

Заслуга Я.А. Коменського полягає в тому, що він першим піднявся до усвідомлення особливих законів у навчанні та вихованні, науково обґрунтував класно-урочну, ступеневу систему навчання й виховання. Педагог вірив у велику силу навчання й виховання, які можуть змінити людину незалежно від її божественного начала. За дидактичне кредо цього визначного мислителя править завдання розвивати розум, мову, руки. Він був і залишається одним з небагатьох педагогом-мислителем, який вбачав у вихованні підростаючих поколінь передумову прогресивного поступу людства. Науково-педагогічна і практична діяльність Я.А. Коменського започаткувала дидактично-освітню революцію, яка охопила системи освіти всіх країн.

Жан-Жак Руссо (1712-1778). Виступав за освіту для всіх дітей на основі їх вільного розвитку з урахуванням природних можливостей особистості. У праці «Еміль, або Про виховання» (1762 р.) він виклав головні принципи навчання й виховання підростаючого покоління: оскільки у природному середовищі усе ідеальним, виховання також має бути природовідповідним, співголосним віку дитини; дитина має підпорядковуватися не авторитарній волі старших, а правилам природи; основними чинниками, що впливають на виховання, є природа, люди, предмети. Ж.-Ж. Руссо визначив чотири періоди розвитку дитини й напями навчально-виробничої роботи з певними віковими групами.

Йоганн Генріх Песталоцці (1746-1827) - швейцарський педагог-демократ, основоположник дидактики початкового навчання. У педагогічних працях «Лінгард і Гертруда», «Як Гертруда навчає своїх дітей», «Лебедина пісня» та ін. розробив чітку систему і дидактичні принципи навчання дітей. У процесі навчання він виділяв чотири аспекти: 1) сприймання предметів; 2) формування уявлень про предмети; 3) зіставлення предметів і формування понять; 4) називання предметів (словом), розвиток мови. Особливу увагу Песталоцці приділяв активній діяльності учнів, підготовці їх до практичної роботи.

Йоганн Фрідріх Гербарт (1776-1841). Німецький філософ, педагог і психолог у працях «Загальна педагогіка, виведена з мети виховання» (1806), «Педагогічні лекції» (1835) обґрунтував систему навчання, яка ґрунтувалася на психології й етиці. У підвалини виховання він покладав три провідні засоби: управління дітьми, дисципліну й виховуюче навчання. Під впливом ідей Песталоцці й Гербарта у Європі в ХІХ ст. сформувався тип школи, яку назвали традиційною.

Костянтин Дмитрович Ушинський (1824-1870) - основоположник наукової педагогіки і народної школи Росії. У численних наукових працях, зокрема, «Людина як предмет виховання», «Рідне слово», «Про народність у громадянському вихованні», «Праця в її психічному й виховному значенні» та ін., К. Д. Ушинський заклав наукові засади подальшого розвитку теорії і практики навчально-виховної роботи.

Петро Якович Гальперін (1901-1987) обґрунтував оригінальну дидактичну систему. Сутність її полягала в поетапному формуванні розумової діяльності людини: етап створення схеми орієнтаційної основи діяльності; етап формування матеріальної Діяльності; етап зовнішньої мови, що виражається у

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

словесному узагальненні; етап внутрішньої мови, що виявляється у внутрішній мисленнєвій діяльності; етап інтеріоризації дій, які стають внутрішнім процесом, максимально автоматизованим, що проектується на кінцевий «продукт» пізнавальних дій.

У розвиток загальної дидактики на різних етапах становлення освіти й науки помітний внесок зробили й інші вчені: *М.І. Пирогов, В.Л. Стоюнін, В.І. Водовозов, М.О. Корф, П.Ф. Каптерев, В.В. Давидов, С.Х. Чавдаров, Ш.О. Амонашвілі, Ю.К. Бабанський, А.М. Алексюк, В.О. Онищук, М.О. Данилов, І.Я. Лернер, М.І. Махмутов, М.М. Скаткін, В. Оконь, Й. Лінгардта* ін.

Те, що мовилося про особливості розвитку загальної дидактики, стосується й проблем дидактики вищої школи. Адже навчальна діяльність у цілому, її принципи, форми, засоби, методи, прийоми ґрунтуються на загальних засадах і закономірностях процесу пізнання. Розвиток дидактики зумовлюється особливостями соціально-економічного поступу суспільства, а звідси й завданнями, які стоять перед вищою школою. На найближчі десятиріччя пріоритетом розвитку освіти є впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують удосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовка молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві та в суспільстві, побудованому на знаннях. Це досягається шляхом:

- забезпечення поступової інформатизації системи освіти, спрямованої на задоволення освітніх, інформаційних, технологічних і комунікаційних потреб учасників навчально-виховного процесу;

- запровадження дистанційного навчання та інформаційно-комунікаційних технологій в освіті;

- розроблення індивідуальних навчальних програм різних рівнів складності залежно від конкретних потреб, а також створення електронних підручників;

- розвитку індустрії сучасних засобів навчання, що відповідають світовому науково-технічному рівню і є важливою передумовою реалізації ефективних стратегій досягнення цілей освіти.

Принципи навчання у вищій школі

Принцип (від лат. *principium* - початок, основа) - основа, на яку треба спиратися і якою необхідно керуватися.

Принципи навчання - вихідні положення, які визначаються цілями та завданнями навчання і, у свою чергу, визначають форми і методи навчання. Оскільки дидактичні принципи взаємопов'язані, взаємозалежні і взаємозумовлені, можна стверджувати, що вони утворюють певну систему вихідних дидактичних вимог, які забезпечують необхідну ефективність навчання.

Принципи навчання у вищій школі - вихідні положення теорії навчання. Вони є загальним орієнтиром для визначення змісту, засобів, форм, методів організації навчання.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

Принципи навчання виконують регулятивну функцію з погляду моделювання дидактичних теорій і способів регулювання практики навчального процесу. Загальнодидактичні принципи лежать в основі вивчення всіх дисциплін, а також мають регулювати організаційні основи навчального процесу на різних рівнях.

Принципи тісно пов'язані із закономірностями навчання й відображають дидактичні закони. На основі загальнодидактичних принципів розробляють принципи фахових методик. Тут конкретизуються принципи вивчення окремих дисциплін з урахуванням їх особливостей. Зокрема, вимоги принципів навчання мають враховуватися при укладанні підручників і навчальних посібників.

Визначаючи систему принципів дидактики вищої школи, слід урахувати, - по-перше, що процес навчання у вищій школі має свою специфіку: навчання у ВНЗ - це професійне навчання на основі відносно закінченої загальної освіти студентів (за Л. Клінбергом); навчання у вищій школі проводиться переважно в освітніх закладах, які водночас є дослідними закладами; навчання у ВНЗ здійснюється за такими формами викладання та учіння, які в цілому відрізняються від форм викладання і навчання на попередніх ступенях освіти;

- по-друге, визначати дидактичний важіль навчання у вищих навчальних закладах необхідно, ґрунтуючись на філософській рефлексії, діалектиці безперервності та дискретності, єдності кількісних та якісних моментів у процесах розвитку. Слід урахувати, що на формування майбутнього фахівця, на становлення його особистості впливають не лише навчання та програмний зміст освіти, що передається викладачем, а й інтелектуально-творча діяльність і самоосвіта самого студента. Ці явища в системі професійної освіти виступають в єдності, що пов'язано з рухливістю, мінливістю професій і спеціалізацій у сучасних умовах, а також з явищем старіння інформації, яка в наукомістких виробництвах оновлюється кожні 3-5 років (інколи кожні 2-3 роки). Знань, здобутих у вищій школі, стає замало, провідною стає установка на безперервну освіту, що проходить через усе життя фахівця.

Отже, майбутні фахівці у вищій школі навчаються здобувати знання, вміння та досвід пізнавально-творчої самостійності, при цьому відбувається процес формування психологічної, теоретичної та практичної готовності до інтелектуально-творчої і самоосвітньої діяльності.

У процесі розвитку педагогічної науки змінювалися уявлення про закономірності процесу навчання, а звідси по-різному визначалися принципи навчання і трактувалися їх особливості.

Засновник наукової дидактики Я. А. Коменський уперше запровадив цілісну систему принципів навчання, об'єднаних провідним принципом - природовідповідності. І хоча після Я. А. Коменського ряд педагогів - і практиків, і теоретиків - пропонували різноманітні підходи до визначення системи принципів і розуміння їх сутності, визначальним критерієм у цих пошуках залишалася мета навчання.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

Вимоги тих чи тих принципів реалізуються через систему правил. *Правила* - це регулятивні судження щодо конкретних дій викладача та студентів з метою реалізації вимог певних принципів, своєрідні практичні вимоги, які ґрунтуються передусім на логіці навчального процесу.

Варто усвідомлювати, що в будь-якій ланці, в будь-якому виді навчальної діяльності (лекція, семінар, практичне заняття) діють не один чи кілька принципів, а їх комплекс. Лише у взаємодії вони забезпечують оптимальний варіант навчального процесу.

Деякі дослідники (С. Зинов'єв, 1976) робили спробу трансформувати принципи дидактики вищої школи з принципів дидактики середньої школи (М. Данилов, Б. Єсіпов, 1957). Однак під час визначення системи принципів навчання у вищій школі необхідно враховувати також певні особливості навчального процесу ВНЗ:

1. У вищій школі вивчають не основи наук, а саму науку в розвитку, що стимулює зближення самостійної роботи студентів з науково-дослідною роботою викладачів.

2. У діяльності викладача вищої школи спостерігається єдність наукового та навчального (більшою мірою, ніж у вчителя середньої школи): він вивчає і водночас є активним дослідником своєї галузі знань.

3. У вищій школі значнішою (порівняно із середньою школою) є професіоналізація, пов'язана з майбутнім фахом, під час викладання майже всіх наук.

Виходячи з названих особливостей, у різні періоди дослідники дидактики вищої школи висували на перший план принципи:

– забезпечення єдності в науковій та навчальній діяльності студентів (І. Кобиляцький);

– професійної спрямованості (А. Барабанщиков);

– професійної мобільності (Ю. Кисильов, Б. Лисицин та ін.);

– проблемності (Т. Кудрявцев);

– емоційності та мажорності всього процесу навчання (Р. Нізамов, Ф. Науменко);

– урахування вікових, соціально-етичних та індивідуальних особливостей студентів (І. Кобиляцький, М. Дьяченко, Л. Кандибович).

Останнім часом було висунуто ідею про групу принципів навчання, що синтезують більшість підходів до їх виокремлення:

– орієнтованості вищої освіти на розвиток особистості майбутнього спеціаліста;

– забезпеченості безперервної освіти;

– інформатизації, технічної та технологічної забезпеченості освітнього процесу;

– відповідності змісту вищої освіти сучасним та прогнозованим тенденціям розвитку науки (техніки) і виробництва (технологій);

– оптимального співвідношення загальних, групових та індивідуальних форм організації навчального процесу у вищому навчальному закладі;

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

– раціонального застосування сучасних методів та засобів навчання на різних етапах підготовки фахівців;

– відповідності результатів підготовки спеціалістів вимогам, що висуваються конкретною сферою їхньої професійної діяльності, забезпечення їх конкурентоспроможності.

У підходах до визначення принципів навчання у вищій школі не можна досягти повної вичерпності чи однозначності. Зупинимося коротко на з'ясуванні сутності **традиційних принципів** дидактики вищої школи.

Принцип науковості вимагає, щоб зміст освіти вищої школи відповідав досягненням науки у відповідній галузі знань. Студенти мають засвоювати достовірні, науково обґрунтовані факти, явища, процеси, розуміти сутність науково обґрунтованих законів, особливості розвитку і становлення наукових відкриттів, володіти методами наукових досліджень, знайомитися з різними напрямками наукових пошуків у тій чи тій галузі знань, знайомитися з перспективами розвитку наукових гіпотез. Необхідно формувати пізнавальні інтереси у студентів, навчити їх володіти сучасними методами досліджень, систематично залучати до різних форм наукових пошуків, стимулювати інтерес до таких видів діяльності.

Працюючи над реалізацією вимог принципу науковості, не можна обмежуватися лише орієнтацією на зміст підручників і навчальних посібників. В умовах дії наукового «вибуху», що характерно для розвитку науки в другій половині ХХ і на початку ХХІ ст., обсяг інформації у всіх сферах науки подвоюється в середньому через 7-8 років, а в окремих галузях - значно швидше. Навіть найновіші навчальні посібники не завжди містять найновішу наукову інформацію, оскільки їх підготовка і видання займають чимало часу і матеріал може застаріти до моменту виходу книги в світ. Тому з погляду вимог принципу науковості викладачеві необхідно постійно стежити за новітньою науковою інформацією, систематизувати її і в рамках робочої програми з конкретної дисципліни знайомити з нею студентів, давати їм завдання самостійно опрацьовувати нові наукові джерела.

Принцип систематичності й послідовності впливає з того, що пізнання навколишнього світу можливе лише у певній системі, і кожна наука становить систему знань, об'єднаних внутрішніми зв'язками. Тому цей принцип означає послідовне, з урахуванням логіки конкретної науки та мисленнєвих можливостей студентів, розгортання змісту знань, способів діяльності у навчальних програмах, підручниках, посібниках і т. ін., дотримання такого ж порядку засвоєння знань, формування умінь та навичок. Попередній рівень знань має виступати фундаментом ефективності засвоєння наступної частки знань. Тут має реалізуватися дія закономірності оволодіння знаннями за моделлю концентричної спіралі.

Потреба дотримання систематичності й послідовності у навчанні зумовлена самою природою. Я.А. Коменський підкреслював, що як у природі все має зчіплюватись одне з одним, так і в навчанні треба все пов'язати.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

Образно й переконливо про важливість дотримання систематичності й послідовності у навчанні сказав К.Д. Ушинський: «Тільки система... розумна, що виходить із самої суті предметів, дає нам владу над нашими знаннями. Голова, наповнена уривчастими, незв'язаними знаннями, подібна до комори, в якій все в безладді й де сам господар нічого не розшукає; голова, де тільки система без знань, подібна до крамниці, в якій на скриньках є написи, а в скриньках - порожньо» [16].

Принцип систематичності й послідовності має діяти також на рівні міжпредметних зв'язків. Ці зв'язки мають бути закладені вже при моделюванні робочих навчальних планів окремих спеціальностей. Наприклад, у навчальному плані системи підготовки вчителів у ВНЗ необхідно вибудувати навчальні дисципліни у логічній послідовності так, щоб вони забезпечували педагогічну підготовку майбутніх фахівців освітньо-виховної сфери: вступ до педагогічної спеціальності, вікова фізіологія, загальна, вікова і педагогічна психологія, педагогіка, фахові методики. Така систематичність і послідовність мають бути у всіх циклах дисциплін кожного навчального плану.

Принцип свідомості навчання базується на постулаті, що знання передати не можна. Вони стають надбанням людини лише в результаті самостійної свідомої діяльності. Свідоме учіння зумовлюється передусім рівнем сформованості мотивів навчання, розумінням практичної цінності й потреби в знаннях для обраної професійної діяльності. Свідомість учіння підсилюється ще й тим, наскільки створено умови для самостійної пізнавальної діяльності. Значну роль у цьому відіграє рівень володіння студентами методами навчальної праці. Тому, реалізуючи вимоги цього принципу, особливо важливо в процесі опрацювання кожної теми застосовувати проєкцію виучуваного навчального матеріалу на конкретну професійну діяльність студентів. Адже практика, з погляду закономірностей пізнавальної діяльності, є поштовхом до пізнання і критерієм перевірки істинності здобутих знань.

Принцип активності й самостійності у навчанні впливає з важливою закономірності пізнавальної діяльності людини: знання - це результат самостійної розумової праці особистості. Лише розумова праця є запорукою інтелектуального розвитку людини, міцності набутих знань, формування дієвих мотивів навчання. Уже за своєю природою людина з раннього дитинства прагне до самостійної діяльності, у тому числі пізнавальної. Тому педагогові слід враховувати цю закономірність і на всіх етапах навчального процесу залучати студентів до активної навчальної праці. Спроби викладача все пояснити в деталях, надто спростити навчальну працю студентів ведуть до формування споживацької психології особистості, ослаблюють її, роблять нездатною до самостійної продуктивної професійної діяльності. Водночас погіршуються умови для оптимального інтелектуального розвитку людини.

Принцип наочності, з одного боку, впливає із закономірностей процесу пізнання, початковим компонентом якого є споглядання явищ, процесів, дій, предметів, а з іншого - у процесі пізнання людина використовує першу

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

сигнальну систему, зокрема, зорову пам'ять. Не випадково кажуть: «Краще один раз побачити, аніж сто разів почути».

Використання наочності у навчанні сприяє поєднанню конкретного з абстрактним, раціонального з ірраціональним, теоретичних знань з практичною діяльністю. Тому педагоги всіх часів (Я.А. Коменський, І. Песталоцці, К.Д. Ушинський, В.О. Сухомлинський та ін.) надавали велике значення цьому принципу.

Принцип ґрунтовності впливає із сутності навчання і його завдань. На певному етапі навчання людина має ґрунтовно засвоїти визначену суму знань, оволодіти вміннями й навичками, які є передумовою, по-перше, подальшого просування у навчальній діяльності, і, по-друге, базою для формування наукового світогляду. Під ґрунтовними знаннями мають на увазі такі, що добре усвідомлені, систематизовані, пов'язані з практикою, які стали надбанням довготривалої пам'яті. Міцно засвоєними знаннями є не лише включені у фонд пам'яті, а передусім ті, що стали інструментом мисленнєвої діяльності. Я.А. Коменський писав: «Нічого не слід заставляти заучувати напам'ять, окрім того, що добре зрозуміло і усвідомлено розумом». Міцне засвоєння головного, суттєвого, що є передумовою подальшого просування у навчальному процесі, приносить радість людині, стимулює пізнавальну діяльність є важливим чинником інтелектуального розвитку.

Усвідомлення й міцність засвоєння навчального матеріалу досягаються за умови, якщо студенти в процесі навчання здійснюють повний цикл навчально-пізнавальних дій: сприйняття, усвідомлення й розуміння, запам'ятання, систематизація та узагальнення, застосування на практиці.

Ґрунтовність засвоєння навчального матеріалу досягається, якщо цей процес має розосереджений у часі характер. Необхідна система дій педагога, яка б забезпечувала повторення навчального матеріалу впродовж тривалого часу, щоб основні знання закріпились у довготривалій пам'яті. Не випадково К.Д. Ушинський, глибоко розуміючи психологічні засади учіння, нагадував: хороші дидакти те й роблять, що кожен раз повторюють і лише кожен раз додають щось нове.

Що ж треба повторювати, підкріплювати, переводити у довготривалу пам'ять? Обсяг знань, які пропонують студентам для сприйняття відповідно до навчальних програм, запам'ятати неможливо. Та й чи треба усе запам'ятовувати? Ґрунтовними мають бути знання, які є основою для сприйняття й розуміння наступної частки наукової інформації, а також ті, які необхідні майбутньому фахівцеві для професійної діяльності.

Традиційна система навчання у вищій школі, яка складалася століттями, не повною мірою сприяє реалізації вимог принципу ґрунтовності знань. Диспропорція між кількістю лекційних і практичних занять, дефіцит часу на практичні заняття у виробничих умовах, домінування абстрактно-колективної діяльності на семінарських і практичних заняттях, недостатнє економічне забезпечення самостійної навчальної роботи студентів і контролю за нею не сприяють реалізації цього принципу.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

Показники якості знань, умінь та навичок студентів за результатами екзаменів аж ніяк не відображають реального стану речей, хоча формальні дані (за виставленими оцінками) нібито й нормальні. Але справа в тому, що студенти, маючи непогану пам'ять, за рахунок надмобілізації, перенапруження безпосередньо перед екзаменом сприймають велику кількість інформації на рівні короткотермінової пам'яті, на екзамені «видають» ці знання, отримують оцінку. Це не що інше, як «система перевернутого відра»: «видав», звільнив короткочасну пам'ять для заповнення її новою інформацією, і через короткий проміжок часу забув, концентруючись на підготовці до нового іспиту. Знання в такій системі не можуть слугувати базою для вироблення умінь, навичок, професійних компетенцій. Принцип ґрунтовності навчання вимагає заміни сесійної, «стресової», екзаменаційної системи рівномірно напруженою, синкретично організованою формою (модульно-рейтинговою, кредитно-модульною, рейтинговою тощо).

Принцип зв'язку навчання з практичною діяльністю, реаліями життя. Навчання лише тоді є успішним, коли особистість відчуває корисність і потрібність засвоєваних знань. Адже сутність діяльності професійних навчальних закладів зводиться до підготовки людини до активної продуктивної праці у сфері створення духовних і матеріальних цінностей.

Принцип зв'язку навчання з життям ґрунтується на гносеологічних, соціологічних і психологічних закономірностях. Ось лише деякі з них: практика - поштовх до пізнавальної діяльності й одночасно критерій перевірки істинності знань; практична діяльність - ефективний засіб формування особистості; здатність студента на основі набутих знань успішно розв'язувати життєві проблеми - джерело задоволення від навчальної діяльності, важливий чинник утвердження особистості в суспільстві загалом і конкретному колективі зокрема.

Навчальні плани вищих навчальних закладів часто-густо перевантажені великою кількістю дисциплін. Частина їх формально включена в план і забезпечує більше загальну ерудицію студента, ніж професійні потреби. Враховуючи, що навчальні можливості студента не безмежні, слід вносити до навчальних планів лише ті предмети і в тому обсязі, який є справді необхідним для оволодіння спеціальністю і загальнокультурного (загальноосвітнього) розвитку студента.

Принцип єдності освітніх, розвивальних і виховних функцій навчання впливає із сутності функцій навчання: освітньої, розвивальної і виховної. По-перше, у процесі навчання людина оволодіває знаннями, уміннями й навичками, формується її науковий світогляд; по-друге, в умовах діяльності особистості відбувається її інтелектуальний розвиток; по-третє, зміст навчального матеріалу, безпосередня участь студентів у навчальній роботі є засобами формування у них відповідних морально-духовних якостей. Педагог, моделюючи процес навчання зі студентами, має продумувати всі аспекти, щоб забезпечити оптимальні умови для реалізації вимог принципу єдності освіти, розвитку й виховання.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

Схарактеризовані вище дидактичні принципи утворюють органічну єдність і несуть у собі організуюче начало спільної діяльності педагога і студентів у процесі навчання у ВНЗ.

Сутність і методологічні засади навчання. Рушійні сили, логіка навчального процесу [13]

Навчання в загальнопедагогічному сенсі розглядається як «процес розумових і фізичних дій, які необхідні для реалізації завдань освіти». У дидактиці широко трактується це поняття. Навчання - складний і багатогранний процес взаємодії педагога і того, хто навчається. Він спрямований на розв'язання низки завдань: оволодіння знаннями, уміннями й навичками; формування наукового світогляду; забезпечення інтелектуального розвитку особистості; оволодіння методами самостійної пізнавальної діяльності. Розглядаючи цей процес як взаємодію на рівні суб'єктно-суб'єктних відносин, ми вирізняємо функцію педагога і студента. Педагог виконує передусім спонукально-організаційну функцію, а студент - функцію діяльності з оволодіння знаннями, уміннями й навичками. З огляду на це в останніх дидактичних дослідженнях уведено поняття «научіння» й «учіння». Перше стосується функції педагога, а друге - студента.

Навчання, як специфічний процес соціальної діяльності, спрямоване на оволодіння надбаннями науки і практики. Воно має спиратися на загальні закони пізнання: від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього до практики (рис. 1).

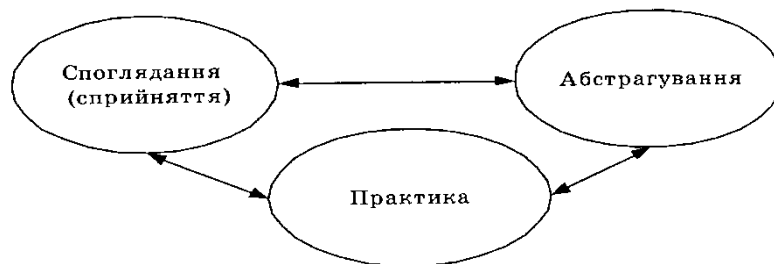

Рис.1 - Схема дії законів пізнання

Означені компоненти процесу пізнання діють не лінійно, а взаємозумовлено. Практика є не лише кінцевим результатом пізнавальної діяльності, а перш за все поштовхом до пізнавальної діяльності й критерієм перевірки достовірності набутих знань.

Таким чином, моделюючи навчальний процес у вищому навчальному закладі, треба обов'язково враховувати об'єктивні закономірності процесу пізнання.

Усім явищам і процесам властиві певні діалектичні суперечності. Вони - джерело розвитку, своєрідний внутрішній рушій. Оскільки навчання є багатогранним і поліаспектним процесом, то розуміння суперечностей, пізнання внутрішніх рушійних сил є особливо актуальним завданням. Процесу

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

навчання властива множинність суперечностей - зовнішніх і внутрішніх, суб'єктивних і об'єктивних, істотних і неістотних.

На особливу увагу заслуговують внутрішні суперечності. Передусім вони збуджують внутрішні психічні сили, які є енергоносієм пізнавальної діяльності людини. Провідною рушійною силою процесу навчання є суперечність між пізнавальними і практичними завданнями, з одного боку, та наявним рівнем знань, умінь і навичок - з іншого. Модель рушійної сили можна наочно представити за допомогою схеми (рис. 2).

Рушійна сила - це психологічне відчуття утруднень у розв'язанні поставлених завдань. Вона виявляється у підвищенні розумової активності й спонукає до конкретних дій: оволодіння необхідною сумою знань, умінь та навичок, необхідних для розв'язання поставленого завдання. В основі рушійної сили лежать закономірності процесу людського мислення, прагнення пізнати навколишню дійсність (явища, процеси, події, об'єкти та ін.). Якщо на цьому шляху з'являються перепони (перш за все недостатність знань, досвіду), у людини виникає бажання подолати їх. Інтерес – це природне споживальне ставлення людини до світу, яке реалізується в пізнавальній діяльності щодо освоєння навколишнього середовища й розгортається переважно у внутрішньому плані.

Таким чином, у результаті дії механізму рушійної сили створюються оптимальні умови для інтелектуального розвитку особистості, оволодіння нею методами пізнавальної діяльності, формування пізнавальних мотивів навчання, а отже, забезпечення міцності знань.

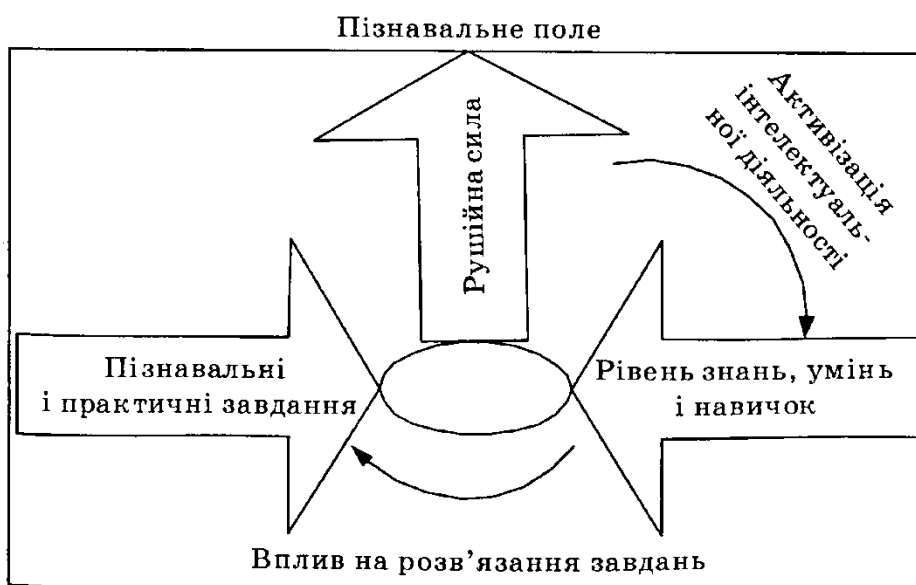

Рис. 2 – Модель рушійної сили навчального процесу

Дія рушійної сили - обов'язковий чинник процесу пізнання. Але здебільшого механізм дії рушійної сили недостатньо виражений, має внутрішній характер і не завжди сприймається студентами. Тому викладач, глибоко усвідомлюючи сутність рушійної сили, може спеціально створювати ситуації, які сприяють включенню механізму її дії. До цього прийому вдаються

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

як у процесі читання лекцій, так і під час проведення практичних занять. Наведемо кілька прикладів створення педагогом ситуації для актуалізації дії рушійної сили.

Розуміючи сутність рушійної сили, знаючи технологію створення ситуації для її дії, викладач звільняє себе від ролі транслятора знань між книгою й студентом і стимулює його творче мислення. Оскільки навчання є провідним чинником пізнавальної діяльності людини, то воно має будуватися на логічних законах мислення.

Логіка навчального процесу (ЛНП) - це оптимально ефективний шлях мисленнєвої діяльності людини (студента) від наявного рівня знань, умінь, навичок та інтелектуального розвитку до очікуваного, прогнозованого. Стартовий рівень зумовлений наявністю знань, умінь, навичок і розвитку, набутих у результаті навчальної діяльності особистості на нижчому етапі навчання (у загальноосвітній школі, на молодших курсах ВНЗ, у процесі самоосвіти). Потрібний рівень визначається програмними завданнями з кожної навчальної дисципліни. Наприклад, студент, який розпочав навчання на біологічному факультеті, згідно з навчальним планом має вивчати низку спеціальних дисциплін: ботаніку, зоологію, генетику і т. ін. Але в загальноосвітній школі він уже отримав основи знань із цих наук. Тому, моделюючи навчальний процес щодо опрацювання матеріалу з конкретної теми, треба спиратися на вже відоме (у разі потреби необхідно актуалізувати відповідні знання) і вибудовувати пізнавальну діяльність відповідно до об'єктивних законів логіки, вести студентів до оволодіння потрібними знаннями, уміннями й навичками, визначеними програмою, одночасно дбаючи про їх інтелектуальний розвиток.

Логіка навчального процесу містить низку **компонентів**, які безпосередньо впливають з особливостей мисленнєвої діяльності людини:

- 1) розуміння й усвідомлення пізнавальних завдань;
- 2) оволодіння знаннями;
- 3) формування умінь і навичок;
- 4) застосування набутих знань на практиці;
- 5) аналіз і оцінювання навчальної діяльності.

Шлях, яким треба вести студента, - це поступальний рух від нижчого до вищого рівня. На цьому шляху розумової діяльності з боку викладача мають бути забезпечені оптимальні умови, щоб досягти якнайкращих результатів.

Початковий етап ЛНП - розуміння й усвідомлення пізнавальних завдань - зумовлений психологічними чинниками: людина мислить активно, коли відчуває потребу в конкретних знаннях, гіпотетично усвідомлює важливість певних знань у професійній підготовці, їх безпосередню практичну спрямованість. Тому так важливо на початку опанування відповідною сумою знань з конкретної теми створити ситуацію, сприятливу для усвідомлення студентами потреби в цих знаннях, що реалізується через механізм дії рушійної сили.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

Центральне місце в структурі ЛНП займає етап оволодіння знаннями. Тут треба виходити з особливостей мисленнєвої діяльності. Людина первісно прагне до самостійності у своїх діях, у розумовій діяльності передовсім. Дитина на початкових етапах пізнання довіряє, в організації своєї діяльності, утвердженні себе як особистості заявляє: «Я сама». Згодом, коли старші, не розуміючи необхідності створювати оптимальні умови для самовираження маленької особистості, намагаються все робити за неї (у побуті, навчанні тощо), прагнення до самоутвердження, до самовираження притлумлюється, формуються споживацькі настрої, мозок стає пасивним, уповільнюється інтелектуальний розвиток. Педагог, який дбає про ефективність навчальної діяльності студентів, має обов'язково вийти із зачарованого кола «подання» навчального матеріалу. Головне – організувати студентів на самостійне оволодіння навчальним матеріалом, забезпечивши формування у них доцільної мотивації учіння, ознайомивши з ефективними методами пізнавальної діяльності, визначивши оптимальні засоби досягнення мети.

Треба зважати на те, що, коли студенти слухають лекцію, орієнтуючись на слухову пам'ять, рівень засвоєння навчального матеріалу становить близько 20 %. Коли ж людина, використовуючи різні джерела інформації (навчальні посібники, комп'ютер, спеціальне обладнання тощо), самостійно читає, робить записи (план, таблиці, схеми, діаграми і тощо), то в пізнавальну діяльність включені різні види пам'яті: слухова (пам'ять внутрішнього мовлення), зорова, моторна, оперативна (передбачає виокремлення і запам'ятання навчального матеріалу для здійснення певних операцій). Психологічні дослідження показують, що людина засвоює 30 % того, що бачить і чує; 70 % того, що обговорює з іншими; 80 % того, що сама сприймає, переживає; 90 % того, чого навчає інших.

Проблема організації самостійної пізнавальної діяльності є складною. Ця складність зумовлена впливом соціальних і економічних чинників, які діяли і впливали на організацію освітньої діяльності впродовж попереднього століття. *По-перше*, під впливом авторитарної педагогіки, яка обслуговувала тоталітарну систему, не ставилося завдання інтелектуального розвитку громадян (розумними людьми складно керувати); усіх, хто навчався, треба було тримати у чітко визначених ідеологічних рамках інформаційного поля. *По-друге*, діяли й економічні чинники: обмежена кількість джерел інформації, недоступність їх широкому загалу ставила педагогів перед необхідністю добувати інформацію стосовно вимог програм і "передавати" її студентам. Ці та інші чинники сприяли формуванню певних дидактичних і загальнопедагогічних стереотипів, від яких і в нових умовах важко звільнити педагогічне мислення. У педагогічній термінології звично продовжують застосовуватися терміни: «викладач», «викладання», «подання нового матеріалу», «давати урок» та ін.

У всіх ланках освіти, і особливо у вищій школі, треба здійснювати рішучі кроки, спрямовані на прилучення кожної особистості до самостійної діяльності з оволодіння знаннями. Це - головне питання з погляду перспективи розвитку українського суспільства. «В Україні, - наголошується в Національній доктрині

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

розвитку освіти, - повинні забезпечуватися прискорений, випереджувальний інноваційний розвиток освіти, а також створюватися умови для розвитку, самоствердження та самореалізації особистості» [2].

Важливим компонентом ЛНП є процес *формування умінь і навичок*. **Знання** - колективний досвід людства, результат пізнання об'єктивної реальності - слугують базою формування умінь і навичок. **Уміння** характеризуються готовністю застосовувати знання на практиці, у свідомій діяльності. **Навички** - наступний етап у системі пізнавальної діяльності. Вони також передбачають використання знань на практиці, але вже в умовах напівсвідомої діяльності, що формується в результаті багаторазового повторення через систему вправ. І уміння, і навички - це шлях до виходу знань у практику.

Особливості мисленнєвої діяльності виявляються в тому, що для формування умінь і навичок треба, з одного боку, перевести знання з короткотривалої пам'яті у довготривалу, а з іншого - забезпечити систему вправ для вироблення навичок. Головне у розв'язанні цього завдання - створити оптимальні умови, щоб кожен студент мав змогу формувати необхідні вміння й навички. Дидактичною помилкою є спроби формувати уміння й навички в умовах колективної діяльності, коли один студент виконує практичні завдання біля дошки, інші - на робочих місцях. По суті, працює лише один студент. Інші користуються готовими результатами, виключені з активної навчальної діяльності. У цьому плані має діяти логічно доцільна технологія: викладач домагається міцності знань студентів на основі їх самостійної діяльності; навчає їх раціональних методів формування умінь і навичок залежно від мети; показує зразок (алгоритм) дій; включає кожного в самостійну діяльність, спрямовану на вироблення умінь і навичок.

Один з найважливіших компонентів ЛНП - *застосування знань, умінь та навичок на практиці*. По-перше, він впливає з методологічної сутності процесу пізнання, в якому практика є поштовхом до пізнавальної діяльності й слугує критерієм перевірки істинності набутих знань. По-друге, людина активно працює над оволодінням знаннями лише тоді, коли бачить практичну, життєву цінність знань, якими оволодіває. У процесі навчання у ВНЗ важливо, щоб студенти усвідомлювали, якою мірою ті чи ті знання сприяють становленню їх професіоналізму.

Завершальним компонентом ЛНП є *аналіз і оцінювання навчальної діяльності*. Це знову-таки впливає з психологічних особливостей студентів. Система аналізу й оцінювання знань, умінь і навичок передбачає виконання таких основних функцій: *навчальної, стимулювальної, виховної, діагностичної*. *Навчальна функція* виявляється в забезпеченні зворотного зв'язку як передумови підтримання дієвості й ефективності процесу навчання, в якому беруть участь два суб'єкти - викладач і студент. Тому система навчання може працювати ефективно лише за умови дії прямого і зворотного зв'язку. У практичній діяльності, як правило, ефективно здійснюється прямий зв'язок: педагог - студент (викладач знає, який обсяг знань має сприйняти й усвідомити

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

студент), але складно й дискретно здійснюється зворотний зв'язок: студент - викладач. Це одна з суттєвих причин недостатньої ефективності навчального процесу у вищій школі.

Діагностична функція аналізу й оцінювання знань, умінь і навичок передбачає виявлення прогалин у знаннях студентів. Процес учіння має форму концентричної спіралі. Якщо на нижчих рівнях учіння допущені прогалини, то на вищих ускладнюється або й унеможлиблюється сприйняття і розуміння матеріалу: порушується закономірність дії спіралеподібної структури учіння. Тому так важливо своєчасно помітити прогалини, вжити заходів до їх усунення і лише потім рухатися далі.

Стимулювальна функція аналізу й оцінювання пізнавальної діяльності полягає в тому, що позитивна оцінка спонукає особистість до подальшої активної діяльності, дає змогу формувати впевненість у своїх інтелектуальних можливостях. Негативна оцінка є гальмом у навчальній праці студента.

Виховна функція полягає у впливі оцінки на формування у студентів соціально-психологічних якостей: організованості, Дисциплінованості, відповідальності, сумлінності, працьовитості, дбайливості, наполегливості та ін.

Отже, логіка навчального процесу ґрунтується на об'єктивних закономірностях функціонування людського розуму. Тому в процесі організації навчальної діяльності студентів, моделювання тих чи тих видів інтелектуальної праці необхідно обов'язково зважати на вимоги логіки.

Структура процесу оволодіння знаннями, уміннями й навичками, формування компетентності. Мотиви навчання [13]

Виходячи із закономірностей процесу пізнання й особливостей логіки навчального процесу, оволодіння знаннями, уміннями й навичками має чітку структуру, яка включає низку логічно вмотивованих компонентів. Основні етапи процесу учіння реалізуються за такою схемою (рис. 3).

Компоненти процесу учіння не можна розглядати як лінійну систему. Тут спостерігається діалектичний взаємозв'язок між усіма структурними компонентами. Тому моделювання процесу навчання на будь-якому рівні має спиратися на особливості саме такої структури.

Сприймання є початковою ланкою процесу учіння. Людина може сприймати явища й процеси навколишнього світу безпосередньо за допомогою органів чуття чи інформацію про них у вигляді вербальної дії, друкованого тексту або комп'ютерного відтворення. Щоб процес був ефективним, треба, виходячи з логіки навчального процесу, забезпечити розуміння студентами необхідності тих чи тих знань. Тому вже на цьому етапі значну роль відіграє практика, виступаючи своєрідною спонукою в організації процесу пізнання. Важливе місце тут посідає мотивація пізнавальної діяльності.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

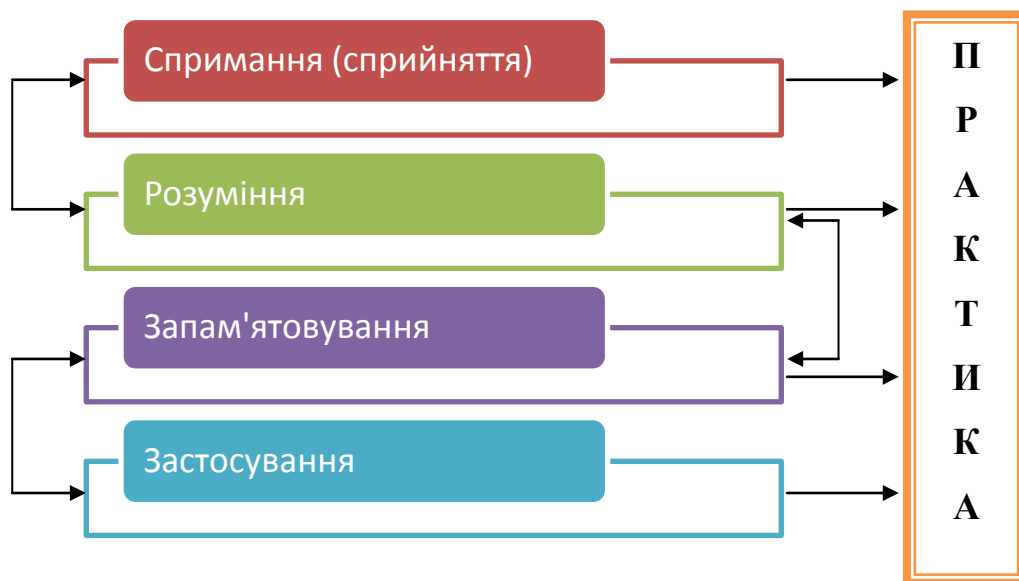

Рис. 3 – Етапи процесу учіння

Наступний етап - *розуміння*. Це, з одного боку, проникнення в сутність явищ і процесів, установлення зв'язків між частинами цілого, між фактами і процесами, з'ясування причин, що викликають те чи те явище. На цьому етапі формується свідомість особистості, розвиваються її інтелектуальні можливості та інтереси. З іншого боку, розуміння - важлива сходинка до успішного запам'ятання. Тому не варто квапитись із запам'ятанням, ігноруючи процес осмислення й усвідомлення. По-перше, це створює значний психологічний бар'єр перед запам'ятанням, по-друге, веде до догматизму в навчальній діяльності. Студентів необхідно спонукати запам'ятовувати не весь обсяг інформації, а найбільш суттєве, те, що становить основу оволодіння новим навчальним матеріалом і необхідне для формування наукового світогляду та конкретної практичної діяльності. Такий підхід зумовлений насамперед тим, що процес оволодіння знаннями, уміннями та навичками, як уже згадувалося, відбувається у формі спіралі, в якій попередньо набуті знання, уміння і навички є основою, своєрідним щаблем для поступального руху в пізнавальній діяльності стосовно теми, розділу, навчальної дисципліни в цілому.

Завершується етап учіння узагальненням і систематизацією. Узагальнення передбачає уявне виділення й об'єднання окремих властивостей, що належать певному класу предметів, перехід від окремого до загального. Систематизація - мисленнєва діяльність, у процесі якої знання про виучувані об'єкти організуються в певну систему на основі обраного принципу. Це можливо лише за умов достатньої розумової праці на попередніх етапах навчальної діяльності. Тут важливо сформулювати закони, правила, виділити закономірності, побачити їх взаємозв'язок з більш загальними явищами в логічній структурі навчальної дисципліни.

На всіх етапах процесу учіння своєрідним психічним і логічним індикатором пізнавальної діяльності є практика. Застосування знань, умінь і навичок є завершальним етапом циклу учіння. Якщо людина не бачить виходу

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

знань у практику, це різко знижує мотивацію, породжує думку про абсурдність учіння, гальмує пізнавальну діяльність.

У процесі формування компетентності фахівців необхідно дотримуватися засад, які в єдності забезпечують успішність освітньої діяльності у вищій школі: оволодіння знаннями, вміннями й навичками (гуманітарні та соціально-економічні знання, знання із загальнонаукових дисциплін, спеціальні (профільні) знання, знання виробництва, галузі, політехнічних засад, дослідні знання й уміння, професійні уміння, навички, компетенції) та формування соціальних якостей особистості (національна гідність, громадянськість, патріотизм, науковий світогляд, переконання в необхідності навчатися упродовж життя, морально-духовні якості, професійна культура, загальна культура). Ця єдність є визначальною умовою у процесі підготовки високо компетентних фахівців.

Успішність і ефективність навчальної діяльності залежать ще від одного соціально-психологічного чинника - мотиву навчання. **Мотив** (фр. *motif*, від лат. *moveo* - рухаю) - внутрішня спонукальна сила, що забезпечує інтерес особистості до пізнавальної діяльності, активізує розумові зусилля. У ролі мотивів можуть виступати передусім різноманітні потреби - фізичні, психічні, соціальні, а також інтереси, захоплення, схильності, емоції, установки, ідеали.

Виокремлюють кілька груп мотивів:

– *соціальні*, які мають широкий спектр прояву. Передусім це прагнення особистості через учіння утвердити свій соціальний статус у суспільстві та в конкретному соціальному колективі (сім'ї, навчальному закладі, виробничому підрозділі) зокрема;

– *спонукальні*, які пов'язані з впливом на свідомість тих, хто навчається, певних чинників - вимог батьків, порад, прикладів викладачів, членів первинного колективу;

– *пізнавальні*, що виявляються у пробудженні пізнавальних інтересів і реалізуються через отримання задоволення від самого процесу пізнання і його результатів. Пізнавальна діяльність людини є провідною сферою її життєдіяльності. Звідси формування пізнавальних мотивів - основоположний чинник успішності пізнавальної діяльності, тому що через неї реалізується природна потреба людини;

– *професійно-ціннісні*, які відображають прагнення студентів отримати ґрунтовну професійну підготовку для ефективної діяльності в різних сферах життя. Вони особливо важливі у процесі навчання у вищих навчальних закладах;

– *меркантильні*, що зумовлені безпосередньою матеріальною вигодою особистості. Не будучи вирішальними, діють лише вибірково стосовно індивідуальних психологічних особливостей конкретної людини. Хоча в умовах дії ринкових відносин мотиви цієї групи посилюють свій вплив на окремі страти людей, породжують асоціальні прояви поведінки.

У педагогічній науці вироблено й інші підходи до класифікації мотивів навчання. Та це не змінює сутності значення цього чинника в пізнавальній

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

діяльності людини. Педагоги (батьки, учителі, викладачі ВНЗ) мають цілеспрямовано працювати над формуванням дієвих мотивів навчання.

У вищій школі, на думку науковців, педагогів-дослідників, доцільні такі організаційно-педагогічні умови, які сприяють формуванню мотивації навчальної активності студентів: вивчення професійної мотивації майбутніх спеціалістів; професійна спрямованість викладання фундаментальних дисциплін; орієнтація студентів на оволодіння змістом, формами, засобами і способами майбутньої професійної діяльності; введення європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи організації навчально-виховного процесу; дотримання принципів зв'язку теорії і практики, єдності навчання і виховання, послідовного моделювання у навчанні цілісного змісту професійної діяльності спеціаліста; забезпечення навчально-методичною, довідковою і науковою літературою, сучасною технікою; організація самостійної роботи студентів, що сприяє озброєнню їх раціональними прийомами розумової і навчальної діяльності.

Сьогодні діяльність кожного викладача повинна оцінюватися не лише з боку його педагогічної майстерності, але й з боку його вміння формувати та стимулювати творчу діяльність студентів, вміння допомогти спрямувати діяльність студента в потрібний йому бік.

Типи навчання, їх характеристика

У процесі суспільно-економічного розвитку, становлення освіти склалися певні типи навчання. **Тип навчання** – це спосіб і особливості організації мисленнєвої діяльності людини в процесі пізнання. Визначають тип навчання на основі аналізу певних структурних елементів: характеру навчальної діяльності педагога; особливостей заучування матеріалу студентами; репродуктивної діяльності студентів; специфіки застосування знань на практиці.

В історії розвитку освіти сформувалися три основні типи навчання: догматичний, пояснювально-ілюстративний, проблемний.

Догматичне навчання характеризується такими особливостями: викладач повідомляє студентам певну сукупність знань у готовому вигляді без пояснення; студенти засвоюють знання без усвідомлення й розуміння і майже дослівно відтворюють завчене; від студентів не вимагається застосування знань на практиці. Цей тип навчання сприяє певною мірою розвитку механічної пам'яті, але не створює умов для розвитку інтелектуального потенціалу особистості, не забезпечує підготовку людини до практичної діяльності на основі набутих знань.

Пояснювально-ілюстративний тип зумовлений більш високим рівнем суспільно-виробничих відносин. Він характеризується такими особливостями: викладач повідомляє студентам певну суму знань, пояснює сутність явищ, процесів, законів, правил та ін. з використанням ілюстративного матеріалу; студенти мають свідомо засвоїти пропоновану частку знань і відтворити її на

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

рівні глибокого розуміння, застосувати знання на практиці в різноманітних видах.

Пояснювально-ілюстративний тип навчання впродовж двох останніх століть панував на всіх рівнях навчальної діяльності. Він певною мірою сприяв раціональному підходу до оволодіння значною сумою усталених знань, розвитку логічного мислення та оперативної пам'яті. Проте в цілому вказаний тип навчання стояв на заваді включення студентів у активну самостійну пізнавальну діяльність і розвитку інтелектуальних можливостей особистості, оволодіння методами самостійного пізнання.

Розвиток суспільства в умовах науково-технічного прогресу, інформаційної експансії зумовив потребу виокремлення й збагачення інтелекту – найбільшої цінності, що має забезпечувати успіх поступального руху. Розв'язати це кардинальне завдання покликаний проблемний тип навчання, що сформувався в результаті тривалих пошуків. **Проблемне навчання** характеризується такими особливостями: викладач створює певне пізнавальне завдання, допомагає студентам виділити й усвідомити його, організовує їх на його розв'язання; студенти самостійно оволодівають належною сумою знань і умінь, які є передумовою успішної пізнавальної діяльності; викладач пропонує широкий спектр використання набутих знань на практиці. Включення студентів у систему проблемного навчання сприяє створенню оптимальних умов для інтелектуального розвитку особистості, оволодінню нею інструментами (методами) навчальної діяльності, формуванню пізнавальних мотивів навчання, соціально-психологічної підготовки до практичної діяльності.

В основі проблемного навчання лежить низка об'єктивних обґрунтувань, зокрема:

– *соціологічне*. Особливості соціально-економічного розвитку вимагають формування інтелектуального багатства кожної особистості зокрема і людської спільноти в цілому;

– *гносеологічне*. Цілеспрямоване пізнання здійснюється в процесі активного пошуку, внаслідок дослідження пізнаваного об'єкта в процесі перетворювальної діяльності;

– *психологічне*. Мислення реально здійснюється лише як розв'язання пізнавального завдання. Видатний психолог С.Л. Рубінштейн зазначав, що мислити людина починає тоді, коли в неї виникає потреба щось зрозуміти, а розв'язання завдання, розв'язок задачі є природним завершенням мисленнєвого процесу;

– *діалектичне*. Оскільки навчання є процесом, то воно має рушійну силу як результат суперечностей між пізнавальними та практичними завданнями, з одного боку, і наявним рівнем знань, умінь і навичок - з іншого.

Проблемне навчання як процес складається з низки етапів:

– виявлення суперечностей, усвідомлення їх як певних утруднень - створення проблемної ситуації;

– осмислення проблемного завдання і прийняття його студентами, розуміння установки;

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

- аналіз умов пізнавального завдання, встановлення залежності між його складовими;
- членування основного проблемного завдання на мікрозавдання, визначення плану (програми) їх розв'язання;
- висунення й усвідомлення гіпотези;
- мобілізація ресурсу знань, умінь і навичок відповідно до умови завдання й гіпотези;
- добір методів і засобів розв'язання завдання;
- виконання системи дій і операцій, що сприяють розв'язанню завдання;
- перевірка одержаних результатів на практиці, зіставлення з гіпотезою, встановлення логічного зв'язку між знаннями набутими нині й раніше.

Проблемна ситуація виникає, коли перед студентами (при скерованій дії викладача) постають пізнавальні чи практичні завдання й вони відчують, що рівень їхніх знань, умінь і навичок недостатній для успішного розв'язання цих завдань. Це спричиняє відчуття певних психологічних утруднень. Доцільно організована проблемна ситуація - головний чинник, імпульс до активної розумової діяльності студентів.

Важливим етапом є аналіз проблемної ситуації та виділення однієї або кількох пізнавальних задач, розуміння їх суті, а вже на цій основі має здійснюватися «прийняття» задачі. Задача - це будь-яке незрозуміле питання, яке треба з'ясувати. З погляду процесу пізнання задачі можуть бути двох видів - проблемні (пізнавальні) й навчальні. Проблемною вважається задача, для розв'язання якої необхідно оволодіти новою сумою знань. Навчальна задача вимагає лише використання раніше набутих знань.

Таким чином, проблемне навчання - вищий ступінь (порівняно з пояснювально-ілюстративним) організації пізнавальної діяльності. Він зумовлений більш високим рівнем суспільно-економічного поступу і сприяє інтелектуальному розвитку особистості. Проте не слід відкидати й пояснювально-ілюстративний тип навчання. Тут має діяти відчуття міри. У рамках пояснювально-ілюстративного навчання доцільно широко використовувати елементи проблемності з урахуванням особливостей навчальної дисципліни й виучуваної теми.

Зміст освіти у вищій школі. Система планування й організація освітнього процесу у ВНЗ. Навчальний план, навчальна програма, підручник, посібник, НМК

Традиційно виділяють три види освіти: загальну, політехнічну і спеціальну (професійну).

Загальна освіта передбачає оволодіння знаннями, уміннями й навичками з основ наук, які потрібні людині у повсякденному житті, а також підготовку до здобуття професійної освіти. Загальну освіту здобувають у загальноосвітніх навчально-виховних закладах (школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах).

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

Політехнічна освіта (грец. *poly* - багато і *tehne* - мистецтво, майстерність, вправність) виконує функцію ознайомлення з різноманітними галузями виробництва, пізнання сутності основних технологічних процесів, оволодіння вміннями й навичками обслуговування найпростіших технологічних (виробничих) процесів. Окремими компонентами політехнічної освіти людина оволодіває впродовж усього життя шляхом стихійного пізнання навколишньої дійсності, у процесі здобуття загальної та професійної освіти, а також беручи участь у виробничій діяльності.

Професійна освіта спрямована на оволодіння знаннями, уміннями й навичками, які потрібні для здійснення професійної діяльності. В Україні професійну освіту здобувають у вищих та професійно-технічних навчальних закладах.

Зміст освіти - це чітко окреслене коло знань, умінь, навичок і компетенцій, якими людина оволодіває шляхом навчання у навчальному закладі або самостійно. Він містить систему наукових знань про природу, суспільство, людське мислення, культуру та практичних умінь і навичок, необхідних для життєдіяльності людини. Зміст освіти в цілому має сприяти розв'язанню генерального завдання - формуванню гармонійної, всебічно розвиненої особистості.

Коли йдеться про зміст освіти, який лежить в основі професійної підготовки, то мається на увазі, що він орієнтований на формування професійної і загальної культури фахівців у широкому розумінні.

Зміст освіти (загальної, політехнічної, професійної) не є сталою величиною. Він змінюється залежно від рівня розвитку науки, соціально-економічного, культурного стану суспільства з урахуванням потреб освітньої підготовки молоді та перспектив соціального й економічного розвитку країни.

Процес удосконалення змісту освіти, зокрема професійної, потребує чималих зусиль. Тут треба враховувати перспективу, тому що випускники ВНЗ працюватимуть у різних галузях народного господарства тривалий час після здобуття професійної освіти. Справа ускладнюється ще й тим, що обсяг нових знань (інформації) з усіх наук у середньому подвоюється через 3-6 років. Ось чому так важливо при формуванні змісту освіти для підготовки фахівців певної спеціальності вибрати з великого масиву інформацію, яка є результатом найновіших наукових досягнень і стане базовою для становлення фахівця з погляду перспективи його професійної діяльності.

Зміст освіти закріплюється державними документами та навчально-методичними комплексами. Це навчальні плани, навчальні програми, підручники, посібники.

Навчальний план - основний нормативний документ (стандарт) вищого навчального закладу, що складається на підставі освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми і структурно-логічної схеми підготовки фахівців та визначає організацію їх навчальної діяльності. Навчальним планом охоплено: графік процесу навчання; перелік та обсяг навчальних дисциплін; послідовність їх вивчення; конкретні форми проведення занять (лекції,

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

семінари, лабораторні тощо) та їх обсяг; форми проведення підсумкового контролю (екзамен, диференційований залік); порядок проведення практик, їх види; обсяг часу, відведеного на самостійну роботу студентів; кількість курсових робіт, які виконує студент за період навчання; зміст і форми державної атестації.

Навчальний план складають провідні викладачі, як правило, декани факультетів, завідувачі кафедр. Затверджується навчальний план Вченою радою ВНЗ та керівником вищого навчального закладу і скріплюється відповідною печаткою.

Навчальний план ВНЗ складають за такими ступенями підготовки фахівця: бакалавр; магістр; доктор філософії.

Навчальний план повинен містити відомості про галузь знань, спеціальність (напрямок підготовки) і спеціалізацію (за наявністю), освітній або освітньо-науковий рівень, кваліфікацію, нормативний термін навчання, графік освітнього процесу, розділи теоретичної, практичної підготовки, блок обов'язкових навчальних дисциплін (навчальні курси, практики із вказаними кредитами ЄКТС і навчальними годинами), дані про кількість і форми семестрового контролю, атестації в екзаменаційній комісії, загальний бюджет навчального часу за весь нормативний термін навчання та його поділ на аудиторний навчальний час та час, відведений на самостійну навчальну роботу, а також поділ бюджету аудиторного навчального часу за окремими формами занять з кожної навчальної дисципліни та за весь термін навчання загалом.

Складання навчального плану - відповідальна і складна справа. Тут можна виділити два головних етапи. На першому необхідно вивчити вимоги, продиктовані відповідними галузями професійної діяльності, окреслити основні напрями підготовки фахівців певного профілю. Використовуючи різні методи - експертних оцінок, аналізу діяльності тих чи тих фахівців, вивчення результатів їх праці та ін. - складають так званий професійний образ сукупного фахівця, здатного виконувати необхідні функції у певній сфері діяльності.

Другий етап - безпосереднє складання навчального плану. У ньому всі дисципліни розподілені на дві групи: нормативні й вибіркові, а вони, своєю чергою, - на певні цикли. З огляду на державні стандарти в освіті, навчальні плани з усіх спеціальностей містять однаковий набір нормативних навчальних дисциплін.

Нормативні навчальні дисципліни - це дисципліни, встановлені відповідною освітньо-професійною (освітньо-науковою) програмою, тому дотримання їх назв і обсягів є обов'язковим для навчального закладу. Зменшення часу вивчення цих дисциплін неприпустиме, але збільшення цілком можливе за рахунок годин, передбачених на цикл дисциплін самостійного вибору ВНЗ.

Якщо перелік нормативних навчальних дисциплін чітко регламентований, то вибіркові навчальні предмети встановлюються вищим навчальним закладом з урахуванням освітніх і кваліфікаційних вимог до професійного рівня фахівця,

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

можливостей і традицій конкретного навчального закладу, регіональних потреб і т. ін.

Нормативна частина навчального плану включає:

1. Групу (цикл) гуманітарних та соціально-економічних дисциплін. Беручи до уваги особливості профілю підготовки фахівців (гуманітарний, природничий, технічний та ін.), у цьому циклі може дещо змінюватись перелік дисциплін та кількість годин на ту чи ту дисципліну.

2. Групу фундаментальних дисциплін, що містить цикл дисциплін природничо-наукової підготовки та перелік дисциплін, вивчення яких становить базу для засвоєння вузких фахових навчальних курсів.

3. Група (цикл) професійно орієнтованих дисциплін.

Вибіркова частина складається із циклів дисциплін самостійного вибору ВНЗ і дисциплін вільного вибору студента.

Оскільки навчання у вищих навчальних закладах має ступеневий характер, то і навчальні плани складаються для кожного ступеня підготовки окремо, з визначенням годин для кожного циклу, практик, дипломної роботи.

Також слід враховувати, що навчальні дисципліни і практики плануються, як правило, в обсязі трьох і більше кредитів ЄКТС, а їх кількість на навчальний рік не перевищує **шістнадцять**.

При складанні графіка навчального процесу треба враховувати такі моменти:

1) кількість тижнів у семестрі чи триместрі навчальний заклад визначає самостійно;

2) сумарна тривалість канікул протягом навчального курсу, крім останнього, має становити не менше 8 тижнів;

3) кількість заліків та іспитів в екзаменаційну сесію не повинна перевищувати 8;

4) навчальний тиждень має становити не більше 54 академічних годин, аудиторне навантаження студента - не більше 30 академічних годин, навчальний день студента - не більше 9 академічних годин;

5) кількість годин аудиторного навантаження повинно становити орієнтовно 1/3 від кредиту ЄСТС та годин на самостійну роботу - 2/3 кредиту ЄСТС.

Орієнтовно кількість годин аудиторних занять в одному кредиті ЄКТС (денна форма навчання) для здобувачів ступеня бакалавра може становити від 50% до 33%. При цьому важливо зважати, що кількість аудиторних годин в одному кредиті ЄКТС може відрізнятись залежно від галузі знань та спеціальності: підготовка у сфері природничих наук, інженерних спеціальностях тощо потребує більшого часу на роботу в лабораторіях та практичну підготовку, у той час при підготовці студентів за спеціальностями соціально-гуманітарного спрямування більше часу має виділятися на самостійну роботу студента;

б) загальний обсяг будь-якої навчальної дисципліни кратний 30 годинам (1 кредиту). Середній обсяг годин з однієї навчальної дисципліни становить:

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

60 кредитів/16 = 4 кредити ЄКТС. Оптимальний обсяг однієї обов'язкової навчальної дисципліни на семестр має становити 5-6 кредитів ЄКТС;

7) практики, як цикл підготовки, входять до числа навчальних дисциплін. Курсова робота чи курсовий проект, що мають міждисциплінарний характер, можуть виділятися окремою позицією в навчальному плані (орієнтований обсяг - 3 кредити ЄКТС) та враховуватися в число 16 дисциплін на рік;

8) зведений бюджет часу, види практик і державна атестація подаються в навчальному плані окремими таблицями.

Навчальним планом для певної спеціальності має визначатися перелік обов'язкових дисциплін (максимум - 75% від загального обсягу кредитів ЄКТС). Загальний обсяг вибіркового дисциплін має складати не менше 25% від загального обсягу кредитів ЄКТС. Серед вибіркового дисциплін навчальним планом може встановлюватися перелік професійно-орієнтованих дисциплін на вибір для певної спеціальності. При цьому Положенням про організацію освітнього процесу встановлюється, яку частку вибіркового дисциплін для студента мають становити вибірково дисципліни з числа професійно-орієнтованих для певної спеціальності, а яка частка відводиться на вільний вибір студента, який може обирати будь-які дисципліни з інших спеціальностей.

Навчальними планами передбачено – за будь-якої схеми підготовки фахівців - крім теоретичного навчання, різні види практичної діяльності (навчальну, виробничу, педагогічну, переддипломну практики) та державну атестацію.

Державна атестація випускників за освітньо-професійними (освітньо-науковими) програмами підготовки включає такі складові (табл. 1).

Таблиця 1

Державна атестація випускників

Бакалавр	Магістр
1. Державний екзамен за фахом 2. Випускна кваліфікаційна робота	1. Державний екзамен за фахом 2. Магістерська робота

Навчальна програма - державний документ, в якому визначено зміст освіти з окремої навчальної дисципліни з виділенням розділів, тем, кількості годин на їх опрацювання. Навчальні програми розробляються науково-методичними комісіями ВНЗ за професійними напрямками і затверджуються Міністерством освіти і науки України (Науково-методичною радою ВНЗ). Вони є базовими з основних дисциплін з урахуванням державних стандартів. На їх основі кафедри вищих навчальних закладів розробляють робочі навчальні програми, які затверджуються кафедрами, науково-методичними радами вузів. Робочі навчальні програми обов'язкові для виконання викладачами.

У підготовці навчальних програм треба ретельно дотримуватися вимог наступності між змістом освіти в загальноосвітніх навчально-виховних

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

зкладах, а також рівнями підготовки фахівців у рамках вищої школи - бакалаврів, магістрів.

Навчальна програма є базовим документом при підготовці підручників і навчальних посібників для вищої школи.

Підручник - це навчальна книга, в якій розкривається зміст навчального матеріалу з конкретної дисципліни відповідно до вимог чинної програми.

Навчальний посібник - це навчальна книга, в якій розкривається зміст навчального матеріалу з окремих аспектів програми, а також подається додатковий матеріал для формування в студентів умінь і навичок. Якщо для загальноосвітніх навчально-виховних закладів готують переважно підручники, де чітко визначені параметри щодо змісту освіти, то у вищих навчальних закладах більш поширені навчальні посібники. Це дає змогу викладачам і студентам значно розширювати діапазон пізнавальної діяльності, залучати додаткові наукові джерела, особливо ті, в яких подається нова наукова інформація.

Окрім обов'язкових навчальних дисциплін, у навчальних планах кожної спеціальності є факультативні курси та дисципліни за вибором студентів. У кожному разі відповідна кафедра розробляє навчальні програми з цих дисциплін, навчально-методичні матеріали для опрацювання курсів, які затверджуються радами факультетів.

Навчальний процес у вищій школі будується відповідно до вимог державних нормативно-правових документів, зокрема, Положення про освітній процес у вищому навчальному закладі, Положення про порядок проведення заліків і екзаменів, Положення про порядок проведення практик у ВНЗ та ін.

Як уже зазначалося, планування й організація навчального процесу здійснюються передусім на основі чинного навчального плану. По-перше, у навчальному плані для кожної спеціальності визначено графік навчального процесу, яким передбачено бюджет годин у тижнях. Передбачаються такі аспекти навчальної діяльності, як теоретичне навчання, екзаменаційна сесія, практика, державні екзамени, дипломні роботи, канікули. По-друге, у навчальному плані з кожної дисципліни визначено кількість годин, що виділяється на лекції, лабораторно-практичні та семінарські заняття, а також строки виконання курсових робіт, складання заліків і екзаменів.

Графік і план навчального процесу є основою для складання розкладу занять. Розклад навчальних занять - важливий документ ВНЗ, яким регламентується академічна робота студентів і викладачів. Складання розкладу у ВНЗ - копітка справа. Тут треба враховувати вимоги навчального плану, анатомо-фізіологічні й психічні особливості учасників навчального процесу, можливості навчально-матеріальної бази, аудиторний фонд, дидактичну доцільність віднесення навчальних дисциплін у розкладі на конкретний день і робочий тиждень.

Важливе місце у системі професійної підготовки студентів посідають практика й екзаменаційна сесія. Терміни виконання завдань різних видів практики, кількість часу на цю роботу визначаються навчальними планами

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

певної спеціальності. Уся діяльність викладачів і студентів з виконання завдань тієї чи тієї практики здійснюється відповідно до Положення про організацію практики студентів вищих навчальних закладів. Зміст кожного виду практики (навчальної, виробничої та ін.) розробляється відповідними кафедрами й затверджується радою факультету або вченою радою ВНЗ.

Організація та проведення екзаменаційних сесій здійснюються згідно з Положенням про порядок проведення заліків і екзаменів у ВНЗ.

Організація аудиторної роботи зі студентами [16]

На основі навчальної діяльності (пізнавальної, творчої, наукової, самостійної тощо) у студентів з'являється визначене ставлення до різних навчальних дисциплін. Щоб студенти успішно оволоділи знаннями, вміннями та навичками, викладачеві необхідно організувати навчальний процес у відповідності до сучасних принципів мотивації і потреб особистості. Основними факторами, які мотивують студентів до високопродуктивної навчально-творчої діяльності, є: важливість предмета для професійної підготовки і усвідомлення теоретичної та практичної значущості тематики занять; усвідомлення студентом найближчих і кінцевих цілей навчання; висока педагогічна майстерність викладання дисципліни (емоційна форма викладання навчального матеріалу, демонстрація викладачем перспективних напрямів розвитку наукових ідей у певній галузі, вирішення завдань, що створюють проблемні ситуації в структурі навчальної діяльності); особистісні взаємовідносини (антипатія чи симпатія) з викладачем тощо.

Для ефективного взаєморозуміння між студентами і викладачем педагог повинен знати психологічну структуру студентської аудиторії. Адже кожна студентська група поділяється на неформальні підгрупи за визначеними інтересами і має своїх неформальних лідерів. Викладачеві доцільно їх знати і вміти з ними взаємодіяти. Крім того, студент як особистість має свою психологічну структуру, основними компонентами якої є спрямованість, можливості, характер, темперамент.

Психологи і викладачі-практики виділяють такі типи студентів: «негативісти» (все сприймають негативно); «позитивісти» (намагаються завжди підтримати викладача); «мовчуни», «всезнайки», «багатослівні». При цьому викладачеві необхідно враховувати темперамент студента, його рівень загальної освіченості і вихованості, здатності до творчого пошуку та інші фактори. Відповідно до цих аспектів викладач будує свої взаємовідносини зі студентами і налагоджує аудиторну роботу. З метою удосконалення педагогічної майстерності викладачеві бажано вивчати форми і методи проведення занять іншими лекторами, урізноманітнювати способи ділових контактів з аудиторією.

Викладач як організатор освітнього середовища повинен забезпечити необхідні умови навчального процесу, щоб студенти мали можливість навчатися ритмічно і самостійно, постійно поповнюючи свої знання. Бажано постійно вивчати потреби студентів, їх прагнення і мотиви діяльності. Вивчати

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

громадську думку в процесі проведення аудиторних занять можна такими способами: **спостереження** (помічати схвальні репліки, відгуки, негативні емоції, відволікання від занять, наявність запитань студентів); **анкетування** (рекомендується проводити на початку, усередині та після закінчення курсу). При цьому доцільно визначити погляди студентів за такими питаннями: відповідність навчального матеріалу тематиці курсу; значущість дисципліни у фаховій підготовці; характер викладання матеріалу (логіка, темп, емоційність, визначення головних питань); загальна характеристика особистості викладача (ерудиція, доброзичливість, культура мовлення тощо).

Навчальний процес у вищих навчальних закладах здійснюється в таких формах: навчальні заняття; самостійна робота; практична підготовка; контрольні заходи. Основними видами навчальних занять у вищому навчальному закладі є: лекції, практичні і семінарські заняття, індивідуальні заняття, консультації. Інші види навчальних занять визначаються залежно від цілей і змісту навчання у порядку, встановленому вищим навчальним закладом. Законом України «Про вищу освіту» (ст. 50) передбачається вільний вибір методів та засобів навчання в межах затверджених навчальних планів.

Робочий час викладачів вищих навчальних закладів відповідно до «Положення про освітній процес у вищих навчальних закладах», визначається обсягом їх навчальної, методичної, наукової й організаційної роботи.

Обсяг навчальних занять, доручених для проведення конкретному викладачеві, виражений в облікових (академічних) годинах, становить **навчальне навантаження викладача**. Максимальне навчальне навантаження на одну ставку науково-педагогічного працівника не може перевищувати 600 годин на навчальний рік (ст. 56 Закону України «Про вищу освіту») [8].

Робочий час науково-педагогічних працівників становить 36 годин на тиждень (скорочена тривалість робочого часу).

Рекомендований перелік видів навчальної, методичної, наукової та організаційної роботи для науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників встановлюється центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Види навчальної роботи педагогічних та науково-педагогічних працівників відповідно до їх посад встановлюються вищим навчальним закладом за погодженням з виборними органами первинних організацій профспілки (профспілковим представником). Планування робочого часу викладачів здійснюється на поточний навчальний рік і відбивається в **індивідуальному робочому плані**.

Графік робочого часу викладача визначається розкладом аудиторних навчальних занять і консультацій, розкладом контрольних заходів та інших видів робіт, передбачених індивідуальним планом викладача. Види і час виконання робіт визначається в порядку, установленому ВНЗ.

Обсяг навчальної роботи розраховується на основі норм часу, що є обов'язковими. Для різних видів робіт норми часу встановлені у конкретних цифрах у визначених межах з максимальним обмеженням. Конкретні норми

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

часу визначаються з урахуванням специфіки видів діяльності й особливостей викладання навчальної дисципліни.

Норми часу розраховуються, виходячи з астрономічної години (60 хв.), крім таких видів роботи, як читання лекцій і проведення лабораторних, практичних і семінарських занять, де академічна година (45 хв.) розраховується як астрономічна. Облік навчальної роботи викладачів здійснюється за фактичними витратами часу.

Методична, наукова й організаційна робота викладачів планується в індивідуальному плані викладача на навчальний рік із конкретизацією обсягів і очікуваних результатів. Перелік основних видів методичної, наукової й організаційної роботи викладачів вищих навчальних закладів має орієнтований характер і за рішенням кафедри може уточнюватися.

На період відраджень, хвороби, підвищення кваліфікації (інших поважних причин) викладач звільняється від виконання усіх видів робіт, передбачених індивідуальним планом. Його навчальне навантаження в цей період виконують інші викладачі кафедри за рахунок зменшення їх методичної, наукової й організаційної роботи шляхом залучення викладачів з погодинною оплатою праці.

Роль кафедри в управлінні освітнім процесом [1]

Основними структурними підрозділами вищого навчального закладу є інститути, факультети, кафедри.

Кафедра - це базовий структурний підрозділ вищого навчального закладу державної (комунальної) форми власності (його філій, інститутів, факультетів), що провадить освітню, методичну та/або наукову діяльність за певною спеціальністю (спеціалізацією) чи міжгалузеву групою спеціальностей, до складу якого входить не менше п'яти науково-педагогічних працівників, для яких кафедра є основним місцем роботи, і не менш як три з них мають науковий ступінь або вчене (почесне) звання.

Керівництво кафедрою здійснює завідувач (начальник) кафедри, який не може перебувати на посаді більш як два строки.

Керівник кафедри повинен мати науковий ступінь та/або вчене (почесне) звання відповідно до профілю кафедри. Обирається за конкурсом таємним голосуванням вченою радою вищого навчального закладу строком на п'ять років з урахуванням пропозицій трудового колективу факультету (навчально-наукового інституту) та кафедри. Керівник вищого навчального закладу укладає з керівником кафедри контракт.

Керівник кафедри забезпечує організацію освітнього процесу, виконання навчальних планів і програм навчальних дисциплін, здійснює контроль за якістю викладання навчальних дисциплін, навчально-методичною та науковою діяльністю викладачів.

Завідувач кафедри організовує і контролює:

– навчальну роботу (лекції, практичні заняття, курсові і дипломні роботи, керівництво самостійною роботою студентів та ін.);

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

- навчально-методичну роботу (підготовка робочих програм, методичне забезпечення навчального процесу);
- наукову роботу (дослідження, експерименти, підготовка наукових видань, виступів на наукових конференціях);
- виховну і громадську роботу (робота кураторів, участь у громадському житті кафедри і факультету та ін.).

Навчальна робота кафедри полягає у наступному:

- організація читання лекції для студентів, магістрантів, аспірантів, слухачів підвищення кваліфікації;
- проведення практичних занять, ділових ігор, колоквиумів, тестування й інших видів аудиторних занять;
- керівництво курсовими, випускними і дипломними роботами студентів і магістрантів;
- керівництво виробничою практикою студентів і педагогічною практикою магістрантів;
- організація і проведення консультацій для студентів, магістрантів, аспірантів, здобувачів;
- керівництво стажуванням викладачів інших вузів;
- проведення виїзних занять у виробничі підрозділи, наукові установи;
- організація самостійної роботи студентів, магістрантів.

Методична робота кафедри включає:

- комплексне методичне забезпечення всіх дисциплін кафедри: підготовка програм, навчальних посібників, практикумів, методичних посібників, що передбачають найбільш ефективно використання сучасних форм і методів навчання;
- розробку комплексних кваліфікаційних робіт і завдань за профільюючими дисциплінами кафедри;
- підготовку методичних матеріалів до самостійної роботи студентів;
- розробку і видання методичних рекомендацій з виконання курсових, дипломних і випускних робіт для студентів і магістрантів;
- підбір місць практики для студентів відповідно профілю майбутньої роботи;
- співробітництво з іншими навчальними закладами;
- вивчення, узагальнення і впровадження в навчальний процес прогресивних форм навчання;
- участь викладачів кафедри в методичних конференціях.

Наукова робота кафедри передбачає:

- проведення наукових досліджень з найважливіших проблем за профілем кафедри та педагогічним питанням діяльності вищої школи;
- керівництво науково-дослідною роботою студентів, магістрантів, аспірантів, здобувачів;
- обговорення закінчених науково-дослідних робіт і впровадження їх результатів у практику;
- публікація результатів наукових досліджень;

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

- організація захисту дисертацій по закінчених наукових працях;
- співробітництво з питань наукових розробок з іншими вищими навчальними закладами;
- рецензування результатів наукових досліджень, проведених науково-педагогічними працівниками.

На завідувача кафедри покладаються такі завдання:

- планування роботи кафедри, затвердження індивідуальних планів роботи викладачів і співробітників;
- розподіл педагогічного навантаження і функціональних обов'язків між працівниками кафедри, контроль своєчасності і якості їх виконання;
- представлення керівництву факультету й університету у встановленому порядку пропозицій щодо приймання на роботу, звільнення і переміщення співробітників кафедри, їх заохочення або дисциплінарного впливу;
- керівництво і систематичний контроль якості навчальної, методичної і наукової роботи (лекцій, семінарських і практичних занять, дипломних, курсових і випускних робіт, ведення навчально-методичної документації);
- організація відкритих занять з обговоренням на засіданні кафедри;
- координація виконання індивідуальних планів роботи викладачів;
- керівництво підготовкою видання навчально-методичної літератури і програмного забезпечення;
- керівництво науково-дослідною роботою співробітників кафедри, організація підвищення їх кваліфікації;
- керівництво підготовкою аспірантів, здобувачів, магістрантів, організація науково-дослідної роботи студентів;
- підготовка документів, пов'язаних з переобранням професорсько-викладацького складу на наступний термін роботи, представлення співробітників до почесних нагород і звань;
- атестація аспірантів, наукових співробітників і старших лаборантів;
- проведення засідань кафедри;
- складання графіка відпусток співробітників;
- складання звітів про роботу кафедри.

На викладацький склад кафедри покладаються такі завдання:

- читання лекцій, проведення практичних і семінарських занять та інших видів навчальної роботи;
- участь у підготовці навчально-методичних посібників;
- методична робота, удосконалення методів навчання, які застосовуються в навчальному процесі;
- керівництво науково-дослідною роботою студентів, магістрантів, аспірантів;
- підвищення професійної кваліфікації;
- участь у наукових, науково-практичних і методичних конференціях.

Інститут кураторства у вищому навчальному закладі

З метою забезпечення загального ефективного керівництва навчально-виховним процесом, а також розвитку творчих здібностей майбутніх фахівців у

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

кожну студентську групу призначається керівник-наставник (куратор). Куратори академічних груп підбираються деканатом із числа провідних, найбільш досвідчених педагогів і затверджуються на засіданні ради відповідного факультету. Керівник-наставник закріплюється за академічною групою на весь період навчання студентів у вузі, що дозволяє йому глибоко вивчити кожного студента, досягти послідовності в ідейно-виховній роботі на кожному курсі.

Організаційну роботу серед студентів куратор проводить згідно з планом на семестр, який затверджується на засіданні кафедри. В ньому повинні бути відображені основні напрями ідейно-виховної й навчальної роботи, її форми, методи і конкретні заходи.

Кафедра один раз за семестр на своєму засіданні заслуговує звіти кожного керівника-наставника про проведені в групі заходи, ефективність ідейно-виховної роботи, її вплив на рівень навчально-творчої діяльності студентів і трудової дисципліни.

Для систематичного контролю за діяльністю керівників-наставників та поліпшення навчально-виховного процесу деканат обирає старшого куратора факультету. Його кандидатура затверджується на засіданні ради. Старший куратор разом із завідувачами кафедр здійснює загальне керівництво діяльністю керівників-наставників (відвідує заняття кураторів зі студентами, вивчає досвід роботи кращих керівників-наставників, організовує семінари, підводить загальні підсумки кураторської роботи на факультеті).

Декан факультету регулярно на засіданнях ради виносить на обговорення питання про роботу кураторів, заслуховуючи звіт старшого куратора.

Куратор студентської групи зобов'язаний:

– сприяти формуванню студентського колективу, його громадської свідомості, високій успішності, зразковій поведінці і морально-етичних якостей студентів шляхом періодичного проведення бесід зі студентами про раціональний режим і культуру розумової праці, систему їх самостійної роботи, моральні і духовні цінності;

– систематично цікавитися життям групи, бути її активним наставником, старшим товаришем і порадиником для кожного студента;

– знати особисто кожного студента групи, про його успіхи в навчанні, науковій роботі, характер і схильності, плани на майбутнє, матеріальне становище;

– регулярно (один раз на тиждень) проводити «кураторську годину», надаючи допомогу у виконанні заходів, що плануються; розподіляти громадські доручення серед студентів і стежити за їх виконанням;

– систематично цікавитися поточною успішністю студентів, разом з ними обговорювати результати атестацій, екзаменаційних сесій; виявляти недоліки в навчанні і допомагати їх усувати; турбуватися про правильну організацію самостійної роботи студентів;

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

– виявляти здібності студентів до науково-дослідної діяльності, залучати їх до участі в наукових гуртках, художній самодіяльності, спортивних змаганнях, до активної громадської діяльності;

– регулярно відвідувати студентів у гуртожитку, систематично проводити індивідуальну роботу зі студентами, які потребують особливої уваги;

– вести журнал куратора, в якому має бути: складений план роботи на певний період (семестр), облік успішності студентів, інша інформація про студентів академічної групи (місце проживання, день народження, освіта тощо).

Куратор академічної групи має право:

– доводити до відома викладачів, завідувача кафедри, деканату інформацію про недотримання студентами статутних вимог, необхідність надання індивідуальної допомоги окремим студентам;

– за необхідності підтримувати зв'язок з батьками і підприємствами, які направили студентів на навчання;

– брати участь у прийнятті рішень адміністрацією по персональних справах (оголошення стягнення, відрахування, надання академічної відпустки та ін.);

– клопотати перед профкомом (деканатом, ректоратом) про надання матеріальної допомоги, поселення в гуртожиток тощо.

Викладачі кафедри беруть участь у контролі рівня засвоєння знань студентами, використовуючи для цього різні види контролю:

- попередній (тести, бесіди, контрольні завдання);

- поточний (опитування студентів за навчальним матеріалом);

- проміжний (атестація, модульна контрольна робота);

- підсумковий (залік, іспит, захист дипломної роботи);

- позатерміновий (контрольні зрізи знань, через певний час після іспитів).

Викладач у своїй діяльності використовує різні форми поточного контролю засвоєння знань студентами (з урахуванням мотивації студента):

- періодичне усне опитування у вигляді семінарів, колоквіумів, читання рефератів;

- перевірка стану студіювання (конспектування) нового навчального матеріалу;

- перевірка виконання практичних завдань і контрольних робіт;

- перевірка виконання самостійних (домашніх) завдань;

- перевірка індивідуальної роботи студентів (відвідування бібліотеки, читання додаткової літератури тощо).

Відвідування занять контролюють старости груп (облік відсутніх). Викладачеві доцільно теж стежити за відвідуванням навчальних занять (особливо лекцій). При цьому бажано контролювати не тільки відвідування, а й визначати позитивну активність студентів балами рейтингу. Для цього викладач перед лекцією має роздати старостам груп карту оцінювання творчої активності студентів, а в кінці зібрати і проаналізувати результати. Поіменна переключка з боку викладача - це архаїзм і розтринькування часу.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

Контроль повинен бути попереджувальним, стимулюючим, а не застрашливим (гнітючим, тим більше караючим). Викладач - не наглядач, а насамперед консультант. Він не повинен втрачати контакт зі студентами протягом усього періоду вивчення навчальної дисципліни що, на жаль, вдається далеко не кожному.

Важливо, щоб кафедра була для студента місцем його фахових інтересів і розвитку творчих здібностей. Необхідно створити такі умови, щоб кафедральне середовище спонукало його до розвитку, становлення і вибору сфери його майбутньої діяльності як професіонала - менеджера, економіста, підприємця, викладача, вченого тощо.

Форми контролю роботи викладачів з боку завідувача кафедрою включають: постановку відповідних питань на засіданнях кафедри; надання і перевірка індивідуальних завдань; контроль тематичних планів, робочих програм, методичного забезпечення; відвідування лекцій, практичних занять викладачів з їх наступним обговоренням; аналіз «відхилень», «сигналів», результатів опитування студентів про роботу викладачів; аналіз результатів контрольних-кваліфікаційних робіт, державних і семестрових іспитів; аналіз наукової роботи (видавнича активність, організація науково-дослідної роботи студентів).

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте дидактику як складову системи педагогічних наук?
2. Назвіть основні етапи становлення дидактики.
3. Що таке принципи навчання у вищій школі? У чому їх специфіка?
4. Які особливості навчального процесу ВНЗ необхідно враховувати під час визначення системи принципів навчання у вищій школі?
5. Охарактеризуйте традиційні принципи дидактики вищої школи.
6. Окресліть функції педагога і студента у навчальному процесі.
7. У чому ви вбачаєте взаємозв'язок між методичними засадами навчання і структурою процесу учіння?
8. У чому полягає психолого-педагогічна сутність рушійної сили навчання?
9. Обґрунтуйте, якою мірою компоненти логіки навчального процесу пов'язані з особливостями мислення людини.
10. Змодельуйте технологію вивчення певного навчального матеріалу відповідно до вимог логіки навчального процесу.
11. Назвіть компоненти структури оволодіння знаннями, вміннями і навичками, покажіть зв'язок між ними.
12. Як ви розумієте терміни «викладання», «учіння»? Що, на вашу думку, головне у навчанні — викладання чи учіння?
13. Назвіть основні мотиви навчання у ВНЗ. Які мотиви навчання переважали й нині переважають у вашій навчальній діяльності?
14. Охарактеризуйте педагогічну сутність основних мотивів навчання. Наведіть приклади використання різних мотивів навчання.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

15. У чому полягає головна функція проблемного навчання?
16. Які закономірності лежать в основі проблемного навчання?
17. Який сенс ви вкладаєте у поняття «проблемна ситуація», «проблемне завдання», «навчальне завдання»?
18. У чому ви вбачаєте принципову відмінність процесу навчання від процесу наукового пізнання?
19. Розкрийте технологію реалізації догматичного, пояснювально-ілюстративного, проблемного навчання.
20. У чому полягає відмінність між екстенсивним та інтенсивним підходами до організації навчального процесу?
21. Що являє собою навчальний план? Окресліть особливості його побудови.
22. Назвіть загальні положення визначення змісту й організації навчального процесу в сучасній вищій школі.
23. Дайте характеристику основних циклів навчальних дисциплін вищої школи.
24. Що таке навчальна програма і які вимоги до її структурної побудови?
25. У чому відмінність між поняттями «підручник» і «навчальний посібник»?
26. Висловіть своє ставлення до ідеї зменшення кількості аудиторних занять і збільшення частки самостійної пізнавальної діяльності студента.
27. З'ясуйте основні вимоги до організації та проведення заліків і екзаменів у ВНЗ.
28. Якби керівником ВНЗ були ви, то які б зміни внесли до структури організації навчального процесу у вищій школі?
29. Основні фактори, які мотивують студентів до високопродуктивної навчально-творчої діяльності.
30. Як визначається робочий час, графік роботи викладачів вищих навчальних закладів?
31. У чому полягає навчальна, методична, наукова, організаційна, виховна робота кафедри?

ЗАВДАННЯ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Методика викладання у вищій школі в структурі педагогічних наук. Її предмет і завдання

Питання для обговорення:

1. Проблеми сучасного суспільства у сфері освіти.
2. Педагогіка, її місце в системі наук. Взаємозв'язки між групами наук. Структура педагогічної науки.
3. Методика викладання у вищому навчальному закладі як предмет курсу.
4. Витоки й основні віхи становлення освіти й вищої школи в Україні.
5. Стан і тенденції розвитку вищих навчальних закладів України та педагогіки вищої школи, методики викладання у вищій школі в ХХ- на початку ХХІ століття.

Література: 1, 2, 5, 6, 10

Тема 2. Сучасна вища школа в освітній системі України

Питання для обговорення:

1. Система освіти України, її структура. Принципи діяльності освітніх закладів.
2. Закон України «Про вищу освіту». Рівні, ступені та кваліфікації вищої освіти.
3. Управління у сфері вищої освіти.
4. Забезпечення якості вищої освіти.
5. Основні завдання вищого навчального закладу. Типи вищих навчальних закладів.
6. Утворення, реорганізація та ліквідація вищого навчального закладу. Принципи діяльності, основні права та обов'язки вищого навчального закладу.
7. Структура вищого навчального закладу.
8. Управління вищим навчальним закладом.

Література: 3, 4, 7, 8, 11

Тема 3. Теоретичні засади навчально-виховного процесу у вищій школі. Зміст, планування та організація освітнього процесу у вищій школі

Питання для обговорення:

1. Предмет і об'єкт дидактики вищої школи. Принципи навчання у вищій школі.
2. Рушійні сили, логіка навчального процесу.
3. Структура процесу оволодіння знаннями, уміннями й навичками, формування компетентності. Мотиви навчання.
4. Типи навчання, їх характеристика.
5. Зміст освіти у вищій школі.

Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

6. Система планування й організація освітнього процесу у ВНЗ.
Навчальний план, навчальна програма, підручник, посібник, НМК.

7. Організація аудиторної роботи зі студентами.

8. Роль кафедри в управлінні освітнім процесом.

Література: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9

**ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2
ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА КОНТРОЛЮ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У
ВИЩІЙ ШКОЛІ**

Тема 4. Форми, види, методи і засоби навчання у вищій школі

- **Сутність поняття «форми організації навчання». Розвиток і становлення організаційних форм навчання**
- **Типологія і характеристика методів навчання. Прийоми і засоби навчання**

Сутність поняття «форми організації навчання». Розвиток і становлення організаційних форм навчання

У педагогічній літературі є різні визначення «форми навчання» як категорії дидактики: форма роботи, засіб роботи, організація навчання.

Форма організації навчання - спосіб організації навчальної діяльності, який регулюється певним, наперед визначеним розпорядком; зовнішнє вираження узгодженої діяльності вчителя та учнів, що здійснюється у визначеному порядку і в певному режимі.

Педагогічній практиці відомі понад тридцять конкретних форм навчання.

Вибір форм організації навчання зумовлюється завданнями освіти і виховання, особливостями змісту різних предметів (навчальних дисциплін) та їх окремих розділів, конкретним змістом занять, складом, рівнем підготовки і віковими можливостями студентів.

У тлумаченні терміну «форма організації навчання» панує різнобій. Особливо це стосується дидактики вищої школи. Тут це поняття визначається як засіб організації, облаштування і проведення навчальних занять, у рамках яких реалізуються зміст навчальної роботи, дидактичні завдання й методи навчання. До форм організації навчання зазвичай відносять: лекції, семінарські, лабораторні заняття, колоквіуми, консультації, екскурсії, курсові та дипломні роботи, заліки, екзамени і т. ін. Подібний підхід вносить плутанину в розуміння відповідних педагогічних дефініцій, призводить до змішування понять «форма», «метод», «вид навчальної діяльності». У цій ситуації, очевидно, треба враховувати етимологію слова «форма» і його семантику.

Форма (лат. *forma* - зовнішність, устрій, образ) - 1) зовнішній вигляд, обрис предмета; 2) будь-яке зовнішнє вираження змісту; 3) вид, устрій, тип, структура чогось; 4) спосіб здійснення, виявлення дії, процесу тощо.

Форма організації навчання - це обмежена в часі та просторі взаємозумовлена діяльність педагога й учня, викладача й студента. Таке формулювання видається найбільш доцільним, змістово містким.

В історії розвитку педагогічної думки відповідно до особливостей соціально-економічного стану суспільства склалися різні форми навчання.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Але кожна з них неодмінно вбирала в себе надбання попередніх поколінь і виділяла те позитивне, що сприяло підвищенню ефективності навчального процесу.

За останнє тисячоліття на освітніх теренах найпомітніший слід залишили такі форми організації навчання, як *індивідуальна, групова, класно-урочна, белл-ланкастерська, дальтон-план, бригадно-лабораторна* [13].

Переходячи до короткої характеристики названих форм навчання, передусім зауважимо, що кожна з них мала як позитивні аспекти, так і окремі недоліки.

Індивідуальна форма навчання виникла в античних країнах і широко використовувалась у середньовічній Європі. Сутність її полягає в тому, що вчитель навчає кожного учня індивідуально, що дає змогу враховувати особистісні можливості учнів і відповідно визначати зміст, форми й методи навчальної роботи. Це, ясна річ, сприяє ефективності навчального процесу. Проте індивідуальне навчання не набуло широкого застосування. Воно не дає можливості охопити навчанням велику кількість дітей, оскільки є надто дорогим, але елементи індивідуального навчання використовуються донині (індивідуальні консультації, навчання гри на музичних інструментах, вокалу та ін.).

Групова форма навчання набула значного поширення в період середньовіччя й зберігалася в багатьох школах Європи ще у XIX ст. Застосовуючи цю форму, вчитель навчає групу дітей, які перебувають на різних щаблях вікового й інтелектуального розвитку. Таке навчання дає змогу давати основи грамоти (читання, письмо, рахунок) чималій кількості дітей порівняно з індивідуальною формою. Та все ж воно є примітивним, оскільки в одній кімнаті доводиться навчати дітей, які мають різні рівні освіти.

Класно-урочна форма навчання бере свій початок з братських шкіл України і Білорусі. Саме у них відпрацьовувались елементи урочної системи. Сутність класно-урочної системи зводиться до того, що учитель одночасно навчає чималу групу дітей (до 45 осіб), які перебувають приблизно на однаковому рівні анатомо-фізіологічного і психічного розвитку, заняття проводиться у класній кімнаті, за постійним розкладом і регламентом.

Наукове обґрунтування класно-урочної форми навчання дав чеський педагог Ян Амос Коменський у фундаментальній праці «Велика дидактика» (1657 р.). Після її появи урок став провідною формою навчання у всіх школах світу.

Белл-ланкастерська форма навчання виникла наприкінці XVIII - на початку XIX ст. в Англії. Її назва походить від імен засновників - священика А. Белля і Дж. Ланкастера. У цей період в Англії бурхливо розвивався капіталізм, з'являлись все нові виробництва, на які залучалась велика кількість селян. Відповідно гостро постала потреба масової освіти робітників та їх дітей. А вчителів не вистачало. Тому одному вчителеві доручали навчання 250-300 учнів різного віку. Але одноосібно учитель не міг цього зробити. Тому ідея реалізовувалася так: учнів розподіляли на групи з 25-30 осіб. До кожної групи

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

прикріпляли старшого учня (монітора); учитель спочатку навчав елементів грамоти старших учнів, а вони у своїх групах передавали здобуті знання своїм товаришам. Крім того, монітори відповідали за порядок і дисципліну. Таке навчання ще називали "взаємним".

Зрозуміло, що подібна система виявилася малоефективною, оскільки охоплювала навчанням лише дітей робітників. Водночас багаті батьки вчили дітей у пристойних школах з класно-урочною формою навчання. Тому белланкастерська форма навчання існувала недовго. Була спроба застосувати її і в Росії, але тут вона не набула поширення.

Певний інтерес становить форма організації навчання за *дальтон-планом*. Виникла вона на початку ХХ ст. у США під впливом філософської концепції екзистенціалізму з метою формування в дітей ініціативності, самостійності, винахідливості, діловитості. Уперше запровадила й описала цю форму навчання вчителька з м. Дальтона Е. Паркхерст. Технологія навчання була така: зміст навчального матеріалу з кожної дисципліни поділявся на частини (блоки), кожен учень отримував індивідуальне завдання у формі плану й самостійно його виконував. Потім звітувався, набираючи відповідну кількість балів, а потім отримував наступне завдання. Учитель тут відігравав роль організатора-консультанта. Учні з класу до класу переводили не після закінчення навчального року, а залежно від рівня оволодіння програмним матеріалом, тобто 3-4 рази на рік.

Звичайно, таке навчання сприяло формуванню самостійності, ініціативності, зрештою позитивно впливало на інтелектуальний розвиток особистості. Разом з тим розвивало нездорове суперництво, індивідуалізм. Утім, це відповідало формуванню менталітету, який диктувався вимогами ринкової економіки.

Бригадно-лабораторна форма навчання зародилась у 20-х роках минулого століття в радянській школі. Це була своєрідна спроба модернізувати систему дальтон-плану на колективістських засадах. З учнів класу формували бригади по 5-9 осіб, на чолі яких стояли обрані бригадири. Навчальні завдання у вигляді планів давались на бригаду, яка мала працювати над його виконанням. Після закінчення визначеного періоду бригадир звітував перед педагогом про виконання завдання, на основі чого оцінювалась робота членів бригади. У такий спосіб передбачалось розвивати групову пізнавальну діяльність, формувати почуття колективізму. Треба зазначити, що цю форму державні органи наполегливо впроваджували як універсальну не лише в загальноосвітніх школах, а й у середніх та вищих навчальних закладах. Це призводило до знеособлення навчальної праці значної частини учнів, зниження рівня знань, до того ж породжувало конфлікти в бригадах.

У ті ж роки з'явилися спроби запровадити в школах системи проектів, комплектів. Але все це не давало бажаних результатів, руйнувало класно-урочну форму навчання.

Після такого короткого екскурсу в історію становлення основних форм навчання розглянемо особливості розвитку класно-урочної системи за останні

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

десятиріччя. **Урок** - це форма організації навчання, за якої вчитель веде заняття за стабільним розкладом і регламентом з постійним складом учнів, котрі мають приблизно однаковий рівень фізичного й психічного розвитку. Урок залишається основною формою навчання у всіх типах навчальних закладів і нині. Вчителі й учені-педагоги постійно працюють над удосконаленням класно-урочної системи навчання.

Скориставшись багаторічним досвідом братських шкіл України, інших слов'янських країн, Я.А. Коменський розробив засади класно-урочної форми навчання: дидактичні основи, наповнюваність класів, розклад, регламент, структуру уроку, діяльність учителя і т. ін. Це стало фундаментом подальшої розбудови теорії і практики уроку.

У 20-х роках минулого століття у радянській школі під впливом ідей пролеткульту спробували відмовитися від уроку. Проте це лише заподіяло шкоду шкільній справі. Тому на початку 30-х років урок знову став провідною формою організації навчання.

Наступні десятиріччя характеризувалися різними підходами до розвитку урочної системи. 30-50-ті роки в нашій країні позначені, як відомо, впливом авторитаризму й тоталітаризму. Отож і школа, як своєрідний сколок суспільства, не уникла цього впливу. Урок, методика його організації та проведення перебували в лещатах неухильного виконання адміністративних приписів, позбавлених простору для творчості.

Лише наприкінці 50-х років учителі й вчені-педагоги розгорнули активну роботу щодо творчих підходів до організації навчально-виховного процесу на уроці. Свідченням цього є виокремлення науково обґрунтованих напрямів удосконалення уроку, які дали потужний поштовх творчим пошукам педагогів. Ось деякі з цих напрямів. *Липецький*: побудова так званого раціонального уроку, використання творчих письмових робіт, словникових диктантів, роздаткових дидактичних матеріалів тощо. *Казанський*: розробка й упровадження у навчальний процес проблемного навчання (М.І. Махмутов). *Кіровоградський*: розробка лекційно-практичної системи навчання в старших класах (О.О. Хмура). *Ростовський*: цілеспрямована робота вчителів з попередження неуспішності й відставання учнів у навчанні.

У 70-80-х роках з'явилася плеяда учителів-новаторів, які своєю творчою працею сприяли розвитку класно-урочної форми навчання: Ш.О. Амонашвілі, І.П. Волков, М.П. Гузик, Є.М. Ільїн, С.М. Лисенкова, В.Ф. Шаталов та багато інших. На цей період припадає чимало цікавих наукових досліджень: Ю.К. Бабанського, М.І. Махмутова, В.О. Онищука, І.П. Підласого, А.В. Фурмана, М.М. Яковлева та ін., спрямованих на удосконалення уроку.

Викристалізувалися головні ознаки уроку: спільна діяльність педагога й учня (студента), спрямована на оволодіння знаннями, вміннями й навичками; керівна роль педагога; постійний склад вихованців; проведення навчання у спеціальній класній кімнаті; наявність розкладу занять; дотримання встановленого регламенту з погляду часового перебігу навчальної роботи.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Таким чином, урок став основною формою навчання. Намагання вчених і педагогів-практиків знайти й змодельовати більш ефективні форми навчання так і не увінчались успіхом.

Якщо поглянути на організаційні аспекти провадження навчальної роботи у вищих навчальних закладах, виходячи з ознак класно-урочної системи, то без перебільшення можна констатувати, що домінантною формою тут залишається урок. Лекції, семінарські, лабораторні, практичні заняття, колоквиуми тощо - це не що інше, як дидактичні види навчально-виховної роботи класно-урочної системи.

Якщо у дидактиці загальноосвітньої школи є здобутки щодо розуміння основних дидактичних понять, методів, прийомів, засобів навчання, які сприяють підвищенню ефективності навчального процесу, зокрема уроку, то в дидактиці вищої школи тривалий час спостерігався консерватизм в удосконаленні організаційних форм навчальної діяльності, зашкарублість теоретико-методологічних засад. Це зумовлено частково й тим, що у вищій школі у багатьох випадках науково-педагогічною діяльністю займалися (та й нині займаються) фахівці без належної психолого-педагогічної підготовки. Серед частини викладачів вищої школи дотепер поширена така думка: щоб навчати студентів, досить добре знати свою дисципліну. У системі формування науково-педагогічних кадрів для вищої школи й донині не приділяється належна увага опануванню основ психології та педагогіки вищої школи. Варто зауважити, що в системі освіти не було науково-дослідних закладів, які б досліджували проблеми педагогіки й психології вищої школи. Вони почали з'являтися в Україні лише в останні роки.

Типологія і характеристика методів навчання. Прийоми та засоби навчання

Методи навчання (гр. *methodos* - шлях пізнання, спосіб знаходження істини) - це впорядковані способи взаємопов'язаної, цілеспрямованої діяльності педагога й студентів, спрямовані на ефективне розв'язання навчально-виховних завдань. Вони реалізуються через систему прийомів і засобів навчальної діяльності.

У структурі методів виділяються прийоми. **Прийом** - це елемент методу. Елементи методів є не звичайною сумою окремих частин цілого, а системою, об'єднаною логікою дидактичного завдання. Зокрема, якщо певний спосіб навчання педагог використовує на уроці тільки для того, щоб зосередити увагу на якомусь питанні змісту матеріалу, то цей спосіб відіграватиме роль дидактичного прийому. А якщо спосіб навчання використовується для з'ясування суті питання, для розкриття змісту матеріалу, то це вже буде не прийом, а метод. Метод є способом діяльності, що охоплює весь її шлях. Прийом — це окремий крок, фазова дія в реалізації методу.

Отже, **прийоми навчання** - це складова методу, конкретні дії педагога й студентів, спрямовані на реалізацію вимог тих чи тих методів.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Метод навчання має дві складові частини: об'єктивну і суб'єктивну. Об'єктивна частина методу обумовлена тими постійними положеннями, які обов'язково присутні в будь-якому методі, незалежно від того, який учитель (викладач) його використовує. У ній відображені найзагальніші вимоги законів і закономірностей, принципів і правил, а також ціль, завдання, зміст, форми навчальної діяльності. Суб'єктивна частина методу обумовлена особистістю педагога, його творчістю, майстерністю; особливостями учнів (студентів), конкретними умовами. Питання про співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в методі вирішене не до кінця: одні автори вважають, що метод є лише об'єктивним утворенням, інші, навпаки, - творінням педагога. Безперечним є те, що об'єктивна частина дозволяє дидактам розробляти теорію методів, рекомендувати педагогам шляхи їх ефективної реалізації. З іншого боку, саме методи є сферою прояву високого педагогічного мистецтва.

Засоби навчання – це різні види джерел, знань, які використовуються у навчальному процесі з метою формування в учнів (студентів) відповідно знань, умінь і навичок.

Засоби навчання – це частина навчального обладнання закладів освіти або сукупність матеріальних об'єктів, які використовуються як джерело знань та сприяють організації пізнавальної діяльності та виховного впливу на учнів, студентів і виконують певні дидактичні функції.

Засоби навчання – це різноманітне навчальне обладнання, що використовується у системі пізнавальної діяльності (книги, письмове приладдя, лабораторне обладнання, технічні засоби та ін.).

Узагальнивши дані визначення, можна сказати, що засоби навчання – це об'єкти, що використовуються у навчальному процесі.

Засоби навчання виконують дві основні функції: пізнавальну і функцію керування пізнавальною діяльністю студентів. Ефективному використанню засобів навчання допомагає їх класифікація. Однак через їх різноманітність немає єдиного підходу

За **функціями** у навчально-виховному процесі засоби навчання поділяються на такі групи:

- *засоби подання інформації* (аудиторна дошка, плакати, підручники, навчальні посібники, звукові записи, комп'ютерні програми подання інформації та ін.);

- *засоби контролю знань* (спеціальні контрольні машини, засоби без машинного контролю, комп'ютерні програми контролю знань та ін.);

- *навчаючі машини і тренажери;*

- *демонстраційні прилади та об'єкти;*

- *допоміжні засоби*, які використовуються у навчальному процесі (довідкові пристрої, обчислювальна техніка тощо);

- *технічні засоби*, які задовольняють педагогічним та технічним вимогам перелічених вище груп засобів навчання.

За основними **ознаками** засоби навчання поділяють так:

- *за способом використання* – на демонстраційні та роздаткові;

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

- за *способом фіксації інформації* – на природні, дидактично препаровані, текстові, ілюстративні, мультимедійні;

- за *змістом* – на програмно-методичні, навчаючі, допоміжні та ін.

Отже, засоби навчання створюються і застосовуються, виходячи з цілей та задач навчального процесу, а також конкретного предметного змісту навчальних дисциплін. Їх повсякденне використання визначається методичною та організаційною доцільністю.

Усі засоби навчання, що застосовуються у навчальному процесі, використовуються для набуття знань, їх закріплення, для створення уявлень і понять, придбання навичок і умінь, для вирішення інших навчальних, наукових та виховних задач. Засоби навчання використовуються як під час навчальних занять, так і під час самостійної роботи студентів.

Говорячи про методи, прийоми й засоби навчання, треба виходити з мети виховання і навчання сучасної людини в широкому розумінні. Хибною є думка, що головне у навчанні - оволодіти якомога більшою сумою знань. Виходячи з цього, науково-педагогічні працівники традиційно бачать свою місію в інформуванні студентів про ті чи ті знання в рамках певної теми. Однак аналіз результатів такої діяльності не підтверджує здійснення намірів. Випускник вищого навчального закладу володіє порівняно невеликою сумою знань від загального масиву інформації, яку сприймав під час навчання. В умовах науково-технічної революції, інформаційного буму марно прагнути засвоїти цей масив. По-перше, світовий обсяг інформації подвоюється через кожні 5-6 років. По-друге, кількість нової інформації навіть у межах вузької науки стрімко зростає. Вчені підраховали: щохвилини на Землі оприлюднюється приблизно дві тисячі сторінок наукового тексту, щороку видається понад 7 млрд. сторінок друкованого тексту. Щоб опанувати наукову літературу з окремої спеціальності, опубліковану за рік, треба затратити в середньому 10-20 років наполегливої праці. Тому вчені, викладачі вищих навчальних закладів об'єктивно не можуть встигнути за великим потоком наукової інформації зі свого фаху.

Можна поставити запитання: для чого навчають студентів? Щоб вони володіли чималою сумою теоретичних знань? Навряд. Згадаймо, що ще давньогрецький драматург Есхіл писав: «Мудрий не той, хто знає багато, а той, чиї знання корисні». Прикро, але наша традиційна школа, як загальноосвітня, так і професійна, у цьому плані не досить конструктивна. Учні й студенти ознайомлюються з великим обсягом знань, проте не завжди вміють застосовувати їх у практичній діяльності. У цьому проглядається порушення закономірностей процесу пізнання: від живого споглядання до абстрактного мислення й від нього - до практики.

Виникає наступне запитання: як навчати? Так, щоб повідомляти студентам якомога більше інформації? Утім, таке інформаційне засилля викликає цілком зрозумілий психологічний опір з боку студентів. До того ж не вирішується головне завдання розвитку й виховання особистості - не розвивається достатньою мірою мислення.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Виходячи з розуміння мети навчання, закономірностей його перебігу й треба розглядати питання про методи навчання у вищій школі.

Метод навчання є досить складним утворенням, має багато сторін, за кожною з яких методи можна групувати в системи. На цій підставі створюються класифікації методів. Класифікація методів навчання - це впорядкована за певною ознакою їх система. Дидактами розроблено десятки класифікацій методів навчання. Учителю потрібні лише ті, які погоджуються з практикою навчання і слугують основою для її ефективності.

Процес навчання є триєдиним, надзвичайно рухливим процесом. Для того, щоб відображати цю багатогранність і динамізм, ураховувати зміни, які постійно відбуваються в практиці застосування методів, не можна класифікувати методи єдино і незмінно. Цілісний навчальний процес у сучасній вищій школі здійснюється за допомогою цілого ряду класифікацій, які в єдності відображають завдання і зміст дидактичних методів. При цьому кожна класифікація методів ґрунтується на одній або кількох істотних ознаках, проте всі класифікації зводяться до системи.

Методологія цілісного підходу до взаємопов'язаної діяльності викладача і студентів у навчанні передбачає виділення методів навчання у великі групи:

- *методи організації і самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності,*
- *методи стимулювання і мотивації учіння,*
- *методи контролю і самоконтролю у навчанні,*
- *бінарні методи навчання.*

Усвідомлення викладачем суті й особливостей цілісної класифікації методів дозволить йому здійснити цілісну процедуру їх вибору.

Навколо ідеї класифікації методів навчання сформувалися відповідні педагогічні школи. Зокрема академік Ю.К. Бабанський і його однодумці схильні виділяти три групи методів навчання на базі виокремлення у їх структурі трьох взаємопов'язаних компонентів - мотиваційного, організаційно-ділового і контрольо-оцінного. У першому випадку виокремлюють групу методів, спрямованих на формування у студентів (учнів) інтересу до пізнавальної діяльності й відповідальності за навчальну працю. У групі організаційно-ділового компонента виділяють методи організації і забезпечення мисленнєвої діяльності (індуктивного, дедуктивного, репродуктивного й пошукового характеру). Такі методи називають словесними (вербальними), наочними і практичними. У групі контрольо-оцінного компонента визначають методи, пов'язані з контролем за навчальною діяльністю учнів (студентів). Структура методів навчання, запропонованих Ю.К. Бабанським, дещо складна, хоча й охоплює велику кількість способів навчальної діяльності.

Значна кількість вчених-педагогів (А.М. Алексюк, Н. М. Верзилін, Н.М. Мочалова, А.Г. Пінкевич, Б.Є. Райков та ін.) дотримуються ідеї бінарної системи методів навчання. Академік М.І. Махмутов обстоює ідею номенклатури бінарних методів навчання, згідно з якою розрізняють такі методи викладання: інформаційно-повідомлювальний, пояснювальний,

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

інструктивно-практичний, пояснювально-спонукальний. Також виокремленні виконавський, репродуктивний, продуктивно-практичний, частково-пошуковий, пошуковий методи навчання.

У зв'язку з підвищенням інтересу до проблемного навчання розглядається ідея класифікації методів навчання на засадах проблемності (М.М. Скаткін, І.Я. Лернер та ін.). До загальнодидактичних методів автори відносять інформаційно-перцептивний, репродуктивний, метод проблемного викладу, евристичний і дослідний.

Різноманітність підходів до класифікації методів навчання, залежність їх від різних чинників пізнавальної діяльності викликають труднощі в розумінні конгломерату дефініцій, сутності й місця того чи того методу в навчальному процесі. Пересічному педагогу загальноосвітньої та професійної школи часто складно розібратися в різнопланових міркуваннях учених. Якось академік Д. Лихачов зауважив: «Якщо вчений створює сотні нових термінів - він руйнує науку, десятки - підтримує її, два-три - рухає науку вперед».

Найбільш прийнятною і зрозумілою, на нашу думку, є традиційна класифікація методів навчання, яка, з одного боку, базується на зовнішніх і внутрішніх чинниках процесу пізнання об'єктивної реальності, а з іншого - має у своїй основі логічно вмотивовані підходи: *за джерелами отримання знань, особливостями логіко-мисленнєвої діяльності, рівнем розумової активності.*

Розглянемо особливості класифікації цих груп методів навчання.

Щодо **методів навчання за джерелами знань** [13], то поділ за зовнішніми проявами їх форм, тобто за джерелами інформації, яку засвоюють студенти, найбільш поширений і зрозумілий. На основі такого підходу розмежовують три групи методів навчання: словесні, наочні, практичні (рис. 1).

Розповідь - це метод навчання, який передбачає оповідну, описову форму розкриття навчального матеріалу з метою спонукання студентів до створення в уяві певного образу. Інколи цей метод називають "малювання словом".

Пояснення - вербальний метод навчання, за допомогою якого педагог розкриває сутність певного явища, закону, процесу. Він ґрунтується не стільки на уяві, скільки на логічному мисленні з використанням попереднього досвіду студентів.

Бесіда передбачає використання попереднього досвіду студентів з певної галузі знань і на основі цього приведення їх за допомогою діалогу до усвідомлення нових явищ, понять або відтворення вже наявних. З цього погляду виділяють два види бесіди: евристичну й репродуктивну. Наприклад, педагог на основі вивченого студентами матеріалу про закони гідростатики має намір підвести їх до розуміння основ кораблебудування. За місцем у навчальному процесі розрізняють вступну, поточну й підсумкову бесіди.

Лекція - це метод, за допомогою якого педагог у словесній формі розкриває сутність наукових понять, явищ, процесів, логічно пов'язаних, об'єднаних загальною темою. Лекція використовується, як правило, у вищих навчальних закладах і старших класах загальноосвітньої школи.

Методи навчання за джерелами знань

Словесні:	Наочні:	Практичні:
<ul style="list-style-type: none">- розповідь;- пояснення;- бесіда (евристична, репродуктивна, вступна, поточна, підсумкова);- лекція;- інструктаж (вступний, поточний, підсумковий)	<ul style="list-style-type: none">- ілюстрація;- демонстрація;- спостереження	<ul style="list-style-type: none">- лабораторна робота;- практична робота;- вправи (підготовчі, пробні, тренувальні, творчі, усні, практичні, графічні, технічні);- робота на виробництві

Рис. 1 – Класифікація методів навчання за джерелами знань

Важливе місце у навчальному процесі займає *інструктаж*. Він передбачає розкриття норм поведінки, особливостей використання методів і навчальних засобів, дотримання правил безпеки під час виконання навчальних операцій. Це важливий етап в оволодінні методами самостійної пізнавальної діяльності. Адже важливо, щоб студенти розуміли не лише, що треба робити, а і як це робити.

Чільне місце серед групи словесних методів посідає метод *роботи з книгою*. Віднесення його до цієї групи дещо умовне. Студенти мають розуміти, що основне джерело отримання наукової інформації - не викладач, а книга. Тому так важливо навчити студентів методів і засобів самостійної роботи з книгою: читання, переказу, виписування, складання плану, рецензування, конспектування, виготовлення таблиць, схем, графіків та ін.

Ефективне навчання неможливе без широкого використання наочних методів. Вони зумовлені діалектичними закономірностями пізнання і

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

психологічними особливостями сприймання. Наочні методи передбачають насамперед використання демонстрації та ілюстрації. При цьому варто зауважити, що ці методи можуть застосовуватись як прийоми реалізації вимог інших методів.

Демонстрація - це метод навчання, який передбачає показ предметів і процесів у натурі, динаміці.

Ілюстрація - метод навчання, за якого предмети і процеси розкриваються через їх символічне зображення (світлини, малюнки, схеми, графіки та ін.).

Сутність цих двох методів близька між собою в етимологічному плані.

Спостереження як метод навчання передбачає сприймання певних предметів, явищ, процесів у природному й виробничому середовищі без втручання у ці явища і процеси.

Усі методи цієї групи тісно переплетені. Використання у навчальному процесі тих чи тих методів зумовлене різними чинниками: психологічними особливостями учнів певного віку, дидактичними цілями, рівнем матеріального забезпечення навчальних закладів.

Досить суттєвим у використанні наочних методів навчання є володіння технологією і технікою виготовлення й використання засобів демонстрації та ілюстрації. Особливої уваги потребує використання технічних засобів навчання, й зокрема комп'ютерної техніки. Усі ці питання мають детально розглядатись у процесі вивчення фахових методик.

Практичні методи навчання спрямовані на досягнення завершального етапу процесу пізнання. Вони сприяють формуванню вмінь і навичок, логічному завершенню ланки пізнавального процесу стосовно конкретної теми, розділу.

Лабораторний метод передбачає організацію навчальної роботи шляхом використання спеціального обладнання та певної технології для набуття нових знань або перевірки наукових гіпотез на рівні досліджень.

Практична робота спрямована на використання набутих знань у розв'язанні практичних завдань. Наприклад, виготовлення моделі якогось пристрою.

У навчальній практиці значне місце відводиться вправам. **Вправа** - це метод навчання, сутність якого полягає у цілеспрямованому, багаторазовому повторенні студентами окремих дій чи операцій з метою формування умінь та навичок.

У дидактиці за характером навчальної праці виділяють різні види вправ: письмові, графічні, технічні та ін. Щодо навчальної мети вирізняють такі вправи: підготовчі, пробні (попереджувальні, коментовані, пояснювальні), тренувальні (за зразком, інструкцією, завдання без докладних вказівок), творчі. Вибір системи вправ зумовлюється дидактичними завданнями. Варто уникати застосування одноманітних вправ механічного характеру, тому що вони швидко стомлюють студентів і не сприяють підтриманню їхніх навчальних інтересів. Різноманітність вправ, особливо творчого характеру, ігрової спрямованості позитивно впливає на підтримання інтересу до навчальної діяльності. Кількість

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

вправ має бути достатньою і розміщеною в часі, щоб уміння й навички були стійкими.

Використовуючи практичні методи, варто зважати на низку передумов: забезпечення розуміння студентами сутності наукових знань як базового компонента практичної діяльності; оволодіння алгоритмами застосування знань відповідно до дидактичної мети; створення оптимальних умов для самостійної діяльності студентів у процесі формування умінь і навичок. Адже уміння і навички – це результат індивідуальної дії особистості.

Виробничо-практичні методи покликані включати студентів у процеси застосування теоретичних знань під час продуктивної праці. Це особлива діяльність, а тому й різновиди цих методів специфічні, оскільки залежать від виду конкретної праці, обладнання, соціально-природних умов та ін. Але вони мають бути інструментом самостійної виробничої праці студента. Виробничо-практичні методи можуть бути ефективними тільки тоді, коли оптимально поєднані з іншими (словесними, наочними і т. ін.).

Методи навчання за характером логіки пізнання. Основним «інструментом» пізнання є мозок людини. Тому в навчальному процесі природно використовуються методи, відповідні логіці. Це - аналіз, синтез, індукція, дедукція, традукція. Вони можуть діяти й у певному взаємозв'язку (рис. 2).

Рис. 2 – Класифікація методів за характером логіки пізнання

Аналітичний метод передбачає мисленнєвий або практичний розклад цілого на частини з метою вивчення їх суттєвих ознак. Але це лише початковий компонент пізнання. Наприклад, у мові є загальне поняття «слово». У процесі пізнання у слові виділяють його складові: основу і закінчення, корінь, префікс, суфікс, ознайомлюються із сутністю цих морфем, їх значенням для словобудови.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Для розуміння цілісності явища, процесу, сутності окремого поняття необхідно перейти до наступної логічної операції - *синтезу*. Синтез як метод ґрунтується на мисленнєвому або практичному з'єднанні виділених аналізом елементів чи властивостей предмета, явища в одне ціле. Синтез є органічним продовженням аналізу й може будуватися лише на його основі. Це ґносеологічна закономірність навчального процесу. Отже, у процесі пізнання конкретного предмета, явища, категорії є діалектична взаємодія і взаємозумовленість аналізу й синтезу.

Поряд з аналізом і синтезом у процесі пізнання використовують такі логічні методи, як індукція, дедукція, традукція. **Індуктивний метод** - це шлях вивчення предметів, явищ від одиничного до загального. У результаті розуміння сутності ознак, властивостей одиничних предметів чи явищ, понять є можливість усвідомити істотні, типові закономірності чи властивості однопорядкових предметів або явищ. Проте, використовуючи індуктивний метод, варто не змушувати студентів завчати велику кількість одиничних понять, а лише ту інформацію, що дасть змогу виділити у споріднених поняттях суттєве, загальне, типове.

Дедуктивний метод, навпаки, базується на вивченні навчального матеріалу від загального до окремого, одиничного. Студенти ознайомлюються із загальною закономірністю, а потім на основі цієї закономірності, правила, закону характеризуються інші явища, предмети. Індуктивний і дедуктивний методи перебувають у діалектичному взаємозв'язку.

Традуктивний метод передбачає висновки від одиничного до одиничного, від часткового до часткового, від загального до загального.

Методи навчання за логічними ознаками не відокремлені від методів навчання за джерелами знань. У процесі використання словесних, практичних та наочних методів викладач і студенти не можуть обійтися без індукції, дедукції, традукції, аналізу й синтезу.

Методи навчання за рівнем самостійної розумової діяльності. Ефективність навчання багато в чому зумовлена способом організації мислення. Залежно від рівня розумової активності студентів виділяють такі методи навчання: проблемний виклад (проблемно-інформаційний), частково-пошуковий, дослідницький.

Використання цих методів ґрунтується на послідовній і цілеспрямованій постановці перед студентами проблемних завдань, розв'язуючи які, вони під керівництвом викладача активно засвоюють нові знання. Застосовуючи названі методи, необхідно дотримуватися таких основних вимог: формулювати пізнавальні завдання відповідно до змісту навчального матеріалу та вікових особливостей студентів; висувати гіпотези, мобілізувати резерви знань та способів пізнання; включати студентів в активну пізнавальну діяльність; аналізувати й оцінювати результати навчальної праці.

Проблемний виклад (проблемно-інформаційний) передбачає створення викладачем проблемної ситуації, допомогу студентам у виділенні та «прийнятті» проблемного завдання, використанні словесних методів (лекції,

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

пояснення) для активізації мисленнєвої діяльності студентів, спрямованої на задоволення пізнавального інтересу шляхом отримання нової інформації.

Частково-пошуковий метод включає студентів у пошук шляхів, прийомів і засобів розв'язання пізнавального завдання. Для забезпечення дієвості цього методу необхідно створити проблемну ситуацію і спонукати студентів до розуміння і «прийняття» пізнавального завдання; керувати ходом пошукової мисленнєвої діяльності студентів з використанням системи логічно вмотивованих запитань; стимулювати і схвалювати пізнавальну діяльність студентів у процесі розв'язання навчальних завдань; аналізувати успіхи і помилки, труднощі.

Дослідницький метод спрямований на включення студентів у самостійне розв'язання пізнавального завдання з використанням необхідного обладнання. Для ефективності цього методу варто дотримуватися низки вимог: створення проблемної ситуації; керівництво студентами при виділенні пізнавального завдання; спонукання студентів до пошуків гіпотези, перевірки її достовірності; надання допомоги у пошуках ефективних методів і резерву знань, необхідних для розв'язання задачі; орієнтація студентів на проведення досліджень і систематизація результатів проведеної роботи; включення студентів у самостійний аналіз перебігу та результатів проведеної роботи.

Проблемні методи навчання тісно пов'язані з іншими методами, вони набувають втілення у словесних, наочних та практичних методах.

Зупинимося ще на одному підході до класифікації методів навчання за характером (ступенем самостійності та творчості) діяльності того, хто навчається. Цю досить продуктивну класифікацію ще в 1965 р. запропонували І.Я. Лернер і М.М. Скаткін. Оскільки успіх навчання значною мірою залежить від спрямованості та внутрішньої активності тих, хто навчається, характеру їхньої діяльності, то саме характер діяльності, самостійності, прояв творчих здібностей і мають слугувати важливим критерієм вибору методу. І.Я. Лернер і М.М. Скаткін запропонували виділити п'ять методів навчання, причому в кожному з них ступінь активності й самостійності в діяльності тих, хто навчається, зростає.

Пояснювально-демонстраційний метод. Студенти отримують знання на лекції, з навчальної або методичної літератури, через екранний посібник у «готовому» вигляді. Сприймаючи й осмислюючи факти, оцінки, висновки, студенти діють у рамках репродуктивного (відтворювального) мислення. У ВНЗ цей метод набуває найширшого застосування для передання великого масиву інформації.

Репродуктивний метод. До нього відносять застосування вивченого матеріалу на основі зразка або правила. Діяльність тих, хто навчається, має алгоритмічний характер, тобто провадиться за інструкціями, правилами в аналогічних, схожих зі зразком, ситуаціях.

Метод проблемного викладання. Використовуючи різноманітні джерела та засоби, педагог, перш ніж викладати матеріал, ставить проблему, формулює пізнавальне завдання, а потім, розкриваючи систему доведень, порівнюючи

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

погляди, різноманітні підходи, показує способи розв'язання поставленого завдання. Студенти стають свідками і співучасниками наукового пошуку. І в минулому, і нині такий підхід широко застосовується.

Частково-пошуковий, або евристичний, метод полягає в організації активного пошуку розв'язання поставлених або самостійно сформульованих пізнавальних завдань, над якими студенти працюють самостійно під керівництвом педагога або на основі евристичних програм та вказівок. Процес мислення набуває продуктивного характеру, але при цьому поетапно спрямовується і контролюється педагогом або самими студентами на основі роботи над програмами (у тому числі комп'ютерними) та навчальними посібниками. Такий метод, одним із різновидів якого є евристична бесіда, — надійний спосіб активізації мислення, пробудження інтересу до пізнання на семінарах та колоквіумах.

Дослідницький метод. Після аналізу матеріалу, постановки проблем і визначення завдань та короткого усного або письмового інструктажу ті, хто навчаються, самостійно опрацьовують наукові джерела, проводять спостереження і виміри, виконують інші дії пошукового характеру. Ініціатива, самостійність, творчий пошук виявляються в дослідницькій діяльності найбільш повно. Методи навчальної роботи безпосередньо переростають у методи наукового дослідження.

Методи навчання перебувають між собою у взаємозв'язку, доповнюючи і збагачуючи один одного. У цьому процесі є ще один компонент інструментарію навчання - *прийом*. В одних випадках прийом може виступати як певна дія, спрямована на реалізацію вимог конкретного методу. Наприклад, у процесі бесіди викладач для підсилення, забезпечення ефективності цього методу вдається до показу схем, опорних сигналів (ілюстрованого матеріалу). В інших випадках демонстрація чи ілюстрація можуть виконувати функції методів як самостійних дидактичних одиниць.

Із загального огляду методів, прийомів і засобів навчання можна зробити висновок, що вони характеризуються великим арсеналом дидактичних одиниць. Тому педагогам треба добре знати теоретичні засади розмаїття методів навчання, володіти майстерністю, щоб творчо втілювати надбання педагогічної теорії і практики у практичну діяльність.

Критеріями вибору методів навчання є: генеральні завдання виховання особистості; метай завдання навчання взагалі та конкретного етапу зокрема; закономірності та принципи навчання; зміст навчального матеріалу; навчальні можливості студентів; наявність засобів навчання; психолого-педагогічні можливості педагога.

Отже, методи навчання не можна сприймати і використовувати універсально як рецепт для розв'язання навчальних завдань, оскільки, як наголошував К.Д. Ушинський, важливий не метод сам по собі, а закладена в ньому ідея. Тому лише прониклива мудрість педагога, який спирається на наукові засади, може забезпечити оптимальний підхід до використання методів навчання з метою підвищення ефективності як навчання, так і учіння.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Який сенс ви вкладаєте в поняття «форма організації навчання»?
2. Які форми навчання склалися в історії розвитку педагогічної думки? Дайте їм коротку характеристику.
3. Як ви розумієте поняття «методи навчання», «прийоми навчання», «засоби навчання»?
4. Що є об'єктом методу навчання?
5. Які є підходи до класифікації методів навчання?
6. Охарактеризуйте методи навчання за джерелами набуття знань. Відповідь проілюструйте прикладами з практики організації пізнавальної праці студентів.
7. Назвіть і розкрийте сутність методів навчання за логікою пізнання. Наведіть приклади.
8. Які методи навчання виділяють за рівнем самостійної розумової діяльності? Наведіть приклади.
9. У чому виявляється взаємозв'язок методів навчання? Наведіть приклади.
10. Які чинники визначають вибір методів навчання?
11. За допомогою яких критеріїв визначається ефективність тих чи тих методів навчання?

Тема 5. Підготовка до лекції та її проведення

- Академічна лекція в системі професійної підготовки студентів
- Технологія і техніка підготовки академічної лекції
- Дидактичні і методичні вимоги до академічної лекції
- Психолого-педагогічні вимоги до проведення лекції у вищій школі
- Проблемна лекція, особливості її побудови
- Лекція-візуалізація. Метод опорних сигналів. Опорний конспект лекції. Основні принципи формування опорних конспектів лекції викладача

Академічна лекція в системі професійної підготовки студентів [13]

Основними формами організації навчального процесу у вищій школі є лекції, семінарські, лабораторні, практичні заняття, самостійна робота студентів, позааудиторна (виробнича) практика. Головною ланкою дидактичного циклу є лекція (лат. *lectio* - читання), що з'явилася у Стародавній Греції і набула розвитку в Стародавньому Римі і в середні віки.

У сучасній педагогічній науці навколо поняття «лекція» ведеться дискусія. Частина вчених вважають, що лекція є методом навчальної роботи. Інші

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

схильні ототожнювати це поняття з формою навчальної роботи у вищих навчальних закладах. Має місце також думка, що лекція - це вид навчальної діяльності, який проводиться у рамках традиційних форм навчання. Професор А.М. Алексюк стоїть на позиції, що лекція - це «форма організації і метод навчання» [1].

Неоднозначними є також міркування щодо місця лекції у сучасній вищій школі. Спостерігається тенденція до зниження її ролі у професійній підготовці, оскільки доступність великої кількості різноманітних джерел інформації дає можливість студентам самостійно добувати знання, а тому інформаційна функція викладача втрачає актуальність. Сучасні інформаційні технології з використанням комп'ютерних систем мають повністю витіснити діяльність викладача як лектора. Усі ці міркування не мають аксіоматичного характеру і є лише предметом дискусії.

Академік С. У. Гончаренко в «Українському педагогічному словнику» дає таке означення лекції: «Лекція - систематичний, послідовний виклад навчального матеріалу, будь-якого питання, теми, розділу, предмета, методів науки» [13].

З погляду методів навчання у вищій школі лекція належить до словесних методів. Думається, що розуміння лекції як методу навчання має залишатися за цією дидактичною категорією як визначальне поняття. Разом з тим можна вважати лекцію і одним із видів навчальної роботи у вищій школі.

Як уже згадувалося, історія лекції пов'язана з епохою середньовіччя. За соціально-економічних умов того часу постала необхідність прилучення до освіти широких верств населення, а не лише представників знаті. Діалогічний вид навчання вже не задовольняв потреб. А джерел інформації (на той час вони обмежувалися, в основному, книгою) було обмаль. Тому педагог, який мав дещо ширший доступ до літератури, систематизував інформацію у вигляді писаних текстів і на заняттях зачитував цей матеріал студентам. Це був своєрідний спосіб колективного розповсюдження і засвоєння інформації. Студенти конспектували лекції і так опановували програмний матеріал. Лише пізніше, наприкінці ХІХ ст., поряд з лекціями почали застосовувати практичні, лабораторні заняття. Зрозуміло, що обмеження навчальної роботи лише лекціями збіднювало ефективність навчально-виховного процесу.

Наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. лекція як провідний метод навчання зайняла визначальне місце у системі навчально-виховної роботи у вищих освітніх закладах світу. Наприкінці ХХ і на початку ХХІ ст., як уже згадувалося, дискутується питання щодо доцільності застосування лекції у ВНЗ.

У чому ж полягають переваги і слабкі сторони лекційної системи у ВНЗ?

Суттєвими перевагами є такі:

– лекція дає можливість реалізувати одну зі стрижневих ідей гуманної педагогіки (творча співпраця педагога зі студентами, спільна емоційна взаємодія);

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

– лекція активізує мисленнєву діяльність студентів (звісно, якщо вона кваліфіковано прочитана, уважно вислухана і зрозуміла).

– у лекції акумульовано великий обсяг наукової інформації з урахуванням новітніх досягнень тієї чи тієї науки;

– у процесі читання лекції можна врахувати специфіку професійної підготовки студентів, їхні інтереси;

– зміст лекції, процес читання містять у собі значні виховні можливості з погляду розвитку інтелекту студентів, формування морально-духовних якостей, культури спілкування, становлення професійної культури майбутніх фахівців. Майстерно прочитана лекція - це вистава одного актора, де ми відчуваємо, сприймаємо художні образи, відчуваємо наукові закони в ореолі мистецького оздоблення.

– лекція вирізняється своєю економічністю. Студент має можливість за порівняно короткий час отримати значний обсяг наукової інформації, до того ж насиченої найновішим матеріалом;

– участь студентів у педагогічному дійстві, яке називається лекцією, є корисною школою для тих, хто у майбутньому буде займатися науково-педагогічною діяльністю;

– лекція слугує своєрідним дороговказом для студентів, компасом у неосяжному морі наукової інформації;

– лекція незамінна, коли має місце дефіцит літератури.

Варто назвати і певні **типові недоліки** лекції:

– інформація, яку подає викладач, спрямована, в основному, на слухову пам'ять студента. Цей вид пам'яті досить недосконалий. Сприйнята інформація утримується в короткотерміновій пам'яті невеликий проміжок часу. І коли немає підкріплення, інформація «вивітрюється» («В одно вухо влетіло, у друге вилетіло», - говорить народна мудрість). Дослідження показують, що під кінець лекції з усього обсягу поданої інформації студент може відтворити лише 10-15 %;

– великі потоки слухачів (понад 50) позбавляють викладача можливості ефективно управляти розумовою діяльністю студентів;

– студенти молодших курсів слабо володіють методикою і технікою сприймання змісту лекції та конспектування;

– лекція певною мірою привчає студента до пасивного привласнення чужих думок, не стимулює тягу до самостійного навчання, не забезпечує індивідуального, диференційованого підходу до навчання.

Процес навчання - багатогранна і багатофакторна діяльність педагога і студентів, він спрямований на реалізацію низки функцій. А оскільки лекція займає особливо важливе місце у навчально-виховній роботі, то вона містить у собі можливості здійснення освітньої, розвивальної, виховної, організуючої функцій.

Освітня функція лекції забезпечує можливості для оволодіння змістом навчального матеріалу на рівні історичного досвіду і ознайомлення з новими досягненнями науки, усвідомлення перспективи подальшого розвитку наукових

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

пошуків у відповідних галузях, а також розкриття можливостей використання конкретних знань у професійній діяльності. Одночасно лекція допомагає студентам зорієнтуватися у великому масиві інформації: ознайомитися з літературою, тенденціями наукових пошуків учених, науковими школами, привести наукову інформацію в упорядковану систему.

Розвивальна функція лекції зумовлена необхідністю забезпечення оптимальних умов для інтелектуального розвитку особистості шляхом включення її в активну розумову діяльність. Розвиток і навчання - взаємопов'язані процеси. Розумовий розвиток - передумова успішності навчання, але й навчання у свою чергу сприяє розвитку. У процесі отримання інформації значна її кількість «випадає» з пам'яті. І це - закономірний процес. Важливо, що людина матиме в залишку. Суттєво, аби це був певний поступ в інтелектуальному розвитку. Тому на лекції треба вдаватися до таких прийомів, які б спонукали кожного студента до активного мислення у всіх його проявах.

Виховна функція лекції дає змогу формувати у майбутніх фахівців певні морально-духовні якості безпосередньо через зміст навчального матеріалу і організацію їх на конкретну пізнавальну діяльність. Зміст навчального матеріалу має сприяти формуванню у студентів наукового світогляду, соціальної зрілості, громадянської відповідальності, естетичних почуттів і естетичної культури, працелюбності. По суті, на кожному занятті (передусім лекції) мають бути створені оптимальні умови для розв'язання мікрозавдань морального, розумового, трудового, естетичного і фізичного виховання.

Організуюча функція лекції особливо важлива з погляду мобілізації студентів на навчальну діяльність. Це той стрижень, навколо якого групуються всі інші види навчальної діяльності; вістря, яке визначає координати щоденної навчальної праці. На лекції студент має отримувати психолого-педагогічне спрямування для організації усіх ланок своєї діяльності.

Академічні лекції є кількох **видів**. **Вступна лекція** є початковим етапом опрацювання нової дисципліни навчального плану. Завдання такої лекції полягає в тому, щоб розкрити структуру курсу, особливості його вивчення, місце нової навчальної дисципліни у системі професійної підготовки студентів, її актуальність і важливість у їх майбутній професійній діяльності. Та головне у підході до лекції цього виду – зацікавити студентів змістом навчальної дисципліни, сформувати у них інтерес до неї. Читання вступної лекції вимагає від викладача значного емоційного піднесення, натхнення, образності. Важливо захопити студентів не лише змістом навчального матеріалу, а й викликати інтерес до себе як до викладача, особистості.

Основне місце у науково-педагогічній діяльності викладача ВНЗ займають **тематичні лекції** з курсу конкретної навчальної дисципліни. Це, так би мовити, щоденна, «буденна» робота викладача і студентів. Вона вимагає цілеспрямованості, систематичності та послідовності, логічної узгодженості між окремими темами.

Опрацювання навчального курсу завершується **підсумковою (заключною) лекцією**. Її проводять переважно після завершення вивчення групи дисциплін

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

спорідненого циклу (наприклад, лінгвістичних чи літературознавчих, педагогічних та под.), напередодні складання державних екзаменів, виходу на практику та ін. Головне завдання такої лекції полягає в тому, щоб дати можливість студентам усвідомити науковий, методологічний стрижень розвитку системи наук, взаємозв'язок між ними, окреслити перспективи подальшого становлення науки того чи того напрямку. Проведення таких лекцій доручають найбільш досвідченим, ерудованим викладачам.

Технологія і техніка підготовки академічної лекції [13]

Підготовка лекцій - багатоаспектний, тривалий і складний процес. Це зумовлено, по-перше, дією поширеної істини: «Чим більше вчишся, тим глибше усвідомлюєш, що знаєш мало». По-друге, високою науково-педагогічною відповідальністю за ефективність навчального процесу і авторитет викладача вищої школи. Тому не випадково у системі вищої освіти традиційно визначено посадові рівні науково-педагогічних працівників: асистент, викладач, старший викладач, доцент, професор. Такі ступеневі рівні просування за професійною ієрархією передбачають неперервне загальнокультурне, кваліфікаційне і професійне зростання працівника. У ВНЗ лекції доручають вести, як правило, професорам, доцентам, старшим викладачам.

В університетах традиційно дотримуються принципу професійної спеціалізації: один викладач веде 2-3 споріднені дисципліни, а найкраще - коли одну. Це дає змогу глибоко знати свій предмет, постійно стежити за новою науковою інформацією, систематизувати її.

У процесі підготовки до академічної лекції слід дотримуватися **такої послідовності**.

1. Ознайомлення з навчальним планом спеціальності з метою визначення місця навчальної дисципліни у системі всіх дисциплін, спрямованих на підготовку фахівців певного профілю. Наприклад, приступаючи до опрацювання базового курсу педагогіки, необхідно з'ясувати, в якому семестрі студенти вивчають навчальні дисципліни, з якими пов'язана педагогіка (вікова фізіологія, валеологія, філософія, логіка, психологія, фахові методики).

2. Вивчення програми з конкретної дисципліни для ознайомлення з логікою побудови навчального курсу, змістом лекційних, практичних, лабораторних занять.

3. Ознайомлення з підручниками і навчальними посібниками з предмета, з'ясування, в якому обсязі у них розкрито зміст навчального матеріалу стосовно вимог програми. Добір додаткової наукової літератури, в якій міститься найновіша інформація з проблем навчальної дисципліни.

4. Виокремлення дидактичного матеріалу стосовно вимог конкретної теми з урахуванням інтелектуальних можливостей студентів.

5. Ознайомлення з новими (не відомими студентам) науковими поняттями, термінами, їхньою етимологією.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

6. Добір і систематизація методів, засобів, прийомів, прикладів, які будуть використані у лекції.

7. Підготовка текстового варіанта лекції. За обсягом текст лекції, яка розрахована на дві академічні години, має бути 20-24 сторінки. Структура лекції містить такі аспекти: означення теми і питань, які будуть розглядатися в лекції; список рекомендованої літератури, перелік нових наукових понять (дефініцій), які вводяться у цій темі; виклад змісту навчального матеріалу; загальні висновки.

8. Опрацювання відредагованого дидактичного матеріалу лекції. Для початківця корисним є аудіо-, а ще краще відеозапис, який дає змогу внести корективи щодо змісту, темпу, ритму.

9. Перенесення змісту лекції на каталожні картки у формі коротких тез, опорних сигналів і под. Це дає змогу в аудиторії звільнити себе від залежності від тексту, відійти від прямого читання, а реалізувати лекцію шляхом розмірковувань, творчих пошуків істини спільно зі слухачами.

10. Створення допоміжного, резервного дидактичного матеріалу до лекції (приклади, опорні сигнали, факти для підтримання позитивного емоційного настрою студентів та ін.).

Текст лекції не повинен бути стабільним і використовуватися впродовж багатьох років. Кожного разу, повертаючись до опрацювання академічного курсу, необхідно переглядати її зміст, приклади, аргументацію окремих наукових положень, враховувати нові досягнення науки, появу додаткових джерел інформації, професійну спрямованість студентів та ін. Викладач вищої школи весь час має перебувати у творчому науково-методичному пошуку. Адже студенти цінують його не лише (і не скільки) як інформатора, їх захоплює передусім творче дійство педагога на лекції.

Дидактичні і методичні вимоги до академічної лекції

Коли йдеться про лекцію у вищому навчальному закладі, то мається на увазі академічна лекція, яка відповідає навчальному завданню конкретної дисципліни і спрямована на реалізацію відповідної програми. Це ставить певні вимоги до змісту, структури, технології і методики підготовки та читання лекції.

Вимоги до академічної лекції: сучасний науковий рівень і насичена інформативність, переконлива аргументація, доступна і зрозуміла мова, емоційність, чітка структура і логіка, наявність яскравих прикладів, наукових доказів, обґрунтувань, фактів.

Структура академічної лекції: план - основні питання лекції; вступна частина - зв'язок з минулою лекцією, введення в тему; виклад основних положень з акцентованими висновками за кожним окремо; підбиття підсумків - загальний висновок.

Академічна лекція будується на принципах системності, інформативності, наочності, зрозумілості (доступності). Кожна лекція є логічно завершеною

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

ланкою єдиної замкненої системи - курсу лекцій. У її тексті мають бути чітко пов'язані між собою структурно-логічні дидактичні блоки. Проектується графічний текст, планується, де, коли, скільки і які схеми, рисунки, графіки, формули подаються як підтвердження вербальної інформації. Принцип наочності реалізується засобами візуалізації (ТЗН, роздатковий матеріал, схеми, планшети тощо). Лекція має читатися зрозумілою для студентів мовою, незнайомі слова і терміни роз'яснюються, не варто перенасичувати лекцію "наукоподібними" термінами і модними іноземними словами. Текст (лат. *textum* - зіткане) лекції має бути логічним, простим і зрозумілим.

Виділяють низку **загальнодидактичних вимог до лекції** у вищій школі.

По-перше, зміст лекції має відповідати робочій навчальній програмі, відображати найновіші досягнення науки, висвітлювати перспективи подальшого розвитку наукових пошуків.

По-друге, у лекції мають реалізовуватись вимоги загальнодидактичних принципів навчання: науковості, систематичності і послідовності, свідомості, активності й самостійності, наочності, зв'язку змісту навчального матеріалу з професійною діяльністю, доступності, емоційності.

По-третє, має бути забезпечена логічно доцільна структура лекції відповідно до змісту навчального матеріалу.

По-четверте, лекція має сприяти активізації мисленнєвої діяльності студентів з метою їх інтелектуального розвитку.

По-п'яте, у лекції доцільно виокремлювати певні компоненти змісту для самостійного опрацювання студентами з належним методичним забезпеченням.

Щодо **методичних вимог до лекції**, то її треба викласти так, щоб студенти зрозуміли, зацікавилися її змістом, осмислено законспектували і при цьому не перевтомилися.

Важливою умовою цього є ораторська і педагогічна майстерність лектора, його мовленнєва культура. Треба вміло користуватися текстом лекції, не допускаючи неперервного монотонного читання і не відриваючись далеко від теми, захопившись окремими подробицями і деталями.

Необхідно створювати оптимальні умови для конспектування. Це особливо важливо на молодших курсах. Значущі моменти, дидактичні одиниці доцільно виділяти інтонацією, зміною темпу, повторенням. Корисними під час лекції будуть рекомендації викладача типу: «Цю тезу підкресліть особливо», «Виділіть це поняття певним позначенням», «Це можна не записувати, послухайте, а рука відпочине». Зберігаючи оптимальний темп викладу, лектор має бути впевненим, що студенти встигають конспектувати, розуміють і осмислюють почуте, не перенапружуючи свої зусилля до стресового стану.

Однією з важливих вимог лекції є її емоційність. Але не варто перенасичувати лекцію емоціями. Раціональний і емоційний компоненти мають бути збалансованими. Ніяка емоційність, вишукані прийоми педагогічної техніки не замінять і не закрийють змістової пустоти, наукової неспроможності, непідготовленості викладача.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Необхідно враховувати особливості студентської аудиторії. Одну й ту саму лекцію треба подавати по-різному залежно від профілю ВНЗ, факультету, курсу, форми навчання. Особливо уважно треба підходити до читання лекцій першокурсникам, враховувати їх недостатню адаптованість. Певна специфіка властива і викладу лекцій студентам заочної форми навчання.

Лекція не повинна мати характеру дослівного, текстового, письмового стилю. Жива, імпровізована усна мова набагато легше сприймається і засвоюється студентами ніж письмова, книжна. Вона має бути літературно правильною, виразною, ясною, простою, образною, доступною. Стель - лаконічний, конкретизований, предметний. Не треба «лити воду» і тратити дорогоцінний час на елементарні речі. Доцільно дотримуватися принципу: «Немає часу, щоб витратити час даремно».

При читанні лекції не повинно бути другорядних елементів, дрібниць. Найважливіший компонент лекції - її зміст. Але досить важливими є манера викладу, інтонація, жести, міміка, тональність, гучність голосу. Говорити слід достатньо гучно, щоб чули, і достатньо тихо, щоб слухали; ясно, просто, виразно, дохідливо, не монотонно, але й не «хвилеподібно».

Не рекомендується заучувати зміст лекції напам'ять, а також читати всуціль, не відриваючись від тексту. Найкраще сприймається студентами імпровізаційний виклад матеріалу з періодичним умілим користуванням планом-конспектом лекції.

Ні в якому разі не можна в ході лекції зверхньо, зарозуміло повчати, «читати мораль» студентам, демонструвати свої переваги в знаннях, ерудиції. Водночас не варто й підлаштовуватися під аудиторію, штучно домагатися її визнання, лестити.

Треба бути належно і охайно одягненим, дотримуватися природних, невимушених поз, поводити себе щиро, доброзичливо, впевнено.

Педагогічна парадигма співробітництва вимагає ставлення до студентів як до партнерів, рівних співрозмовників. Треба уміти вести себе розкуто, невимушено, але й не чванливо, не розв'язно. Лектор має бути доброзичливим, атракційним, емпатичним.

Психолого-педагогічні вимоги до проведення лекції у вищій школі [13]

Підготовлений текст лекції є лише матеріалом до неї. Якщо викладач читає текст у кімнаті без слухачів, то й це ще не лекція. Лекцією є академічне дійство, в якому беруть участь педагог і студенти.

Зупинимося на *психолого-педагогічних аспектах*, які мають зумовлювати методику і техніку оптимальності лекційного дійства.

1. Викладач має володіти технікою організації студентів на оптимальну діяльність на лекції. Варто виявляти своєрідний педагогічний педантизм: починати лекцію через одну хвилину після дзвінка, забороняти студентам (та й

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

будь-кому іншому) заходити до аудиторії після початку лекції. Перед входом до аудиторії треба зупинитися на кілька секунд перед дверима, надати своїй постаті й виразу обличчя впевненості, діловитості (ви йдете для виконання важливої роботи, в успіху якої повністю впевнені). Портфель, папку, книги треба тримати у правій руці, двері відкривати лівою рукою, щоб з'явитися в аудиторії обличчям до студентів; а лівою рукою слід прикрити за собою двері і впевненою ходою пройти до свого робочого місця. Треба зупинитися, уважно, з виразом приємності на обличчі (я радий зустрічі з вами), подивитися на студентську аудиторію, охопивши поглядом усіх присутніх. Студенти мають вітати викладача стоячи. Викладач вітається, запрошує сісти. Студентам немає потреби у відповідь щось промовляти хором чи індивідуально. Вони привітали педагога, піднявшись за робочими місцями.

2. Неабияке значення має зовнішність викладача: одяг, взуття, зачіска, біжутерія та ін. Педагог приходить в аудиторію для виконання важливої функції. Тому одяг має бути функціонально доцільним: не повинен заважати діям (писати на дошці, працювати з обладнанням, ходити по аудиторії), відволікати студентів від змісту лекції. Особлива вишуканість одягу, взуття, химерність зачіски, надмірний макіяж, нагромадженість біжутерії мимоволі будуть відволікати слухачів від зосередженості над дидактичним матеріалом. Неохайна зовнішність викладача також справляє негативне враження, формує у студентів почуття негативізму, навіть відрази як до його зовнішності, так і діяльності. Викладач постійно має тримати себе на рівні належної культури в одязі, зовнішності, використанні додаткових атрибутів, бути взірцем для студентів.

3. Перед початком лекції важливо сконцентрувати увагу студентів на сприйнятті навчального матеріалу. Напередодні лекції студенти займалися різними видами діяльності (їхали в транспорті, брали участь у спортивних змаганнях, працювали в бібліотеці, розв'язували побутові проблеми та ін.) і не цілком готові до сприймання навчального матеріалу. Треба «включити» їх у потрібну діяльність, «налаштувати» відповідні центри кори головного мозку на конкретну «мисленнєву хвилю» (економічну, педагогічну, історичну). Постановка викладачем цікавих запитань сприяє гальмуванню нервових збуджень у корі головного мозку від раніше діючих подразників і допомагає думати в бажаному напрямку.

Доцільно також вдаватися до актуалізації опорних знань, які є передумовою розуміння нового навчального матеріалу лекції.

4. Необхідно чітко сформулювати тему лекції, визначити мету, вказати (якщо це можливо) професійну спрямованість навчального матеріалу; ознайомити з вузловими питаннями, які будуть розглянуті; повідомити студентам список наукової літератури з коментарями про методику використання тих чи тих джерел. У кожній темі навчальної дисципліни розкривається сутність нових наукових понять, які є базовими, визначальними у розумінні сутності явищ і процесів. Але нерідко трапляється, що і в навчальних посібниках, і в змісті лекцій мова йде про ці поняття, їх сутність,

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

але на них не акцентується увага і вони губляться в загальному потоці інформації. Тому важливо виділити ці поняття як базові.

5. Лекція, як дидактичне дійство, повинна мати логічно вмотивовану структуру. Викладаючи зміст лекції, лектор відповідно до означеного плану має поетапно називати питання, що розглядаються, чітко розкривати їх зміст, після завершення робити короткі висновки і, забезпечуючи логічний зв'язок, переходити до наступного питання. Це допомагає студентам краще усвідомлювати зміст навчального матеріалу кожного питання, бачити структуру лекції в цілому.

6. Ефективність лекції як методу навчання значно зростає, коли викладач використовує опорні сигнали: малюнки, таблиці, схеми, специфічні вправи, ключові слова. Такі засоби розвивають образне мислення, просторове уявлення шляхом включення в дію зорової пам'яті, першої сигнальної системи структури сприймання. Це, у свою чергу, сприяє кращому запам'ятовуванню навчального матеріалу.

Важливим чинником, який впливає на ефективність лекції, є мовна культура педагога. У цьому плані необхідно виділити кілька аспектів:

- стилістичні особливості мовлення. Традиційно виокремлюють низку функціональних стилів: художній, офіційно-діловий, газетно-публіцистичний, науковий, рольовий. Для академічної лекції характерними мають бути науковий і розмовний стилі. Разом з тим у мові лектора можуть бути елементи і публіцистичного, і художнього стилів. Мова лектора повинна мати певну синтаксичну архітектуру. Речення мають бути порівняно короткими, простими за синтаксичною побудовою. Фрази мають бути виразними, образними;

- правильність мови. Правильність мови визначається її відповідністю мовним нормам. Тому будь-яке порушення цих норм викликає внутрішній опір аудиторії, знижує авторитет лектора.

Викладач має добре знати основні правила граматики мови, якою він читає лекції, постійно стежити за дотриманням правил орфографії і пунктуації. Складовою частиною мовленнєвої культури є дотримання правил орфоєпії, розумне використання лексичного багатства мови.

Особливої уваги потребує вживання слів, які прийшли в нашу мову в останні десятиліття. Не доцільно вживати іншомовні слова, відповідники яких є в українській мові;

- багатство мови. Мова педагога-лектора, який досконало нею володіє, вирізняється оригінальністю, різноманітністю, гнучкістю, лексичним багатством, умінням вільно користуватися усіма її ресурсами, мелодійністю, тональністю. Багатство мови - показник високої загальної культури мовця, його ерудиції, досвіду;

- лаконічність мови. Важливо турбуватися про зрозумілість, стиль (стислий, короткий, виразний), уникати багатослів'я, за яким важко побачити, відчувати головну думку. Необхідно домагатися ясності мови. Прагнення до ясності, зрозумілості мовлення, мобілізація для цього мовних, логічних,

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

фразеологічних засобів мають вирізняти педагога-лектора. Уміти про складні явища, процеси, наукові теорії сказати коротко, ясно, зрозуміло - важливий компонент педагогічної майстерності науково-педагогічного працівника.

Точність, виразність мовлення залежить передусім від того, наскільки глибоко і ґрунтовно педагог засвоїв предмет своєї лекції. Якщо цього немає, то з'являється звернення до багатослів'я, мовної, логічної і смислової плутанини.

7. У процесі читання лекції необхідно дбати про польотність голосу лектора, щоб він поширювався на всю аудиторію. Звуки мають «летіти» на рівні голів студентів. Якщо їх політ здійснюватиметься на рівні робочих столів, вони будуть гаситися меблями; вище - губитимуться десь під стелею.

8. Сила і тональність голосу залежать від кількості студентів в аудиторії. Впродовж лекції сила і тональність мають змінюватися. З метою акцентування уваги студентів на важливості окремих наукових положень силу голосу необхідно збільшувати, тональність змінювати, щоб скеровувати увагу слухачів у потрібному напрямі. Монотонність мовлення лектора стомлює студентів, притлумлює їхню увагу.

Темп і ритм мовлення залежать від кількох чинників: вікових особливостей слухачів, важливості навчального матеріалу, дидактичних завдань, санітарно-гігієнічних умов навчальної праці та ін. Темп визначає швидкість мови, яка вимірюється кількістю слів, що вимовляються за хвилину.

Академічна лекція передбачає вибір такого темпу, за якого, по-перше, студенти мають змогу повільно, вдумливо сприймати інформацію, робити записи, схеми, таблиці, графіки тощо. Темп може змінюватися протягом одного заняття. Якщо педагог повідомляє студентам особливо важливу інформацію (розкриває сутність понять, законів, правил), темп має сповільнюватися; наведення прикладів, рутинна інформація зумовлюють прискорення темпу. Він має змінюватися також залежно від того, зі студентами якого курсу працює викладач. Особливо ретельно і вдумливо треба обирати темп лекції у роботі з першокурсниками, які проходять етап адаптації. Тут треба не лише дотримуватися повільного темпу, а й вчити студентів слухати, використовуючи слухову, зорову, моторну й оперативну пам'ять.

Ритм (гр. *rhythmos* - течу) - чергування окремих елементів з певною послідовністю, частотою. У мовленнєвій діяльності ритм через упорядкованість внутрішніх компонентів забезпечує внутрішню силу мовлення, його динаміку. Це психологічний чинник. Тому він вимагає від викладача забезпечення цієї внутрішньої сили.

9. Яке місце має обирати педагог в аудиторії, коли читає лекцію? Можна спостерігати випадки, коли лектор під час читання лекції поважною ходою рухається по аудиторії і ніби сам із собою розмірковує про певні явища чи проблеми. Що в такому разі відбувається з увагою студентів? Вона має так званий маятниковий характер, тобто рухається за джерелом інформації. Це веде до розсіювання уваги, до втоми. Викладач має перебувати перед студентами у так званому колі уваги (кафедра, дошка). Це забезпечує оптимальні умови для польотності його голосу, для стійкості уваги студентів. Лише інколи, коли

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

студенти перемальовують схему, таблицю чи ін., можна пройтися між рядами столів з метою контролю за їх роботою.

Читаючи лекцію, викладач повинен охоплювати поглядом усю аудиторію, психологічно тримати її в стані розумової праці, час від часу концентруючи увагу на окремих слухачах. Аж ніяк не виправдана позиція, коли викладач, читаючи лекцію, захоплений лише своєю персоною, очі спрямовані у вікно або в якусь частину аудиторії.

10. Може виникнути запитання: «Лекція - монолог чи діалог?» Зовні це схоже на монолог. А насправді, з психологічного погляду - це складний діалог. По-перше, у студентів є запитання (навіть записані зі слів педагога у зошиті на початку лекції); вони чекають відповідей. По-друге, викладач має уміти ставити себе на місце студентів і висувати від їх імені запитання: «А для чого мені це потрібно?» з пізнавального і професійного погляду. По-третє, створюючи проблемні ситуації, разом зі студентами виділяючи проблемні завдання, викладач знову-таки вдається до діалогу.

11. У практиці лекційної роботи іноді виникає запитання: «Чи треба конспектувати зміст лекції?» Викладачі та студенти по-різному ставляться до цього. Дослідження показують, що переважна більшість студентів (до 80 %) схильна вести систематичні записи лекцій. Лише менше 10 % уважно слухають лекцію, не роблячи ніяких записів. Приблизно ще 10 % студентів формально присутні на лекціях, але, по суті, не працюють. Неоднозначне й ставлення викладачів до проблеми конспектування лекцій. Більше половини викладачів (55 %) твердо стоять на позиції, що всі студенти мають вести конспекти лекцій, 33 % вважають, що це справа студентів, як їм хочеться, так нехай і діють.

З погляду ефективності навчального процесу у вищій школі всі студенти мають вести конспективні записи змісту лекцій. З позиції «вільного вибору» студенти марнують час, який відведено на лекційні курси. Адже у короткотерміновій пам'яті залишається до 10 % почутої інформації. Тому конспекти змісту лекцій треба вести обов'язково. По-перше, у процесі конспектування студент слухає, записує, аналізує, в результаті чого працює слухова, зорова, моторна, оперативна пам'ять. По-друге, забезпечується систематичність опрацювання навчального курсу. Усе це сприяє не лише міцності знань, а й впливає на формування професійної культури майбутнього фахівця.

12. Чи має викладач розкривати у змісті лекції усі питання теми повністю? Не обов'язково. Опрацьовуючи зміст теми, варто розкрити сутність вузлових питань, особливо тих, які є складними для самостійного розуміння і зміст яких недостатньо розкритий у навчальних посібниках, а інші - пропонувати для самостійного вивчення. При цьому викладач рекомендує залишити певну кількість сторінок у зошиті для записів результатів самостійної праці; дає методичні поради, де віднайти необхідну інформацію, як її опрацювати, на що звернути особливу увагу.

У зв'язку з появою копіювальної техніки студенти вдаються до копіювання сторінок журналів, газет, навчальних посібників, вкладають їх у робочий зошит

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

і формально завдання виконане. Треба рекомендувати студентам самостійно опрацювати такий матеріал: читати, аналізувати, складати план, робити конспекти. Лише це дає очікуваний результат.

Таким чином, лекція у вищій школі - це відповідальне багатоаспектне педагогічне дійство. Воно є вершиною педагогічної майстерності педагога-науковця. Можливо, доцільніше б просто роздати текст лекції студентам і вони самостійно його опрацювали? Ні, тому що текст - це лише лібрето. Автор написав оперу. Ми прочитали лібрето, ознайомилися із сюжетом, персонажами. Але йдемо в театр слухати оперу. У виконанні талановитих акторів вона захоплює, зворушує глядачів.

Академічна лекція має нести в собі не лише інформаційний, змістовий потенціал, а й соціально-педагогічний. Останнє вимагає від викладача високої педагогічної культури і професійної майстерності.

Проблемна лекція, особливості її побудови

На відміну від інформаційної лекції, на якій студенти отримують інтерпретовану викладачем інформацію, на проблемній лекції, новий теоретичний матеріал подається як невідоме, яке слід відкрити, вирішивши проблемну ситуацію. Завдання педагога полягає в необхідності прогнозувати проблемну стратегію навчання, забезпечити участь студентів в аналізі виниклого протиріччя, залучати їх до вирішення проблемних ситуацій, вчити висувати оригінальні шляхи їх вирішення, вчити аналізувати отриману нову інформацію в світлі відомих теорій, висувати гіпотези і використовувати різноманітні методи для їх вирішення.

Дидактичні особливості проблемної лекції висвітлені в дослідженнях М.І. Махмутова, О.М. Матюшкіна, В. Оконя, М.М. Скаткіна, І.Я. Лернера, А.В. Фурмана та інших вчених, які сформулювали поняття «проблема», «проблемна ситуація», «проблемне навчання».

На проблемній лекції залучення студентів до активної діяльності здійснюється викладачем за допомогою створення проблемних ситуацій.

Проблемна ситуація - ситуація, для оволодіння якою окремих суб'єкт (або колектив) має знайти і застосувати нові для себе знання чи способи дій. У проблемному запитанні, у проблемній ситуації завжди повинна мати місце суперечність, наприклад: суперечність між теоретично можливим способом розв'язання задачі та його практичною недоцільністю, відсутністю методів аналізу і обробки реально існуючих фактів, суперечність між науковими фактами і життєвими уявленнями студентів і т.д.

У вищій школі, в основному, використовуються наступні варіанти проблемного навчання:

1. Проблемний виклад навчального матеріалу в монологічному режимі лекції чи діалогічному режимі семінару.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

2. Проблемний виклад навчального матеріалу на лекції, коли викладач ставить проблемні питання, висуває проблемні завдання і сам їх вирішує, при цьому студенти частково залучаються до пошуку рішення.

3. Частково-пошукова діяльність студентів у процесі виконання експерименту, лабораторних робіт, під час проблемних семінарів, евристичних бесід. Викладач заздалегідь визначає проблему, вирішення якої спирається на ту базу знань, яку повинні мати студенти. Поставлені викладачем запитання повинні викликати інтелектуальні труднощі у студентів і потребувати цілеспрямованого мисленнєвого пошуку.

Для створення проблемної ситуації С.С. Вітвицька пропонує використовувати наступні прийоми:

- пряма постановка проблеми;
- проблемне завдання у вигляді запитання;
- повідомлення інформації, яка містить суперечність;
- повідомлення протилежних думок з будь-якого питання;
- звернення уваги на те чи інше життєве явище, яке потрібно пояснити;
- повідомлення фактів, які викликають непорозуміння;
- співставлення життєвих уявлень з науковими;
- постановка питання, на яке повинен відповісти студент, прослухавши частину лекції, і зробити висновки [4].

Засобом управління мисленням студентів на навчально-проблемній лекції має бути система заздалегідь підготовлених викладачем проблемних та інформаційних запитань, які скеровують навчально-пізнавальну діяльність студента.

Підготовка до проблемної лекції містить у собі:

I етап - вибір з навчального матеріалу тих запитань, що могли б скласти предмет проблемної ситуації. Для цього викладач повинен чітко представляти структуру і зміст навчальної дисципліни, взаємозв'язок усіх її складових частин. Це ж стосується і окремих тем.

У першу чергу, треба звернути увагу на всі цікаві, оригінальні, несподівані, парадоксальні результати, старанно проаналізувати особливості процесів, зміну їхнього ходу, екстремуми, аномальну поведінку параметрів тощо. Ці якості визначаються, як правило, протиріччям, і саме тут буває схована потенційна проблемна ситуація. Найбільше продуктивною така робота може бути в процесі підготовки нового курсу, тобто тоді, коли в самого викладача (особливо молодого) можуть виникати протиріччя, пов'язані зі сприйняттям і засвоєнням матеріалу.

Необхідно також визначити місця, що викликають ускладнення в студентів при сприйнятті і розумінні нового матеріалу. Якщо вони носять масовий характер, то це може свідчити про можливість створення проблемної ситуації на лекції.

II етап - аналіз того, на основі яких фактичних знань студента повинна створюватися проблемна ситуація. Тут необхідно з'ясувати, що студент уже повинен знати, і на яких його уявленнях має будуватися протиріччя. Треба

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

розуміти, що проблемні ситуації, особливо засновані на протиріччях процесу сприйняття, мають відносний характер. Те, що в одній аудиторії викликає інтерес, в іншій може залишити студентів байдужими, тобто проблемна ситуація не утвориться. Це може відбуватися з багатьох причин, тут грає важливу роль підготовка студентів, їхня загальна активність тощо. Дуже важливо для конкретної ситуації знайти місце в навчальному процесі. Створена раніш, ніж потрібно, вона ще не зможе запалити студентів, створена пізніше, вона може перетворитися в холостий постріл.

III етап - підготовка протиріччя. Викладач повинен визначити, якими засобами створюється протиріччя (постановка експерименту, опис події, теоретичні викладки тощо), який фактичний матеріал і в якому вигляді викладається, які запитання і з якою метою потрібно задавати. Іноді необхідно вирішити, що корисно сховати, завуалювати, не показати явно.

IV етап - визначення можливої оцінки ситуації, що створилася, студентами. Тут важливо поставити себе на місце студентів із тим, щоб перебачити їхні можливі запитання, ускладнення, явно уявити собі, у чому для студентів можуть полягати протиріччя, яка може бути їхня реакція.

V етап - визначення можливих шляхів вирішення протиріччя. Насамперед потрібно оцінити можливість вирішення протиріччя самими студентами, сформулювати запитання, що варто задавати для напрямку думки студентів у потрібне русло при різноманітному ступені їхньої активності. Необхідно продумати також хід подачі матеріалу у випадку, якщо активність студентів буде недостатня. По суті справи, у цьому випадку викладач повинний узяти на себе і роль студентів. При цьому варто враховувати, що проблемною ситуацією практично ніколи не можуть бути охоплені всі студенти. Існує досить поширена думка, що вирішувати проблемну ситуацію повинні самі студенти, деякі навіть вважають, що саме це і визначає сутність проблемного навчання. Проте цього зовсім не потрібно, обов'язковим є умова, щоб студенти були емоційно підготовлені до її вирішення.

VI етап - методологічний. Тут визначається, яким чином на лекціях варто проводити аналіз того, з яких причин виникло протиріччя, розкривати механізм його прояву, робити узагальнення і практичні висновки.

Однією з основних перешкод на шляху впровадження проблемного навчання, про яку доводиться чути досить часто, є те, що воно потребує додаткових витрат часу. Така постановка питання є попросту некоректною, тому що новий підхід, покликаний прийти на зміну інформаційному, оцінюють із погляду виконання їм задач, що покладаються саме на інформаційне навчання. Проблемне навчання - це якісно новий рівень навчання. З погляду передачі кількості фактів проблемна лекція, звісно програє в порівнянні з інформаційною. Але треба розуміти, що студентам краще не давати певний набір фактів, рецептів, а озброїти їх певними підходами, принципами і навчити виробляти рецепти самостійно. І звичайно, заради цього можна пожертвувати деяким числом фактів, не давати їх на лекціях, а зекономлений на цьому час використовувати для узагальнень, становлення світогляду.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Цінним у проблемній лекції є те, що логіка навчального пізнання ніби імітує логіку наукового пізнання. Однак ефективність проблемної лекції знижується у великих аудиторіях (більш ніж 50 студентів), а також суттєво залежить від рівня підготовки студентів до такого виду роботи.

Лекція-візуалізація. Метод опорних сигналів. Опорний конспект лекції. Основні принципи формування опорних конспектів лекції викладача

Ще одним ефективним різновидом лекції є лекція-візуалізація.

Лекція-візуалізація (з лат. *visualis* - зоровий) передбачає візуальну форму подання лекційного матеріалу за допомогою технічних засобів, опорних конспектів на паперових носіях або за допомогою аудіо-відеотехніки. Читання такої лекції передбачає коментування візуальних, раніше підготовлених, матеріалів. Викладач використовує демонстративні матеріали, форми наочності (натуральні об'єкти, фотографії, структурно-логічні схеми тощо), які не лише доповнюють словесну інформацію, а й самі виступають носіями нової інформації.

Зазначимо, що в процес проведення лекцій-візуалізацій слід активно залучати новітні інформаційні технології, зокрема Smart-технології. З використанням інтерактивних дошок **SMART Board** змінюється сам спосіб подачі інформації, оскільки стають легко доступними відео- та аудіо системи. Інтернет-лекція може набувати вигляду мультимедійної презентації. Перевагою використання програмного забезпечення **SMART Board**, а саме програми **SMART Notebook**, є те, що під час заняття викладач може легко перебудувати сам процес викладання залежно від обставин, вносити корективи, додаткові ілюстрації, коментарі та ін. Програмне забезпечення інтерактивної дошки **SMART** дає можливість фіксувати інформацію в процесі демонстрації, записувати звук, послідовність дій користувачів дошки, фіксувати зміни в демонстраційних матеріалах, анотувати їх та відтворювати збережену інформацію. Однак, використовуючи технічні засоби в процесі навчальних занять, слід виходити з того, що вони не є самоціллю, а лише засобом розв'язання конкретних освітньо-виховних завдань.

Досвід свідчить про ефективність використання на лекції-візуалізації методики опорних конспектів.

Опорний сигнал, за Віктором Федоровичем Шаталовим, - «асоціативний символ, що замінює деяке смислове значення; він здатний відтворити в пам'яті відому раніше і зрозумілу інформацію».

Опорний конспект - система опорних сигналів, що мають структурний зв'язок і виглядають наочною конструкцією, яка заміщує систему понять, ідей як взаємопов'язаних елементів.

У відібраному матеріалі виділяються опорні сигнали, на підставі яких складається опорний конспект - незвична на перший погляд розфарбована

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

різноманітними кольорами «шпаргалка». У ній зосереджені ключові слова, формули, обривки визначень, необхідна частина цифрового й іншого фактичного матеріалу, стрілками та графічними знаками позначені логічні взаємозв'язки, переходи. Опорний конспект відіграє роль мнемосхеми, виділяє основне в досліджуваному матеріалі і подає його в цілісному вигляді, задає алгоритм усної розповіді по закладеному в ньому матеріалу.

Уміло підібрана форма опорного конспекту може в якійсь мірі відтворити його зміст (на жаль, це не завжди виходить). Варто вибрати найбільш доцільні види шрифтів, нарешті, підібравши кольори, створити колірний фон усього конспекту (або його окремих блоків). Кольоровий конспект у всіх аспектах вигідно відрізняється від свого чорно-білого побратима: і з естетичної точки зору, і з позиції тривалості запам'ятовування, і в плані можливості підкреслення асоціацій, виділення головного тощо.

Упорядкування опорного конспекту - це по сутності самовираження особистості того, хто цей конспект укладає. У залежності від того, які функції виконує опорний конспект, а також від того, на яку аудиторію він розрахований, обсяг інформації, закладений у конспект, може бути різноманітним. Основна частина опорного конспекту повинна відтворюватися в плані зворотного зв'язку на занятті. Звідси випливає основна вимога до опорних конспектів: вони повинні бути не складними для письмового відтворення.

Деякі *принципи створення систем опорних сигналів* і рекомендації по роботі з ними.

1. Лаконічність. Опорний конспект лекції (80-90 хвилин) повинен містити 500-600 знаків. Причому кожен знак (будь то буква, слово або малюнок) - це тільки саме головне в даному матеріалі. Принцип лаконічності потребує щоб письмове відтворення опорного конспекту лекцій не перевищувало 20-30 хвилин.

2. Структурованість. При упорядкуванні опорних конспектів використовуються укрупнені дидактичні одиниці засвоєння знань, що дозволяє викладати матеріал цілісними блоками. Опорний конспект лекцій повинен містити 4-5 логічних блоків. Структура їх розташування повинна бути зручною і для запам'ятовування, і для відтворення, і для перевірки. Тому текст опорного конспекту найчастіше розміщується не рядок за рядком, як у звичайному конспекті, а має специфічну форму розташування.

3. Акцентування на основних змістовних елементах. Матеріал, що міститься в опорному конспекті, можна зробити більш «рельєфним» для запам'ятовування, відтворення і контролю, застосовуючи рамки різноманітної конфігурації, різноманітні шрифти, різноманітне колірне забарвлення, різноманітне розташування слів (по вертикалі, навкоси тощо).

4. Уніфікація. Символіка, що застосовується в опорних конспектах даної дисципліни, повинна бути єдиною. Необхідно ввести певні значки-символи для позначення ключових слів або часто повторюваних слів та словосполучень.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

5. Автономність. Кожен із 4-5 логічних блоків представляє закінчений фрагмент теми лекції і може бути відтворений окремо, мало торкаючись інших блоків. Тобто, якщо один із блоків забутий, то інші можуть бути відтворені і без нього.

6. Звичні асоціації та стереотипи. Потрібно вміло підбирати ключові слова. Іноді вдалий жарт, образ допомагає оживити в пам'яті цілу розповідь. Можна в цьому зв'язку навести приклад з анекдотами. Багато людей намагаються їх записати, але роблять це по-різному. Одні повністю записують зміст анекдоту, а іншим достатньо записати одне-два слова (ключових), що допомагає їм миттєво пригадати анекдот повністю.

7. Несхожість. Дуже часто при упорядкуванні опорного конспекту допускається типова помилка: вони схожі один на одного, як близнюки. У результаті їх важко зберегти в пам'яті на тривалий термін. Для успішного запам'ятовування конспекти варто різноманітнити за формою, за структурою, за графічним виконанням.

8. Простота. З огляду на усі попередні вимоги, необхідно весь час пам'ятати про головне - конспект повинен бути простий. І для запам'ятовування, і для відтворення, і для перевірки. Потрібно уникати вигадливих шрифтів, складних креслень, малюнків. Інакше опорний конспект замість полегшення процесу навчання дасть зворотний ефект.

9. Основні вимоги до шрифту: чіткість, ясність, простота логічних форм. Необхідність дотримання цих принципів пояснюється психофізіологічними особливостями людини, що виявляються в процесі читання, особливостями людського зору - охоплювати оком одночасно групу слів, швидкістю упізнання букв і осмислення слів, тобто швидкістю читання. Ясність шрифту припускає швидке пізнання букв, виправдану простоту їхньої графіки. Будь-який шрифт повинен без перекручування передавати зміст тексту.

10. Гармонія кольорів конспекту. Колір грає величезну роль не тільки з естетичної точки зору, але і діє своїми фізичними і психологічними якостями. За фізичними якостями колір вважається вдало обраним, якщо він має достатній коефіцієнт відбиття, тобто відповідає нормальним умовам зорового сприйняття. До фізичних якостей відносяться і властивості кольору фону: світлий фон оптично віддаляє і полегшує конспект, темний колір наближає й робить його важчим. Психологічний аспект кольору полягає в тому, що, впливаючи на загальний психологічний стан людини, він може викликати різноманітний настрій: спокійний або роздратований, радісний або тужливий, підвищувати або відвертати увагу. Встановлено, що теплі кольори (червоний, жовтогарячий, жовтий) діють на психіку людини збуджуюче, розширюють зіниці, роблять пульс частішим, стомлюють очі. Тому при застосуванні в конспектах червоного кольору необхідно знати міру. Краще замінити його рожевим. Холодні кольори (зелений, блакитний, синій) знижують стомлення і заспокоюють зір.

Гармонію колірної вираженості можна вважати досягнутою, якщо:

- колір шрифту і фону забезпечують чітке і зручне сприйняття тексту;

Змістовий модуль 2. *Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі*

- загальне колірне вирішення знаходиться в гармонійній єдності з оточенням і відповідає почуттю естетичного задоволення;
- колірне вирішення сприяє емоційному вираженню і розкриттю змісту тексту.

Варто підкреслити, що опорний конспект не прикраса, хоча і має естетико-художні якості. Красивість в оформленні сама по собі нічого не визначає. Тільки єдність форми і змісту, художнього оформлення вирішує в кінцевому рахунку задачі осмислення і засвоєння матеріалу.

Приклади опорних конспектів з теми «Лекція» подаємо нижче.

СТРУКТУРА МАТЕРІАЛУ ТЕМИ ЛЕКЦІЇ

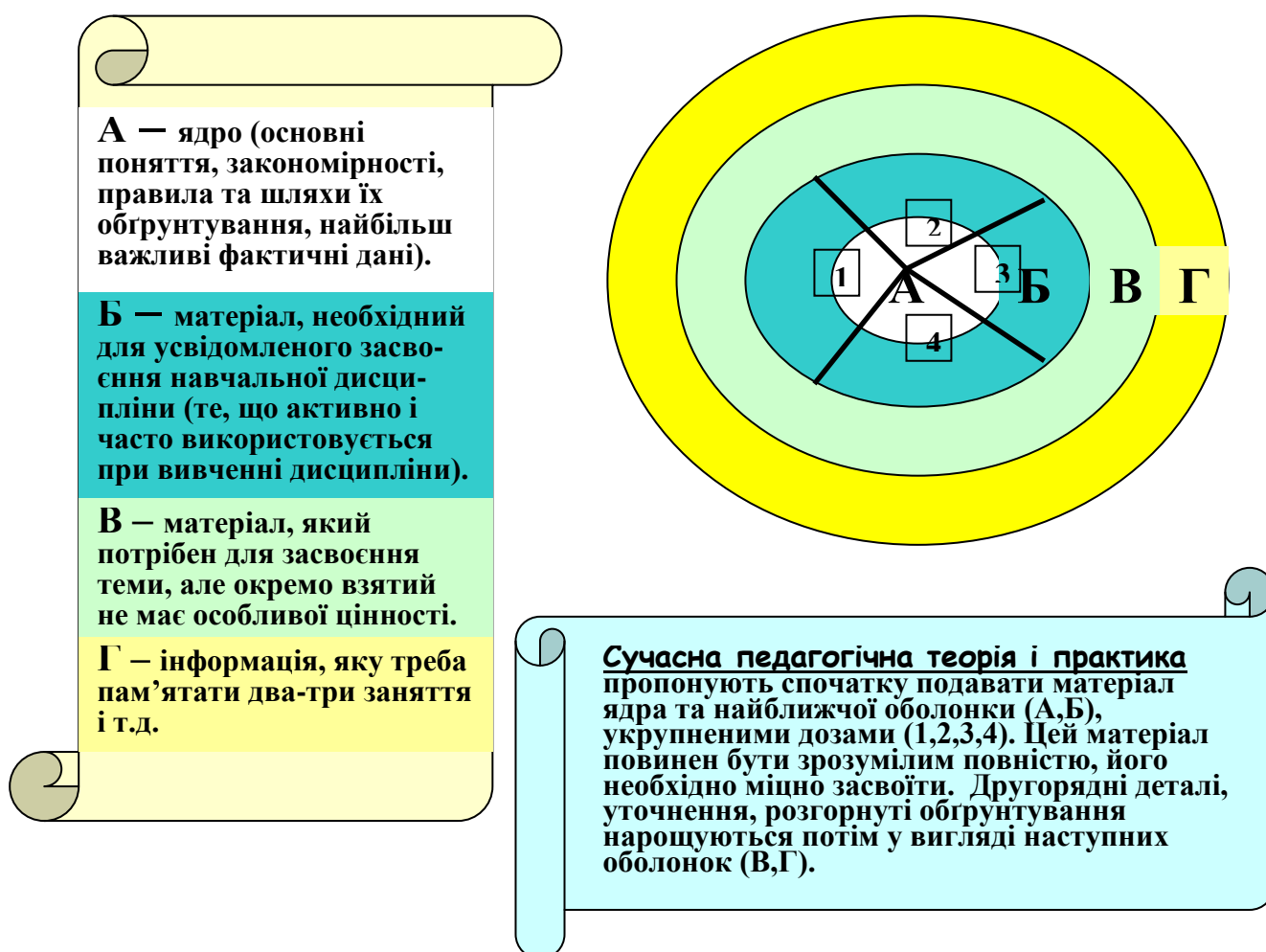

Рис. 1 – Опорний конспект питання «Структура матеріалу теми лекції»

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

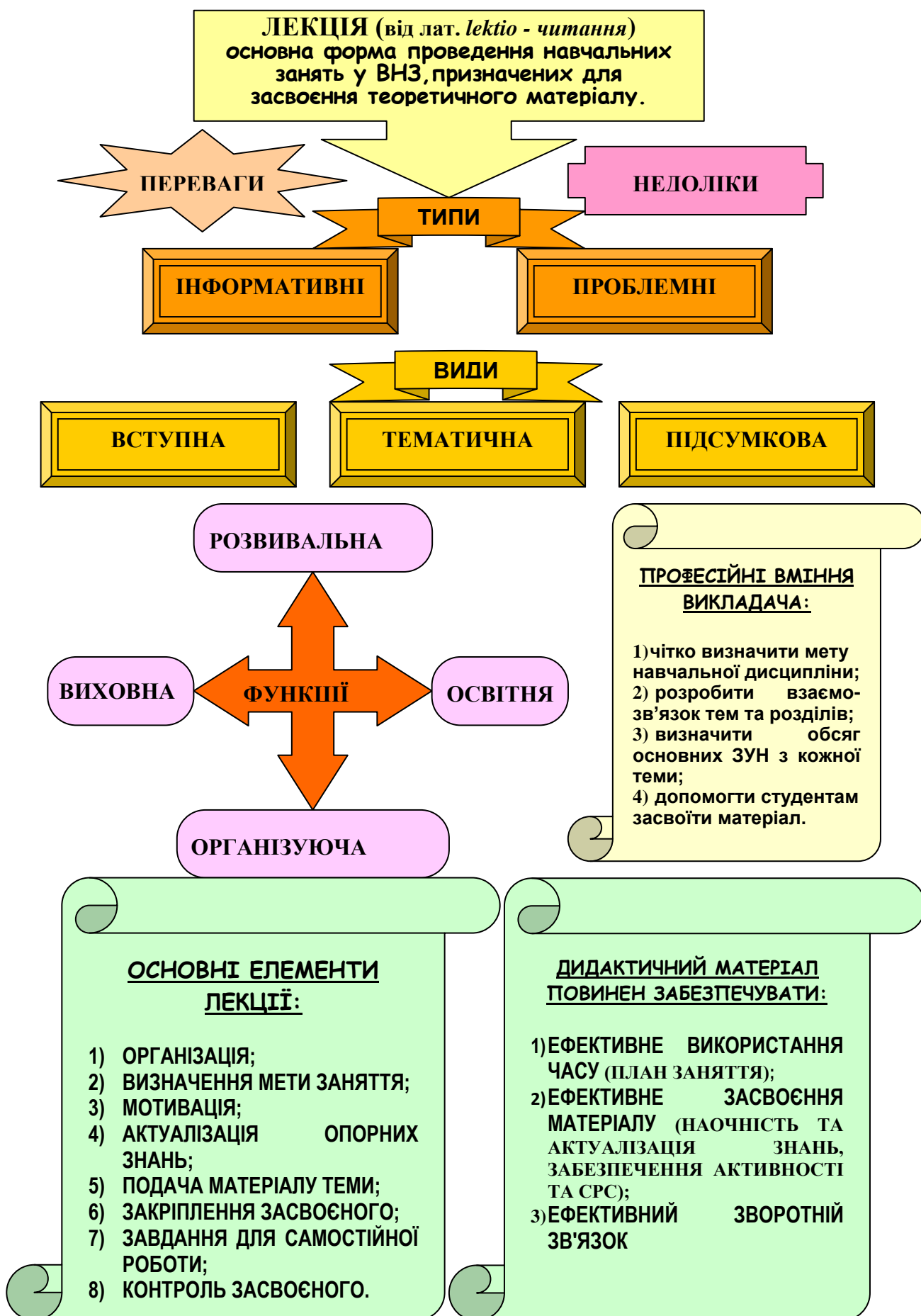

Рис.2 – Опорний конспект питання «Лекція у вищій школі»

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ – система опорних сигналів, що мають структурний зв'язок і виглядають наочною конструкцією, яка заміщує систему понять, ідей як взаємопов'язаних елементів.

Віктор Федорович Шаталов – «опорний сигнал – асоціативний символ, що замінює деяке смислове значення.»

ПРИНЦИПИ СТВОРЕННЯ ОПОРНИХ КОНСПЕКТІВ І РЕКОМЕНДАЦІЇ ПО РОБОТІ З НИМИ

1. **Лаконічність.** 80-90 хв. – ОК – 500-600 знаків; 20-30 хв.

2. **Структурованість.** УДО – цілісні блоки. ОК – 4-5 логічних блоків. Специфічна форма розташування

3. **Акцентування на основних змістових елементах.** Матеріал більш «рельєфний» для запам'ятовування, відтворення і контролю (різні рамки, шрифти, кольори, розташування).

4. **Уніфікація.** Символіка повинна бути єдиною. Необхідно ввести певні значки-символи для позначення ключових слів або часто повторюваних слів та словосполучень.

5. **Автономність.** Якщо один із логічних блоків забутий, то інші можуть бути відтворені і без нього.

6. **Звичні асоціації та стереотипи.**

7. **Несхожість.** Урізноманітнювати за формою, структурою, графічним виконанням.

8. **Простота.**

9. **Основні вимоги до шрифту:** чіткість, ясність, простота логічних форм – психофізіологічні особливості людини.

10. **Гармонія кольорів конспекту.** Повинен відповідати нормальним умовам зорового сприймання. Світлий фон – оптично віддаляє і полегшує конспект, темний колір – наближає й робить його важчим. Теплі і холодні кольори.

Рис. 3 – Опорний конспект та принципи його створення

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Завдання і запитання для самоконтролю

1. На вашу думку, лекція - це форма, метод чи вид навчальної діяльності?
2. Охарактеризуйте історичний аспект розвитку і становлення лекції.
3. Укажіть на переваги та недоліки лекційної системи навчання у сучасній вищій школі.
4. Яке місце потрібно відводити лекційному методу навчання у сучасному ВНЗ?
5. Які види лекцій використовують у ВНЗ? У чому їх дидактичне завдання?
6. Як мають реалізовуватися основні функції навчання у процесі лекційної роботи?
7. Чи можна стверджувати, що в сучасній вищій школі лекція є головним видом навчальної праці? Обґрунтуйте свої міркування.
8. У чому ви вбачаєте зв'язок лекції із самостійною навчальною роботою студента?
9. Якою має бути лекція за своєю структурною побудовою?
10. Як ви розумієте технологію і техніку підготовки до лекції?
11. Розкрийте технологію підготовки до лекції.
12. Розкрийте основні вимоги до методики і техніки проведення лекції.
13. Якими мають бути темп і ритм лекції?
14. У чому ви вбачаєте виховні можливості лекції у вищій школі?
15. Як ви ставитесь до питання конспектування змісту лекції?
16. Які особливості використання на лекції проблемних ситуацій?
17. У чому мають виявлятися елементи педагогічної техніки викладача на лекції?
18. Що ви бачите в лекції: монолог чи діалог?
19. Назвіть вимоги до мовленнєвої культури педагога-лектора.
20. У чому має виявлятися мовленнєва культура педагога-лектора?
21. Назвіть типові ознаки проблемної лекції.
22. Розкрийте основні етапи підготовки проблемної лекції.
23. Які прийоми можна використовувати для створення проблемної ситуації на лекції?
24. Які проблеми щодо проведення проблемних лекцій вам відомі? Висловіть свою думку щодо них.
25. Яке місце займають опорні сигнали, опорні конспекти у лекції-візуалізації.
26. Назвіть принципи створення системи опорних сигналів.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Тема 6. Технологія і техніка організації та проведення семінарів, практичних, лабораторних, індивідуальних занять, консультацій і колоквиумів

▪ *Практичне, семінарське та лабораторне заняття як форма аудиторної самостійної роботи студента*

▪ *Види семінарів, вимоги до їх організації та проведення*

▪ *Технологія і техніка підготовки та проведення практичного, семінарського, лабораторного, індивідуального заняття, консультації, колоквиуму*

Практичне, семінарське та лабораторне заняття як форма аудиторної самостійної роботи студента

Яке місце в системі навчально-виховної роботи у вищій школі займають практичні заняття? Визначення належного місця цих та близьких до них видів навчальної діяльності залежить передусім від завдань професійної підготовки фахівців. Упродовж навчання студенти мають не лише оволодіти відповідною сумою знань, а й (і це головне) навчитися самостійно опановувати знання, оволодіти вміннями застосовувати теоретичні знання на практиці в контексті майбутньої професійної діяльності. Треба зважати і на той факт, що інформація, яку студенти сприймають на лекціях, фіксується лише в короткотривалій пам'яті в обсязі 20-25 %. І якщо не вживати належних дій для підкріплення первинних знань, включення їх у систему операцій, вони губляться, не залишивши жодного сліду в пам'яті. Тому-то семінарські, лабораторні та інші види практичних занять мають бути своєрідним полігоном, на якому майбутні фахівці формують професійні вміння й навички. До того ж участь студентів у практичних заняттях забезпечує оптимальні умови для інтелектуального розвитку особистості, оволодіння раціональними методами та прийомами практичної діяльності, формування соціальної зрілості майбутніх фахівців.

У структурі навчально-виховної роботи чітко простежуються логічні зв'язки між теоретичною і практичною підготовкою фахівців.

В основі різноманітних видів навчальної діяльності, в яких студенти беруть участь, лежать принципи навчання (науковості, систематичності й послідовності, творчої активності й самостійності, єдності теоретичної і практичної підготовки, професійної спрямованості та ін.).

Наукові дослідження з теоретичних основ навчання свідчать, що *процес навчання* полягає у передачі та засвоєнні знань, способів діяльності, досвіду мислення і досвіду соціального спілкування.

Дидактичні закономірності навчання:

- оскільки засвоєння - діяльність того, хто навчається, то «передача» змісту навчання означає організацію активності тих, хто навчається;

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

- процес засвоєння реалізується через зв'язок зовнішньої та внутрішньої діяльності того, хто навчається;

- засвоєння залежить від того, які знання засвоюються - засвоєння рис творчої діяльності є самостійне вирішення проблем, нових для того, хто навчається;

- у цілому процес навчання відбувається лише за активної діяльності тих, хто навчається.

Якщо у практиці дві перші закономірності досить добре розроблені, то досвід творчої діяльності і досвід соціального спілкування потребують специфічних форм взаємодії викладача та студента - семінарських, практичних та лабораторних занять.

Для передачі досвіду соціального спілкування потрібні специфічні форми взаємодії викладачів та студентів — проблемні та імітаційно-ігрові форми навчання. Якщо виходити з відомого принципу «знати, щоб навчитися робити», то семінарські заняття є найважливішими, бо саме вони відповідають на запитання «що робити?» і «як це зробити?».

Види семінарів, вимоги до їх організації та проведення

Семінар (лат. *seminarium* - розсадник) - вид навчальних занять практичного характеру, спрямованих на поглиблене опрацювання теоретичного матеріалу. Семінарські заняття сприяють активізації пізнавальної діяльності студентів, формуванню самостійності суджень, умінню обстоювати власні думки, аргументувати їх на основі наукових фактів. Вони сприяють оволодінню фундаментальними знаннями, допомагають розвивати логічне мислення, формувати переконання, оволодівати культурою толерантності, активно впливати на соціальне становлення особистості.

Історичні корені семінарських занять досить глибокі. Ще у давньогрецьких школах вдавалися до диспутів, заслуховування й обговорення наукових повідомлень, коментування їх учителями. У добу середньовіччя в доповнення до диспутів, дискусій з'явилися семінари. Головне завдання цього виду навчальної роботи — навчити студентів умінню критично висловлювати свої міркування щодо певних питань, сприяти оволодінню методами і прийомами риторики.

У XVIII-XIX ст. семінари широко входять до структури навчальної роботи вищих шкіл. Якщо раніше їх використовували при вивченні літератури, теологічних дисциплін, юриспруденції, то вже у XX ст. вони набули поширення при вивченні багатьох дисциплін гуманітарного та соціального циклу.

Сучасна вища школа семінарським заняттям відводить значну частину навчального часу, особливо з дисциплін соціально-економічного й гуманітарного циклів.

Семінарські заняття виконують такі **основні функції**:

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

- **навчальну** (поглиблення, конкретизацію, систематизацію знань, засвоєних під час лекційних занять та у процесі самостійної підготовки до семінару);

- **розвивальну** (розвиток логічного мислення студентів, набуття ними умінь працювати з різними літературними джерелами, формування умінь і навичок аналізу фактів, явищ, проблем тощо);

- **виховну** (патріотичне виховання, виховання економічної, екологічної культури і мислення, прищеплення інтересу до вивчення конкретної дисципліни та до фаху, формування потреби здорового способу життя тощо);

- **діагностично-корекційну** (контроль за якістю засвоєння студентами навчального матеріалу, виявлення прогалин його засвоєнні та їх подолання) та ін.

У практиці навчальної роботи виділяють три різновиди семінарських занять: **просемінари, семінари, спецсемінари** [13].

Просемінари мають передувати власне семінарам, відігравати вступну, підготовчу роль. Вони передбачають аудиторну роботу студентів під керівництвом педагога, спрямовану на оволодіння вміннями й навичками самостійної роботи з підготовки до безпосередньої участі в семінарах.

Технологія проведення просемінарів містить такі *компоненти*: формулювання викладачем теми заняття, дидактичної мети; добір методичного забезпечення підготовки та проведення заняття; необхідні засоби для реалізації мети; організація студентів на навчальну діяльність безпосередньо на занятті з урахуванням етапів роботи (визначення конкретного питання теми семінару, яке треба опрацювати; рекомендація методів і прийомів опрацювання наукових джерел; виокремлення вузлових питань, наукова аргументація тих чи тих теоретичних положень; організація виступів студентів, постановка запитань, опанування тим, хто виступає, культурою ведення дискусії з дотриманням принципу толерантності; підсумкове слово викладача). Отже, головна функція просемінарів - оволодіння технологією, методикою і технікою роботи на власне семінарах з урахуванням дисципліни.

Просемінари зазвичай проводять на початку вивчення навчального курсу, програмою якого передбачена певна кількість годин на семінарські заняття. Досить провести 3-4 просемінари, щоб допомогти студентам оволодіти відповідним рівнем технології, техніки й методики підготовки та участі в семінарських заняттях. Якщо студенти перших курсів не проходять такої «школи навчання» шляхом участі в просемінарах, вони зазнають значних труднощів на власне семінарах.

Семінари - більш високий рівень організації навчальної діяльності. Цим видом навчальної роботи передбачено підвищення пізнавальної активності студентів.

Технологія організації та проведення семінарських занять передбачає попереднє визначення викладачем теми, основних питань, які виносяться на обговорення, ознайомлення зі списком літератури для опрацювання та методичними рекомендаціями щодо систематизації результатів цієї роботи.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Безпосередньо на заняттях відбуваються процес обговорення основних проблем теми, дискусія, забезпечується активність студентів, підбиваються підсумки, оцінюється діяльність студентів. Загалом семінари мають бути "розсадником знань", забезпечувати інтелектуальний розвиток студентів, формувати у них пізнавальну активність.

У процесі організації та перебігу семінарських занять важливо забезпечити оптимальні умови для спілкування на рівні «викладач - студенти», «студенти - викладач» на засадах демократизму й толерантності. Лише за умов вільного висловлювання власних думок, їх наукового обґрунтування активізується процес пізнання, формуються пізнавальні й соціальні мотиви учіння.

У процесі проведення семінарських занять викладач має цілеспрямовано виховувати в студентів таку етичну рису, як толерантність (від лат. *tolerans*-терплячий) - терпимість до чужих думок і міркувань. Після завершення навчання фахівці включаються в активну виробничу й соціальну діяльність. Перебіг її здійснюватиметься в багатовимірному й багатовекторному соціальному середовищі (різноманітність виробничих, психологічних, моральних чинників, прояви різних напрямів у політиці, мистецтві, релігії та ін.). Це вимагає від особистості прояву толерантності й уміння обстоювати власні позиції, погляди на ту чи ту проблему з позицій наукових законів і здорового глузду. Ці уміння якраз і виробляються на семінарах. Треба мати на увазі, що змістовий бік того чи того семінарського заняття не залишається надовго в пам'яті студентів. Головне, щоб вони вчилися мислити, висловлювати свої судження, аналізувати думки інших, щоб відбувався рух в інтелектуальному розвитку, формуванні наукового світогляду та системи методів і прийомів пошуку істини, культури спілкування.

У системі семінарських занять треба уникати одноманітності їх проведення, вносячи елементи дискусії, гри, змагальності і под. Професор А.М. Алексюк називає такі різновиди семінарських занять:

1. Семінар запитань і відповідей.
2. Семінар - розгорнута бесіда: передбачає попередню підготовку студентів з визначених завдань.
3. Семінар - колективне читання: студенти зачитують тексти, коментуючи їх зміст з позицій розвитку сучасної науки.
4. Семінар, що передбачає усні відповіді студентів з наступним їх обговоренням.
5. Семінар-дискусія: студенти, маючи програму, завчасно готуються до дискусії та розгортають її безпосередньо на занятті.
6. Семінар, що передбачає обговорення й оцінювання письмових рефератів студентів.
7. Семінар-конференція: студенти завчасно готують доповіді, виступають з ними, відповідають на запитання своїх колег.
8. Семінар - теоретична конференція: проводиться зі студентами кількох груп курсу на основі вивчення об'ємного розділу чи цілої дисципліни.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

9. Семінар - вирішення проблемних завдань: проводиться на основі створення проблемних ситуацій, виділення проблемних завдань і праці над їх розв'язанням.

10. Семінар - прес-конференція: кілька студентів готують повідомлення з вузлових питань, а всі учасники включаються в їх обговорення.

11. Семінар «мозковий штурм»: студенти завчасно ознайомлюються з важливими проблемними завданнями, які потребують вирішення; під час семінару вносять конкретні пропозиції щодо розв'язання проблеми. Усі пропозиції записують, систематизують і визначають найбільш доцільні. Проблемні завдання повинні мати конкретну наукову, виробничу, соціальну спрямованість. Така робота проводиться, як правило, на старших курсах за умови достатньої теоретичної підготовки студентів. Цей вид семінару особливо ефективно впливає на інтелектуальний розвиток студентів, сприяє їх соціальному становленню як учасників професійної діяльності в різних сферах народного господарства [1].

У процесі підготовки та проведення семінарських занять варто рішуче відмовитися від шкідливої практики, коли студенти, отримавши перелік питань з теми семінарського заняття, розподіляють між собою ролі, якими передбачено, хто конкретно висвітлюватиме те чи те питання. Це породжує формалізм, пасивність основної частини академічної групи. Лише активна участь усіх студентів у розв'язанні окреслених завдань активізує їх, приносить задоволення учасникам семінару.

Важливу роль у формуванні професійної зрілості студентів відіграють **спеціальні семінари**, що є вищою сходинкою навчальної діяльності. Вони спрямовані на формування у студентів умінь та навичок проведення наукових досліджень. Спецсемінари зазвичай проводяться на старших курсах. Кафедри затверджують і розробляють їх тематику, укладають відповідні програми з чітким визначенням вузлових тем, основної літератури. Наприклад, у системі підготовки фахівців-педагогів студентам 5-го курсу пропонують узяти участь у спецсемінарі з проблеми «Педагогічні технології організації навчально-виховної роботи в загальноосвітніх закладах освіти». Для цього визначають низку провідних тем, що розкривають зміст порушеної проблеми:

1. Сутність педагогічних технологій, їх наукові засади.
2. Технологія організації наукової праці педагога.
3. Технологія вивчення особистості учня.
4. Технологія вивчення учнівського колективу.
5. Технологія формування первинного дитячого колективу.
6. Технологія організації колективних творчих справ.
7. Технологія підготовки вчителя до уроку.
8. Технологія впровадження у практику модульно-розвивального навчання.
9. Технологія аналізу й оцінювання навчальної діяльності учнів.
10. Технологія реалізації ідеї вальдорфської педагогічної системи.
11. Технологія запровадження педагогічної системи М. Монтесорі тощо

[13].

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Обсяг занять залежить від обсягу й важливості загальної теми, кількості студентів у групі. На вступному занятті викладач акцентує увагу студентів на значущості теми, ознайомлює з організацією роботи над нею, дає методичні рекомендації щодо підготовки наукових повідомлень, розробки технологічних карт і т. ін. Тут же за студентами закріплюють конкретні теми (можна одну тему доручати 2-3 студентам) і складають календарний план підготовки матеріалів.

Безпосередньо на заняттях визначені студенти організують і проводять навчальну роботу в групі: виступають з науковими повідомленнями, знайомлять з технологічними картами, обговорюють окремі аспекти проблеми. Всі студенти конспектують необхідні матеріали, рекомендовану літературу.

Таким чином, студенти займаються не лише трансляцією знань, а й набувають досвіду організації пізнавальної діяльності своїх товаришів.

Традиційно вже склалося, що шкільну систему навчання називають «класно-урочною», а вузівську - лекційно-семінарською. Добре організований семінар не тільки закріплює знання та вміння студентів, а й розвиває в них творчі здібності, вміння слухати іншого і самому аргументовано висловлювати свої думки, розвиває логічне мислення й комунікативні здібності студентів.

Виділяють такі **дидактичні цілі проведення семінарських занять**:

- забезпечити **педагогічні умови** для поглиблення і закріплення знань студентів з основ даного курсу, набутих під час лекцій та у процесі вивчення навчальної інформації, що виноситься на самостійного опрацювання;

- спонукати студентів до **колективного творчого обговорення** найбільш складних питань навчального курсу, активізація їх до самостійного вивчення наукової та методичної літератури, формування у них навичок самоосвіти;

- оволодіння **методами аналізу** фактів, явищ і проблем, що розглядаються та формування умінь і навичок до здійснення різних видів майбутньої професійної діяльності.

Методична концепція організації і проведення семінарських занять:

- під час вивчення різних дисципліни студенти повинні засвоїти їх **провідні ідеї (зміст понять, положень, законів, теорій та ін.)**;

- знати галузі їх використання;

- вміти застосовувати набуті знання, вміння й навички під час вивчення фахових дисциплін, у майбутній практичній діяльності тощо;

- до семінарських занять ставляться **загальнодидактичні вимоги (науковість, доступність, єдність форми і змісту, забезпечення зворотного зв'язку, проблемність та ін.)**;

- у методиці проведення семінарських занять є **певні особливості**, зумовлені логікою викладання конкретної дисципліни;

- необхідно забезпечити високий рівень **мотивації** (вивчення теми слід розпочинати із з'ясування її значення для засвоєння даної чи інших дисциплін, у майбутній професійній діяльності тощо);

- дотримання принципу професійної спрямованості та здійснення різнорівневих міжпредметних зв'язків з іншими дисциплінами, практичним

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

навчанням забезпечує *формування єдиної системи знань умінь та навичок студентів;*

- важливим є також *формування професійної культури і мислення;*
- у процесі проведення семінарського заняття *необхідно забезпечувати органічну єдність теоретичного і дослідницько-експериментального пізнання;*
- *семінарські заняття мають гармонійно поєднуватися з лекційними, практичними і лабораторними заняттями та самостійної роботою студентів.*

Відмінною особливістю семінару як форми навчальних занять є:

- *активна участь самих студентів у з'ясуванні сутності проблем, питань, що були винесені на розгляд;*
- *викладач надає студентам можливість вільно висловлюватися під час розгляду питань, що винесені на обговорення, допомагає їм вірно будувати свої міркування;*
- така навчальна мета семінару вимагає, *щоб студенти були добре підготовлені до заняття;*
- якщо студенти не підготовлені до заняття, то *семінарське заняття перетворюється у фронтальну бесіду* (викладач задає питання - студенти відповідають на них).

Методика підготовки і проведення семінарських занять передбачає:

- *повідомлення студентам теми, плану семінарського заняття та рекомендованої літератури* (найкраще подати студентам інструктивну карту проведення семінарського заняття);
- *опрацювання та осмислення теоретичного матеріалу* відповідної теми відповідно до плану семінарського заняття та рекомендованої літератури;
- *підготовку до обговорення питань інформаційного блоку* у формі діалогу, дискусії, диспуту, конференцій тощо (за планом заняття);
- *підготовку та проведення фрагментів навчальних занять*, на яких використовуються *традиційні* форми організації навчання (за вибором студента-практиканта), їх аналіз;
- *підготовку та проведення фрагментів навчальних занять*, на яких використовуються *інноваційні форми організації навчання* (за вибором студента-практиканта);
- *написання рефератів* (з метою відпрацювання пропущених лекційних чи семінарських занять);
- *виконання завдань науково-пошукової роботи* (написання рефератів за тематикою проблемного характеру, розробку доповідей для публічного виступу, підготовку тестів, анкет, бесід, інтерв'ю тощо).

Алгоритм підготовки до семінарського заняття:

- проаналізуйте тему заняття, подумайте над його дидактичними цілями і основними проблемами, які винесені на обговорення;

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

- опрацюйте рекомендовану навчальну, наукову та методичну літературу, при цьому обов'язково конспектуйте і занотуйте прочитане, виписуйте те, що, на ваш погляд, сприятиме ефективному проведенню семінарського заняття;
- намагайтеся сформулювати свою думку з кожного питання і обґрунтуйте свої міркування;
- запишіть запитання, які виникли у вас під час підготовки до проведення семінарського заняття, зверніться за консультацією до відповідного викладача кафедри;
- складіть розгорнутий план-конспект проведення семінарського заняття, ретельно обдумуючи його етапи, структурні елементи, навчальні питання, що виносяться на розгляд, методи, прийоми та засоби навчання, за допомогою яких забезпечуватиметься навчально-пізнавальна діяльність студентів.

Таблиця 1

Структура семінарського заняття

Етапи	Характеристика
Організаційна частина	Мета - мобілізувати студентів до навчання; активізувати їхню увагу; створити робочу атмосферу для проведення заняття; містить привітання викладача зі студентами, виявлення відсутніх, перевірку підготовленості до заняття.
Мотивація та стимулювання навчальної діяльності	Передбачає формування потреби вивчення конкретного навчального матеріалу, повідомлення теми, мети та завдань. Мотивації сприяє чітке усвідомлення його мети, що полягає у досягненні кінцевого, запланованого результату спільної діяльності викладача й студентів.
Обговорення навчальних питань семінару	Полягає в обговоренні й керуванні процесом розгляду основних питань семінару відповідно до обраного виду і методики його проведення. Викладач має подбати про поетапне обговорення, сприймання, розуміння, закріплення і застосування студентами вивченої навчальної інформації.
Діагностика правильності засвоєння студентами знань	Допомагає викладачеві та студентам з'ясувати причину нерозуміння певного елемента змісту навчальної інформації, невміння чи помилковості виконання інтелектуальної або практичної дії. Здійснюється за допомогою серії оперативних короткочасних контрольних робіт (письмових, графічних, практичних), усних фронтальних опитувань, тренінгу тощо), з використанням комп'ютерної техніки.
Підбиття підсумків	Передбачає коротке повідомлення про виконання запланованої мети, завдань заняття (аналіз того, що було розглянуто, мотивацію) діяльності групи і окремих студентів, оцінювання їхньої роботи).
Повідомлення домашнього завдання	Містить пояснення щодо змісту завдання, методики його виконання.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Основні критерії оцінювання якості семінарського заняття

1. **Цілеспрямованість** - висунення проблеми, намагання поєднати теоретичний матеріал з його практичним використанням у майбутній професійній діяльності.

2. **Планування** - виокремлення головних питань, пов'язаних з профілюючими дисциплінами, наявність новинок у списку літератури, тощо.

3. **Організація семінару** - уміння починати та підтримувати дискусію, конструктивний аналіз усіх відповідей студентів, наповненість навчального часу обговоренням проблем, поведінка самого викладача.

4. **Стиль проведення семінару** – пошквалений, з постановкою гострих питань, з дискусією або млявий, який не викликає інтересу.

5. **Ставлення викладача до студентів** – поважне, урівноважене, в міру вимогливе чи байдуже.

6. **Ставлення студентів до викладача** – поважне чи байдуже, критичне.

7. **Управління групою** – викладач швидко встановлює контакт з учасниками семінару, впевнено та вільно тримається, взаємодія з групою носить педагогічне доцільний характер та охоплює всіх студентів чи, навпаки, робить багато зауважень, розмовляє на підвищених тонах, спирається в роботі на декількох студентів, а інші залишаються пасивними.

8. **Коментарі та висновки викладача** – кваліфіковані, доказові, переконливі, чи, навпаки, некваліфіковані, неістотні, не містять у собі теоретичних зауважень.

Технологія і техніка підготовки та проведення практичного, лабораторного, індивідуального заняття, консультації, колоквиуму

Значне місце в системі підготовки фахівців посідають практичні, лабораторні, індивідуальні заняття, консультації і колоквиуми. Головне їх завдання - закріплення, переведення у довготривалу пам'ять теоретичних знань, формування умінь і навичок з тієї чи тієї навчальної дисципліни, оволодіння апаратом наукових досліджень.

Практичне заняття (лат. *prakticos* - діяльний) - форма навчального заняття, в ході якої викладач організовує розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентами відповідно сформульованих завдань. Ця форма занять проводиться в лабораторіях або аудиторіях, обладнаних необхідними технічними засобами навчання, обчислювальною технікою.

Практичне заняття має бути добре підготовлене. Викладач, якому доручено ці заняття, за погодженням з лектором навчальної дисципліни завчасно готує необхідний методичний матеріал - тести для виявлення рівня

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

оволодіння студентами відповідними теоретичними положеннями, набір завдань різного ступеня складності для розв'язання їх студентами.

Структура практичного заняття: проведення попереднього контролю знань, умінь і навичок студентів; постановка викладачем загальної проблеми та її обговорення за участю студентів; розв'язування завдань з їх обговоренням; розв'язування контрольних завдань; їх перевірка й оцінювання. Отримані студентом за окремі практичні заняття оцінки враховуються при виставленні підсумкової оцінки з відповідної навчальної дисципліни.

Кількість годин на практичні заняття з окремої дисципліни визначена навчальним планом. Перелік тем практичних занять міститься в робочій навчальній програмі дисципліни. Кількість студентів на практичному занятті не повинна перевищувати половини академічної групи.

У процесі проведення практичних занять використовуються різні методи навчання. Оскільки головним завданням цього виду навчальної роботи є формування умінь і навичок, провідне місце має відводитися різноманітним вправам (підготовчим, пробним, за зразком, тренувальним, творчим, практичним, графічним, усним, письмовим, професійним, технічним та ін.).

Практичні заняття мають відповідати таким *вимогам*:

1. Забезпечення розуміння студентами необхідності володіння базовими теоретичними знаннями.
2. Усвідомлення необхідності вироблення вмінь і навичок, що мають професійну спрямованість.
3. Забезпечення оптимальних умов для формування умінь і навичок (санітарно-гігієнічних, дидактичних, виховних).
4. Навчання студентів раціональних методів оволодіння вміннями й навичками.
5. Забезпечення самостійної діяльності кожного студента.
6. Дотримання систематичності й логічної послідовності у формуванні умінь та навичок студентів.
7. Розробка завдань для практичних занять з чіткою професійною спрямованістю.
8. Широке включення в систему практичних занять завдань творчого характеру.
9. Систематичний контроль виконання студентами практичних завдань.
10. Постійне заохочення практичної навчальної діяльності студентів.

Слід відмовитися від практики, коли практичні заняття мають колективний характер: один студент виконує завдання на дошці, а інші працюють на своїх робочих місцях. Необхідно йти більш доцільним і ефективним шляхом: викладач має чітко визначити завдання, ознайомити студентів з методами самостійної діяльності, допомогти їм усвідомити алгоритм дій. І далі необхідно організувати самостійну роботу кожного студента.

Для проведення практичного заняття викладачем готуються відповідні методичні матеріали:

- *тести* для виявлення ступеня оволодіння студентами необхідними

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

теоретичними положеннями;

- **набір практичних завдань** різної складності для розв'язування їх студентами на занятті та необхідні дидактичні засоби.

Студенти згідно з тематичним планом проведення практичних занять самостійно опрацьовують лекційний матеріал та рекомендовану літературу з відповідної теми, готують, при потребі, необхідні дидактичні матеріали та виконують домашні завдання.

При розробці змісту практичних занять слід враховувати, щоб у сукупності за навчальною дисципліною вони охоплювали увесь спектр професійних умінь, на підготовку до яких орієнтована дана дисципліна, а у сукупності за всіма навчальними дисциплінами охоплювала усю професійну діяльність, до якої готується фахівець.

На практичних заняттях студенти оволодівають первинними професійними вміннями і навичками, корті надалі закріплюються і вдосконалюються у процесі курсового проектування та технологічної, переддипломної виробничої (професійної) практики.

Паралельно з формуванням умінь та навичок у процесі практичних занять узагальнюються, систематизуються, поглиблюються та конкретизуються теоретичні знання, виробляється здатність та готовність використовувати теоретичні знання.

Практичні заняття можуть носити характер:

- **репродуктивний** - під час їх проведення студенти користуються детальними інструкціями, в яких вказані:

- ціль роботи,
- пояснення (теорія, основні характеристики),
- обладнання,
- апаратура,
- матеріали та їх характеристики,
- порядок виконання роботи,
- таблиці,
- висновки (без формулювання),
- контрольні запитання,
- навчальна та спеціальна література);

- **частково-пошуковий** (під час їх проведення студенти не використовують детальні інструкції, їм не дається порядок виконання необхідних дій, вимагають від студентів самостійного підбору обладнання, вибору способів виконання роботи в інструктивній та довідковій літературі тощо);

- **пошуковий** (студенти повинні вирішити нову для них проблему, опираючись на теоретичні знання, якими вони володіють).

При плануванні практичних занять необхідно знаходити оптимальне співвідношення репродуктивних, частково-пошукових та пошукових робіт для забезпечення високого рівня інтелектуальної діяльності.

Форми організації студентів на практичних заняттях:

- **фронтальна** (усі студенти виконують одну і ту ж роботу);

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

- **групова** (одна і та ж робота виконується групами по 2-5 чоловік);
- **індивідуальна** (кожний студент виконує індивідуальне завдання).

Для підвищення ефективності проведення практичних занять рекомендується:

- **розробка збірок задач, завдань і вправ** з методичними вказівками, що застосовуються конкретними спеціальностями;
- **розробка завдань для автоматизованого тестового контролю підготовки** студентів до практичного заняття;
- **відповідність методики проведення практичного заняття провідним дидактичним цілям** відповідним настановам студентам;
- **використання на практиці викладання пошукових занять**, котрі побудовані на проблемній основі;
- **застосування колективних та групових форм роботи**, максимальне використання індивідуальних форм з метою підвищення відповідальності кожного студента за самостійне виконання повного обсягу роботи;
- **проведення практичних занять на підвищеному рівні складності**, тобто включаючи завдання, що пов'язані з вибором студентами умов виконання роботи, конкретизацією цілей, самостійним відбором необхідного обладнання;
- **підбір додаткових задач та завдань для студентів, котрі працюють швидше**, для ефективного використання часу, який відведено для практичного заняття.

Проведення практичних занять з використанням методик «мозкового штурму»

Відомі у практиці навчання та прийняття управлінських рішень методики проведення «мозкового штурму» (МШ) або «мозкової атаки» (МА) засновані на відомому психологічному ефекті колективної активації розумової діяльності.

Коли взяти групу з 5-8 людей та поставити перед нею завдання вирішити якусь проблемну ситуацію за 15-30 хвилин, то за індивідуальної роботи буде «видано» 10-15 ідей, а за колективного обговорення за правилами МШ - 50-150 ідей.

Поради майбутньому викладачу:

1. Активні форми навчання - це дуже енергомістка форма навчальної діяльності. Знання предмета і методична майстерність - це вміння вибрати адекватну навчальній проблемі методику передачі знань та організації пізнавальної діяльності студентів.

2. Слід підкреслити, що для власного спокою викладач повинен мати заздалегідь розроблену систему проблемних ситуацій, завдань та рольових ігор на кожен тему або наскрізну конкретну ситуацію на тематичний модуль.

Відомо, що в Гарварді чим більше і доречніше користується викладач аналізом ситуацій, тим вище оцінюється якість його викладання. При цьому важливо відзначити, що чим оригінальніша ситуація, тим ефективніше навчання.

3. Не можна кожне заняття робити «мозковим штурмом», а кожне практичне заняття - дискусією чи діловою грою.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

4. Як будь-яке коштовне каміння потребує оправи, так і кожна навчальна тема потребує свого підходу, своєї методики проведення.

Лабораторне заняття (лат. *labor* - праця) - форма навчального заняття, за якого студенти під керівництвом викладача особисто проводять натурні або імітаційні експерименти чи досліди з метою практичної перевірки і підтвердження окремих теоретичних положень навчальної дисципліни, набувають практичних навичок роботи з лабораторним обладнанням, устаткуванням, вимірною апаратурою обчислювальною технікою, оволодівають методикою експериментальних досліджень у конкретній предметній галузі.

Проведення лабораторних занять потребує добре підготовлених, спеціально обладнаних навчальних лабораторій з використанням устаткування, пристосованого до умов навчального процесу (лабораторні установки, макети тощо). Інколи лабораторні заняття доцільно проводити безпосередньо на виробництві, в умовах реального професійного середовища (на заводі, у полі, в науково-дослідному інституті, в школі).

Структура лабораторного заняття: проведення поточного контролю підготовленості студентів до виконання конкретної лабораторної роботи, виконання її завдань, підготовка індивідуального звіту про виконану роботу і захист його перед викладачем. Виконання лабораторної роботи оцінюється викладачем. Підсумкові оцінки за виконання лабораторних робіт враховуються при визначенні семестрової підсумкової оцінки з відповідної навчальної дисципліни.

Плани, технологію та методику проведення лабораторних робіт розробляють відповідні кафедри. Кількість годин на лабораторні заняття з окремої дисципліни визначається навчальним планом. Перелік тем лабораторних занять визначено робочою навчальною програмою дисципліни. Заміна лабораторних занять іншими видами навчальних занять не допускається. Кількість студентів на лабораторному занятті не повинна перевищувати половини академічної групи. Кожен студент має самостійно виконати всі лабораторні роботи й оформити їх результати.

У процесі організації та проведення лабораторних робіт викладачеві необхідно акцентувати увагу на таких моментах: змістовність лабораторних занять; забезпечення лабораторій, кабінетів новітнім обладнанням, яке відповідає технологіям сучасного виробництва; матеріалами, реактивами, приладами, апаратами; забезпечення самостійності студентів у ході виконання лабораторних робіт; дотримання правил техніки безпеки; навчання студентів методів виконання цього виду робіт.

Індивідуальне навчальне заняття проводиться з окремими студентами з метою підвищення рівня їх підготовки та розкриття потенційних творчих здібностей. Цей вид занять організовується за окремим графіком з урахуванням індивідуального навчального плану студента.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Форми, види, обсяг, методи проведення індивідуальних навчальних занять, форми й методи поточного і підсумкового контролю (крім державної атестації) визначаються індивідуальним навчальним планом студента.

Індивідуальні навчальні заняття можуть проводитися з однієї, декількох дисциплін або з певної частини дисципліни.

Консультація (лат. *consultation* - звертання за порадою) - форма навчального заняття, що передбачає надання студентам потрібної допомоги у засвоєнні теоретичних знань і виробленні практичних умінь і навичок шляхом відповіді викладача на конкретні запитання або пояснення окремих теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування. За спрямованістю вона має скеровуватися на допомогу студентам в оволодінні методологією теми чи розділу, а також методами самостійної навчальної роботи. Кількість годин на консультації визначається навчальними планами й індивідуальними планами викладачів. Консультації проводять викладачі, які читають відповідний навчальний курс, за графіком, що встановлює кафедра за погодженням з деканатами. Викладачі можуть надавати консультації групам студентів або окремим студентам.

Важливе місце в організації навчальної роботи студентів належить колоквіуму. **Колоквіум** (лат. *colloquium* - розмова, бесіда) - це вид навчальної роботи, що передбачає з'ясування рівня засвоєння студентами знань, оволодіння вміннями й навичками з окремої теми чи розділу. На колоквіум викладач запрошує в позанавчальний час групу студентів і в процесі співбесіди з'ясовує рівень засвоєння матеріалу. Це дає змогу вносити корективи в лекційний курс і практичні заняття.

У практику навчальної роботи вищих навчальних закладів поступово впроваджується тьюторський вид роботи зі студентами. **Тьютор** (лат. *tutor*, англ. *tutor* - спостерігаю, пікуюсь) — це педагог-наставник, опікун, який керує невеликою групою студентів, допомагає їм у навчанні, стежить за їхньою навчальною діяльністю, керує професійною підготовкою. Тьюторські заняття виникли в коледжах та університетах Великої Британії (Оксфордському, Кембриджському) і в університетах США (Гарвардському, Брістольському).

Спільні риси семінарського, практичного та лабораторного занять:

- 1) цілеспрямоване засвоєння конкретних понять, вмінь;
- 2) відповідність навчальним планам та програмам;
- 3) індивідуальний підхід до підготовки студента.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Таблиця 2

Відмінні риси семінарського, практичного та лабораторного занять

	<i>Семінарське заняття</i>	<i>Практичне заняття</i>	<i>Лабораторне заняття</i>
1. Дидактична мета навчального заняття			
	Самостійне опрацювання джерел, вміння аргументувати свої судження, вміння брати участь у дискусії, враховувати іншу точку зору.	Вчить застосовувати теоретичні положення, проводити обчислення за формулами, вміння оцінити отриманий результат, подавати в зручній для аналізу формі.	Проводити дослідження в формі спостереження та експерименту, подавати звіт зручній для аналізу формі.
2. Процес включення студентів до навчального процесу:			
До	Індивідуально готує реферат, або інші відповіді на питання.	Індивідуально готує теоретичний матеріал.	Індивідуально готує теоретичний матеріал.
Під час	Беруть участь у бесіді, дискусії.	Студент (або викладач) працює у дошки, решта виконують індивідуальне завдання, або спостерігають.	Кожен індивідуально або в складі бригади виконує типові та індивідуальні завдання.
Після	-	Виконує індивідуальні домашні завдання.	Індивідуально або в складі бригади оформляють та захищають звіт.
3. Процес включення викладачів до навчального процесу:			
До	Готує питання до заняття	Готує питання до заняття та індивідуальні завдання.	Готує лабораторні роботи та індивідуальні завдання.
Під час	Веде дискусію, оцінює реферати, виступи, активність у дискусії, відстоювання студентів своїх позицій.	Веде заняття.	Консультує студентів. Приймає захист звітів.
Після	Викладач перевіряє реферати, які не заслухали на занятті.	Перевіряє виконання індивідуальних завдань	Приймає захист звітів.
4. Звітність студента:			
	Реферат, виступ, участь в дискусії.	Виконання індивідуальних домашніх завдань.	Звіт з лабораторної роботи.
5. Методичні розробки			
	Методичні поради до виконання семінарських занять.	Методичні поради до виконання індивідуальних завдань.	Методичні вказівки до виконання лабораторних робіт.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Окресліть основні дидактичні завдання лабораторних, практичних, семінарських занять.
2. Чим визначається місце семінарських і лабораторних занять у вищій школі?
3. Назвіть основні види семінарських занять.
4. Висвітліть технологію та методику організації і проведення просемінарів.
5. Назвіть основні методичні підходи до проведення семінарських занять.
6. Яке місце у навчально-виховному процесі займають спецсемінари? Поясніть технологію і методику їх проведення.
7. У чому ви вбачаєте різницю між лабораторним та іншими видами занять?
8. З'ясуйте дидактичні завдання практичних робіт у вищій школі.
9. Яка роль вправ у системі практичних занять? Наведіть приклади використання вправ зі своїх фахових дисциплін.
10. За допомогою яких критеріїв ви оцінюєте ефективність семінарських і лабораторних занять?
11. У чому, на вашу думку, полягає демократизм проведення семінарських занять?
12. Розкрийте сутність тьюторського підходу до організації навчання. Як ви ставитесь до цього виду занять?
13. У чому різниця між дискусією та обговоренням?
14. Як ви гадаєте, що легше: прочитати лекцію чи провести практичне заняття методом:
 - розбору конкретної ситуації,
 - дискусії,
 - мозкового штурму (атаки),
 - ділової гри.
15. Як має бути обладнана аудиторія для проведення занять типу «мозковий штурм», дискусія, ділові ігри?
16. Назвіть педагогічні умови успіху дискусії на семінарському занятті,
17. Назвіть відмінні риси між семінарським, практичним та лабораторним заняттям.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Тема 7. Організація індивідуальної та самостійної позааудиторної роботи студентів

▪ Особливості навчальної роботи студентів і передумови її ефективності

▪ Адаптація студентів до самостійної навчальної роботи

▪ Уміння слухати і конспектувати лекції

▪ Книга в системі професійної підготовки

▪ Підготовка до лабораторних, практичних, семінарських занять.

Підготовка до контрольних заходів

Особливості навчальної роботи студентів і передумови її ефективності [13]

У самому слові «студент» (лат. *student s-* той, хто вчиться) уже закладена потреба наполегливої самостійної роботи над оволодінням глибокими знаннями.

Одним із найголовніших завдань едукації сучасного студента є переведення його зі статусу об'єкта в статус суб'єкта навчання і діяльності. Але в реальній практиці ВНЗ провідна активність залишається за викладачем фактично у всіх видах занять. Він виступає головним чином в ролі ретранслятора і контролера знань.

Навчання - процес досить складний і своєрідний. Він далекий від того, яким його інколи уявляють: викладач вищої школи читає лекції і дає студентам відповідний обсяг знань. Оволодіння знаннями - це, в першу чергу, процес наполегливої активної діяльності мозку людини. В умовах переходу людства до інформаційно-технологічного суспільства, до суспільства знань, даремно сподіватися, що за роки навчання у вищому навчальному закладі можна запастися потрібними знаннями на все життя. Зміст знань оновлюється надзвичайно швидко, а тому головним завданням вищої школи поряд із задоволенням потреб особи в інтелектуальному, культурному й моральному розвитку є оволодіння майбутнім фахівцем ефективними і раціональними методами самостійної навчальної роботи відповідно до особливостей конкретного фаху, підготовка його до участі у процесі неперервної освіти. Розв'язання цих завдань впливає із природної сутності людини, з особливостей і закономірностей її мисленнєвої діяльності.

Враховуючи, що в сучасному світі вища освіта стає обов'язковим етапом у житті людини, що кожен повинен навчитися самостійно здобувати знання упродовж життя, значно зростає роль ВНЗ у навчанні студента самостійно вчитися. Самостійна робота студента, яка є суттєвим елементом навчального процесу поряд з аудиторним навчанням, набуває великого значення.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Самостійна робота студента (СРС) - це навчальна діяльність студента, яка планується, виконується за завданням, під методичним керівництвом і контролем викладача, але без його прямої участі.

У сучасній вищій школі роль викладача все більше зводиться до організації пізнавальної діяльності студентів. Пізнання студент повинен здійснювати сам. Це має принципове значення. Тільки знання, здобуті власною працею, є міцними, глибокими і дієвими. Лише шляхом напруженої мозкової діяльності можна досконало оволодіти навчальним предметом. СРС формує навички самостійної діяльності взагалі, що є конче необхідним у будь-якій професійній діяльності, виробляє здатність самостійно приймати відповідальні рішення, знаходити оптимальний вихід зі складних ситуацій. Таким чином, СРС відіграє значну виховну роль. Вона формує самостійність як важливу рису характеру, що займає провідне місце в структурі особистості сучасного фахівця. Вчені, педагоги, враховуючи ці закономірності, завжди наголошували на необхідності організації самостійної пізнавальної діяльності людини. Відомий чеський педагог Я.А. Коменський на титульному аркуші своєї книги «Велика дидактика» написав: «Альфою і омегою нашої дидактики хай будуть пошуки і відкриття засобу, за якого ті, хто вчить, менше б вчили, а учні більше б вчилися» [13].

Німецький педагог А. Дістервег так визначив кредо навчання: «Розвиток і освіта ні одній людині не можуть бути дані або повідомлені. Усяк, хто бажає до них прилучитися, повинен досягнути цього власною діяльністю, власними силами, власним напруженням».

Подальші успіхи у суспільному розвитку і цивілізаційному поступі неможливі без випереджувального інтелектуального розвитку людини, без постійного збагачення її науковими знаннями. Здійснення неперервності освіти стало ключовою соціальною проблемою. Від її успішного розв'язання залежить, значною мірою, становлення професіоналізму; самоосвіта, самостійна пізнавальна діяльність є головними чинниками збільшення інтелектуального багатства суспільства.

Ефективність самостійної навчальної роботи зумовлюється сформованістю пізнавальних мотивів. Пізнавальні потреби, які спонукають до самоосвіти, формуються в активній самостійній пізнавальній діяльності людини, яка має бути суспільно значущою для особистості.

Самостійна навчальна робота студентів здійснюється у процесі взаємодії різних чинників: соціальних, психологічних, анатоμο-фізіологічних. Важливу роль при цьому відіграють раціональні засоби: методи організації самостійної роботи, умови праці, режим дня, техніка праці та ін.

Отже, навчання у ВНЗ - це створення надійного фундаменту для подальшої самостійної пізнавальної діяльності протягом усього життя. Внаслідок копіткої пізнавальної роботи випускник повинен отримати надійний компас, що допоможе йому впевнено рухатися в морі знань, вибирати з них найголовніше, найсуттєвіше відповідно до потреб професійної діяльності.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

У вищому навчальному закладі виділяють кілька видів навчальної роботи: слухання лекцій, участь у семінарських заняттях, виконання практичних, лабораторних робіт, індивідуальних завдань, проходження педагогічної практики різних видів, підготовка рефератів, курсових, кваліфікаційних і дипломних робіт та ін. Кожний із зазначених видів потребує від студентів наполегливої самостійної праці.

Ефективність навчальної роботи значною мірою залежить від дотримання студентом гігієни розумової праці. Організм людини є складною системою, в якій взаємозлагоджено і взаємообумовлено відбуваються складні психолого-фізіологічні процеси, що треба враховувати у навчальній діяльності. При цьому треба мати на увазі як загальні закономірності, так і особливості анатомо-фізіологічних і психічних процесів, що властиві конкретному індивідові.

Кажучи про гігієну розумової праці, треба бути обізнаним з механізмами розумової роботи, знати причини появи втоми, шляхи підвищення працездатності; важливу роль у цьому відіграє дотримання режиму харчування, організація відпочинку та ін.

Наукові дослідження дають право стверджувати: майже всі життєві процеси у людському організмі ритмічні. Фізіологічні функції окремих його систем тісно пов'язані з такими чинниками зовнішнього середовища, як світло, температура, атмосферний тиск, вміст кисню в повітрі та ін. Найважливішим серед них є світло. Воно визначає періоди активності людини, а також ритмічність її життєдіяльності. Дослідження показали, що як рослинний, так і тваринний світ має в собі своєрідний «механізм» виміру часу, який називають біологічним годинником. Він нагадує про потребу в сні, прийманні їжі тощо. Також дають про себе знати й періоди піднесення чи спаду працездатності в різні періоди доби. Добовий ритм організму людини визначається низкою фізіологічних функцій, які постійно змінюються в години активної діяльності та сну. Їх інтенсивність може коливатися і мати максимальне або мінімальне значення протягом доби. Так, наприклад, можна спостерігати добову періодичність біоелектричної активності мозку вдень і вночі; динаміку температурних змін в організмі, що мають хвилеподібний характер; підвищену працездатність органів кровообігу, що спостерігається о 8 і 16 годині і понижену - о 13 і 21 годині; найбільш високий вміст гемоглобіну в крові - між 16 і 18 годинами.

Більшість людей протягом доби має два піки підвищеної працездатності - ранковий (8-12 години) і вечірній (17-20 години). У ці періоди людина виявляє підвищену активність, зростає гострота органів чуття та інших функціональних систем організму.

Отже, обізнаність із закономірностями ритмічності функціонування систем організму в певні періоди доби дає змогу людині більш ефективно організувати і спланувати свою діяльність протягом якогось конкретного часу.

Важливим чинником, що сприяє піднесенню розумової активності, запобігає передчасній втомі, є харчування. Особливо це стосується молодого

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

організму. Харчування людей розумової праці відіграє велику роль у комплексі заходів, що сприяють підтриманню їх високої і тривалої працездатності.

Добові затрати енергії людей розумової праці, які не виконують додаткового м'язового навантаження, становлять для чоловіків 2600-3000 ккал. і 2200-2500 ккал. для жінок. При додатковому фізичному навантаженні (фізичні вправи, рухливі ігри) енерговитрати відповідно зростають до 3000-3300 ккал. для чоловіків і 2400-2800 ккал. для жінок.

При бажанні кожен може підрахувати свої енерговитрати протягом доби. Для цього необхідно записувати всі види виконуваної роботи і їх тривалість (у тому числі і сон). Тривалість кожного виду роботи треба помножити на витрату енергії за одну хвилину на 1 кілограм ваги тіла при тій же роботі. Склавши одержані результати, необхідно помножити їх на масу тіла. Потім до цього необхідно додати ще 130-170 ккал., які витрачені на процеси обміну. Підрахунок бажано вести щоденно протягом робочого тижня, в результаті чого можна визначити середню величину енерговитрат. Одержані результати доцільно враховувати при складанні раціону харчування.

Спостереження показують, що витрати енергії не завжди відповідають її поповненню. Критерієм кількісного аспекту харчування є його енергетична цінність, що вимірюється у великих калоріях. Джерелом енергії є білки, жири, вуглеводи. Важливу роль для нормального протікання життєвих процесів відіграє вода, мінеральні речовини і вітаміни. У зв'язку з цим в організмі розрізняють білковий, жировий, вуглеводний, мінеральний, водний і вітамінний обміни. Порушення одного із цих обмінів може вивести організм із рівноваги і призвести до небажаних наслідків. Велику роль у підвищенні розумової активності відіграють такі чинники, як рух, фізичні вправи, забезпечення активного відпочинку. Численні дослідження показують, що відсутність оптимальної рухової активності негативно впливає на фізичний стан людини, її здоров'я, психічну діяльність. Зниження щоденного фізичного навантаження призводить до зменшення м'язової сили, швидкості, витривалості, рухливості у суглобах, спритності, розладу координації складних рухів.

Важливу роль в оптимальній організації життя і діяльності студента відіграє режим. Можна рекомендувати такий орієнтовний режим дня для студентів (табл. 2).

Таблиця 1

Орієнтовний режим дня для студентів

Основні складові режиму дня	Години
Підйом	6.45
Ранкова гімнастика	6.45—7.00
Ранковий туалет	7.00—7.20
Сніданок	7.20—7.35
Дорога до навчального закладу	7.35—8.00
Навчальні заняття: I пара	8.00—9.30
Другий сніданок	9.30—9.45
II пара	9.50—11.20
III пара	11.40—13.10

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Продовження табл.1

Обід	13.30—14.15
Перебування на свіжому повітрі, прогулянка	14.15—15.15
Робота в бібліотеці, заняття в наукових гуртках, спортивних секціях	15.15—18.00
Відвідування консультацій, заняття в гуртках художньої самодіяльності, участь у різних заходах, відпочинок	18.00—19.00
Вечеря	19.00—19.30
Прогулянка	19.30—20.00
Самостійна робота	20.00—21.30
Заспокійлива діяльність (перегляд преси, телепередач тощо)	21.30—22.30
Підготовка до сну	22.30—22.45
Сон	22.45—6.45

Тривале обмеження рухливості викликає зниження функціонування рухових аналізаторів, що накладає відбиток на загальну психічну активність, а саме: з'являється сонливість, кволість, дратівливість, безсоння, відсутність апетиту, погіршення настрою, послаблюється емоційна стійкість, знижується розумова і фізична працездатність, настає втома, інколи спостерігається розлад мислення.

Більшість дослідників вважає, що напружена розумова праця має змінюватися активним відпочинком, який уповільнює настання розумової і фізичної втоми. Виникненню втоми перешкоджає також перехід від одного виду розумової діяльності до іншого, особливо при чергуванні її з фізичними вправами і фізичною працею.

Рухлива активність і активний відпочинок мають чергуватися з пасивним відпочинком. У першу чергу, це сон. Основною гігієнічною вимогою до сну є нормування його за тривалістю з урахуванням віку людини і характером її трудової діяльності. Тривалість сну дорослої людини має становити 7-8 годин на добу. Для повноцінного відпочинку необхідно також турбуватися і про глибину сну. Важливе значення при цьому має створення сприятливої обстановки для сну (тиша, темрява, температура 18-20 градусів, чисте повітря, зручна постіль. Рекомендується спати в основному на правому боці, злегка зігнувши ноги в колінах, що сприяє розслабленню м'язів.

Адаптація студентів до самостійної навчальної роботи

Адаптація (лат. *adaption* - пристосовую) передбачає пристосування будови і функцій організму, його органів та клітин до умов середовища. Процеси адаптації скеровані на збереження гомеостазу, тобто збереження відносної сталості біологічних властивостей внутрішнього середовища організму людини щодо особливостей зовнішнього середовища. У широкому плані мова йде не лише про біологічні властивості, а й нервово-психічні, які забезпечують збереження і підтримання оптимальних умов для функціонування мозку, нервової системи в цілому в процесі реалізації різноманітних форм діяльності.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Потреби в адаптації молодих людей до життя в нових умовах викликані тим, що в них упродовж останніх перед вступом до ВНЗ десяти-одиннадцяти років склався стійкий анатомо-фізіологічний і соціально-психічний стереотип. Перебування в сім'ї, звичні побутові умови, постійні вчителі, коло товаришів, особливості роботи конкретної школи - все це так чи інакше впливало на юнака чи дівчину, формувало певні звички, погляди, відображалося на формуванні рис характеру. Із вступом до вищого навчального закладу різко змінюються об'єктивні чинники впливу на особистість: змінюється оточення і спілкування; у багатьох немає можливості щоденно спілкуватися з батьками, рідними; інші побутові умови (мешкання в гуртожитку, харчування та ін.). Все це породжує складності, веде до руйнування уже сформованих стереотипів, нерідко негативно впливає на самопочуття молодої людини.

Студенти-першокурсники мають пристосуватися до умов життя і діяльності згідно з новими соціальними функціями і особливостями роботи вищого навчального закладу. У процесі адаптації їм необхідно подолати низку суб'єктивних і об'єктивних труднощів. **Суб'єктивні труднощі** викликані індивідуальними особливостями анатомо-фізіологічного, психічного і соціального розвитку. У переважній більшості особистість може подолати їх самотійно, спираючись на власний соціальний досвід. Та все ж і тут необхідна цілеспрямована педагогічна допомога старших. Це уважне ставлення до студента, який, потрапивши в коло незнайомих людей і зіткнувшись з новими обставинами, відчуває психологічний дискомфорт, незручність, ніяковість, невпевненість.

До **об'єктивних труднощів** належать ті, які визначаються середовищем, обставинами, особливостями діяльності конкретного ВНЗ. На них студент не може здійснити безпосередній вплив, змінити їх на свою користь. У цьому плані можна виділити *три групи труднощів*: **соціальні, навчальні, професійні**. **Соціальні труднощі** викликані зміною місця мешкання, новими умовами життя, особливостями спілкування зі значним колом нових людей (викладачами, колегами, обслуговуючим персоналом); необхідність самотійно вести свій бюджет, влаштовувати власний побут, звикати до нового режиму і розпорядку дня та інше. Тут потрібна допомога старших - досвідчених викладачів. Варто організувати і провести 1-2 ділові гри «Знайомство», під час яких дати змогу студентам познайомитися між собою, а також з викладачами і навчально-допоміжним персоналом, з якими студенти мають спілкуватися під час навчання. Доречними можуть бути розповіді декана про факультет та ВНЗ в цілому, про його підрозділи. Потрібна окрема розповідь про бібліотеку, читальні зали, навчально-методичні кабінети. З цією метою варто використати також екскурсію по ВНЗ. Студенти з користю для себе сприймуть поради щодо організації побуту в гуртожитку, ведення свого бюджету. І навіть екскурсія-розповідь про місто, яке є новим і малознайомим для багатьох першокурсників, сприятиме подоланню труднощів.

Навчальні труднощі викликані тим, що студенти зустрічаються з новими формами і методами навчальної діяльності, особливостями організації

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

самостійної роботи, контролю за нею з боку викладачів. Необхідність слухати, конспектувати лекції, готуватися до семінарських занять, виконувати лабораторні роботи, брати участь у колоквиумах, проходити поточну атестацію чи складати щосеместру заліки і екзамени - все це багато в чому нові і незвичні аспекти навчальної діяльності вчорашніх учнів загальноосвітньої школи.

Вмілі і застережливі дії викладачів допоможуть студентам здолати ці труднощі, адаптуватися до незвичних форм, методів і видів навчальної роботи. *По-перше*, це ознайомлення студентів з психолого-педагогічними особливостями форм, видів, методів організації навчання у вищій школі. *По-друге*, допомога в оволодінні методами і прийомами навчальної роботи. Це має здійснюватися як на окремих заняттях, так і в процесі читання лекцій, проведення семінарських, лабораторних, практичних занять. *По-третє*, варто дотримуватися спеціальної методики читання лекцій для студентів-першокурсників у перші два-три місяці щодо структури і темпу, навчаючи студентів прийомів слухання лекції, запису її змісту. Також на перших етапах доречно проводити не семінари, а просемінари.

Ефективними методами організації навчальної роботи студентів-першокурсників є чітке дозування завдань на кожне заняття, а також контролю і оцінювання самостійної роботи. Це зумовлено тим, що переважна більшість випускників загальноосвітніх шкіл недостатньо володіє методами самостійної навчальної роботи, у них не до кінця сформовані вміння самоаналізу і самооцінювання. Поступово треба вести студентів до оволодіння системою самоаналізу, вироблення почуття відповідальності за результати навчання. Нехтування таким підходом нерідко призводить до того, що частина студентів, не відчуваючи щоденного контролю за навчальною працею з боку викладачів і батьків, до якого вони звикли впродовж навчання в загальноосвітній школі, починає відставати у навчанні, не встигає.

Порівняно менш складними є **професійні труднощі**. Якщо вони можуть виступати певним бар'єром в оволодінні професією лікаря, пілота, актора, хіміка тощо, то в процесі оволодіння професією педагога труднощі долаються поступово шляхом оволодіння знаннями з вікової фізіології, психології, педагогіки, фахових методик, виконання завдань педагогічної практики, перші кроки якої спрямовані на адаптацію до педагогічної діяльності. Однак частина студентів стикається зі значними труднощами на перших етапах навчально-виховної роботи з учнями. Окремі з них розчаровуються у своєму професійному виборі. Своєчасна допомога досвідчених педагогів, переконування у можливості подолання труднощів, оволодіння ефективними методами роботи сприяють формуванню впевненості в успіху педагогічної праці.

Уміння слухати і конспектувати лекції

Значне місце у підготовці фахівців з вищою освітою займають лекції. Лекція - це чіткий, системний виклад окремої наукової проблеми або теми.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Мета лекції полягає також у допомозі студентам оволодіти методами самостійної роботи з підручниками, посібниками, першоджерелами. Лекція - один з найважливіших чинників в організації навчальної діяльності студентів.

Робота студентів безпосередньо на лекції і над лекцією потребує значних зусиль. Основні вимоги, пов'язані з лекційною формою навчання, такі: уміти не лише слухати, а й сприймати, усвідомлювати зміст лекції; систематизувати одержані знання в конспектах; уміти творчо осмислювати матеріал лекції у процесі самостійної роботи.

Успішне сприймання лекції потребує психічного напруження - уваги, уяви, логічного мислення, пам'яті. Для мобілізації психічних потенцій необхідно:

- своєчасно зайняти робоче місце, підготувати зошит, письмове приладдя для записів;
- ознайомитися зі змістом попередньої лекції для встановлення логічного зв'язку з наступною;
- зусиллям волі зосередити увагу на змісті лекції;
- з'ясувати зміст лекції, окремих її частин шляхом ставлення запитань лектору, якщо у цьому є потреба.

Самоорганізація і самодисципліна є запорукою успішного сприйняття лекції.

Засвоєння лекційного матеріалу буде мати більшу ефективність, якщо лекцію не лише слухати, а й записувати, тобто конспектувати. Це сприяє глибокому осмисленню навчального матеріалу, використанню його при підготовці до семінарських чи практичних занять, заліків і екзаменів.

Уміння правильно вести конспект лекцій формуються поступово. Звичайно, першокурсники намагаються повністю, слово в слово, вести записи лекцій. Така спроба, як правило, не має успіху, виявляється невдалою: повністю записати лекцію не вдається, студент швидко стомлюється, а головне - у нього не задіяне активне мислення, немає аналізу і синтезу змісту лекції. Несистематизовані записи окремих уривків не дають можливості відновити зміст лекційного матеріалу пізніше при підготовці до семінарських занять чи підсумкового контролю. Тому головне, до чого треба прагнути при конспектуванні лекції, - записувати в логічній послідовності суттєві думки, положення, викладені в лекції, які є результатом аналізу і синтезу власного мислення.

Треба мати на увазі й такі **вимоги до ведення конспектів лекцій**:

- з кожної навчальної дисципліни потрібно мати окремий зошит, на титульній сторінці якого слід зазначити назву навчальної дисципліни, курс, прізвище та ініціали студента, вчений ступінь, звання, прізвище, ім'я і по батькові лектора;
- з лівого боку кожної сторінки варто відводити широкі поля (4-5 см), на яких під час лекції і пізніше при самостійному опрацюванні матеріалу можна робити помітки;
- записи потрібно робити чорнилом і розбірливо;
- цитати, важливі думки виділяти чорнилом іншого кольору.

Змістовий модуль 2. *Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі*

Треба навчитися швидко писати. Це досягається, у першу чергу, за рахунок умовних позначень і скорочень окремих слів і фраз. Однак, не варто скорочувати закінчення слів, оскільки це може викликати спотворення їх змісту під час роботи з конспектом. Скороченню, як правило, підлягають слова і фрази, які найбільш часто вживаються в тому чи тому лекційному курсі, вони виробляються практикою конспектування.

Для студента важливо вміти поєднувати роботу думки і руки, розподіляти увагу, зосереджувати її на головному. Це дає змогу здійснювати своєрідну «фільтрацію» навчального матеріалу. Тут відбуваються два процеси: відокремлення другорядного від головного, узагальнення і систематизація змісту лекції.

Головні думки, на відміну від другорядних, звичайно виділяються інтонацією, сповільненим темпом мовлення лектора. Систематизація досягається вмінням студентів виділяти вузлові питання, здатністю до узагальнення і логічного осмислення послідовності та взаємозв'язку окремих компонентів лекції.

Конспектуючи лекцію, треба повністю записувати назву теми, план, рекомендовану літературу. Особливу увагу необхідно приділяти записам правил, цитат, формул, схем тощо.

Книга в системі професійної підготовки

Головним джерелом знань у навчальній роботі у ВНЗ, та й у житті, є, безперечно, книга.

Започаткував книгодрукування німецький винахідник Іоган Гутенберг в середині XV ст. Його відкриття виявилось геніальним. Воно сприяло збереженню на віки найціннішого людського скарбу - витворів людського розуму, дало змогу зміцнити зв'язки поколінь. Особливо збільшилася кількість книг в останні десятиріччя. Вважають, що за останні 25-30 років у світі видруковано стільки книг, скільки за всі попередні роки з початку книгодрукування. Зорієнтуватися в цьому потоці друкованої продукції без спеціальної підготовки складно.

Для успішної роботи з літературою особливо важливим є вміння відшукати потрібну книгу чи статтю. І тут студент не може обійтися без оволодіння навичками бібліографування. Пошуки літератури доцільно починати з перегляду бібліотечних каталогів, а також каталогів, що їх ведуть у навчально-методичних кабінетах. Є різні каталоги: алфавітний, систематичний, предметний, або тематичний. В алфавітному каталозі, коли відоме прізвище та ініціали автора, можна швидко знайти потрібну книгу, виписати її шифр, який необхідно вказати при заповненні бланка замовлення на потрібне видання. Це значно полегшить роботу бібліотекаря і пришвидшить пошуки літератури.

Якщо необхідно знайти книгу з певного питання, а автор її невідомий, звертаються до систематичного каталогу. Він складений за десятковою системою.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Розділ поділяється ще на 10 підрозділів, кожен з яких, у свою чергу, поділяється на 10 груп тощо.

Крім алфавітного і систематичного каталогів є також предметні, або тематичні. У тематичному каталозі картки розміщені в алфавітному порядку за темами книг приблизно так, як розміщуються статті в енциклопедіях. Користуючись таким каталогом, легко дібрати літературу з конкретних питань.

У бібліотеці, крім книжкових каталогів, є картотека газетно-журнальних статей. Такий каталог дає змогу також відшукати статті з певної проблеми.

Відомості про найновіші наукові роботи, а також художню літературу можна знайти у спеціальних збірниках, що видаються Книжковою палатою, зокрема у «Книжковому літопису», який виходить щотижня. У цьому виданні реєструються книги, які видаються в країні з усіх галузей знань. «Літопис журнальних статей» виходить теж щотижня. Тут вміщено перелік статей, які з'явилися в журналах, альманахах, збірниках, наукових записках. «Літопис газетних статей» виходить щомісяця, у ньому реєструються важливі статті, надруковані в газетах.

Бібліографічними джерелами є також енциклопедії і словники. Уміння користуватися ними значно полегшує самостійну роботу студента. Це та довідкова література, яка допомагає орієнтуватися у великому потоці інформації.

При доборі літератури з того чи того питання необхідно вміти скласти бібліографічні записи відповідно до єдиних вимог, які є обов'язковими для оформлення бібліографічного апарату.

У каталозі ви відшукали потрібну книгу чи статтю. Де і як записати дані про них, щоб успішно й раціонально ними користуватися? Найзручніше робити такі записи на бібліографічних картках. Це дає змогу класифікувати їх за різними принципами: алфавітним, тематичним або хронологічним. Подібні картки легко виготовити з цупкого паперу. Рекомендований розмір - 12,5 x 7,5 см.

Опис книги потрібно робити з титульного листа, а не з обкладинки, за такою формою:

1. Прізвище та ініціали автора. (Якщо книга написана двома чи трьома авторами, їх прізвища та ініціали подаються також на початку опису.)

2. Назва (заголовок) книги. Подається повністю і без скорочення.

3. Підзаголовні дані. Зазначаються відомості про жанр книги (науково-популярний нарис, навчальний посібник, довідник і т. ін.); вказується також, за чією редакцією вийшла книга; порядковий номер видання.

4. Вихідні дані. Подаються відомості про місце видання, найменування видавництва та рік видання.

Опис книг, газетних і журнальних статей треба робити тією мовою, якою вони надруковані.

Кожен студент, починаючи з першого курсу, має дбати про комплектування власної бібліотеки відповідно до професійних та пізнавальних інтересів. Шлях книги до читача довгий. Навіть змістовні, цінні книги

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

перевидаються не частіше як через 5-7 років. Тому думати: «Я придбаю книгу пізніше, коли вже буду працювати», - припускатися помилки. Якщо ж ставити собі за мету щомісяця купувати 3-4 книги для власної бібліотеки, то за 5 років навчання у ВНЗ можна зібрати 240-250 книг. Це той цінний багаж, який допоможе молодому фахівцеві успішно набувати своєї фахової майстерності.

Досить важливим для студента є вміння користуватися книгою. Для ефективної і результативної роботи з книгою необхідно **дотримуватися науково обґрунтованих організаційних і санітарно-гігієнічних вимог.**
Зокрема:

1. Раціонально організувати своє робоче місце (стіл, стілець, приладдя: ручка, чорнило, олівець, лінійка, папір, довідники та ін.). Стіл і стілець мають бути дібрані відповідно до росту людини. Правильним і зручним за висотою має бути співвідношення стола і стільця. Книги, підготовлені для опрацювання, мають лежати зліва попереду, а письмове приладдя - праворуч. Якщо стіл приставлений близько до стіни, то над ним можна приладнати полицку, на якій розмістити частину потрібних книг, особливо довідників. Книга, яку читаємо, має бути віддалена від очей на відстань 25-30 см і лежати з нахилом 45 градусів, щоб усі рядки тексту знаходилися на однаковій відстані від очей. Доцільно використовувати також підставку для книги. Це значно полегшує роботу очей. Не потрібно завантажувати стіл великою кількістю книг, паперів.

2. Під час читання і ведення записів світло має падати зліва і зверху. При штучному освітленні важливо потурбуватися про достатню його кількість. Найбільш зручно користуватися настільною лампою. Світло не має бути ні надто яскравим, ні тьмяним, бо це є причиною швидкої втоми очей.

3. У робочій кімнаті має бути чисте повітря, насичене достатньою кількістю кисню, що є важливим чинником підтримання працездатності й активності клітин головного мозку. Тому доцільно працювати при відкритому вікні чи кватирці. Якщо з якихось причин не можна дотримуватися цього, то періодично (через 1 - 1,5 години) потрібно відчиняти вікно і провітрювати кімнату.

4. Необхідно чергувати періоди напруженої праці і відпочинку. Групи нейронів, які включені в активну розумову діяльність, порівняно швидко стомлюються. Важливо через 1,5-2 години один вид розумової роботи змінювати на інший, зовсім відключитися від розумової роботи і зайнятися виконанням протягом 10-15 хвилин іншого виду діяльності, яка не потребує розумового напруження. Ефективним є активний відпочинок і виконання фізичних вправ, прогулянка на повітрі тощо.

5. Працюючи з книгою, не треба робити часті перерви. Необхідно «запрацюватися», «ввійти в матеріал», щоб виробити певний динамічний стереотип. Це підвищує ефективність розумової праці.

6. Заняття мають бути регулярними і постійними в часі. Ми часто нарікаємо на нестачу часу. Але це лише тому, що ми нераціонально його використовуємо. Якщо кожного дня відводити хоча б 3-4 години на читання

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

книг, опрацьовуючи 20 сторінок за годину, то за рік можна прочитати близько 30 тис. сторінок. А це в середньому 140-150 книг.

7. Під час роботи з книгою в кімнаті має панувати тиша. Шум знижує активність розумової праці, викликає пригнічений стан (гіпостенію). До того ж, організм витрачає значну кількість енергії на захист від зовнішніх подразників.

8. З книгою треба працювати спокійно, без зайвих рухів. Не слід привчати себе читати лежачи. Це розсіює увагу, веде до швидкої втоми. Не можна продуктивно працювати з книгою у транспорті або стоячи в черзі.

9. Під час роботи з книгою не слід застосовувати збуджувальні засоби: чай, каву, тютюн та ін. Це підвищує працездатність на короткий час, але шкодить здоров'ю.

10. Читати треба мовчки, що дає змогу глибше зосередитися на змісті прочитаного, проникнути в його суть. Інколи для відчуття поетичності твору окремі місця доцільно читати вголос.

У роботі з книгою варто дотримуватися таких правил:

1. При вивченні певної проблеми у першу чергу потрібно ознайомитися з першоджерелами, а потім уже з посібниками і критичними статтями. Опрацювання посібників не може замінити вивчення першоджерел. Робота над першоджерелами викликає у читача самостійні думки, судження, сприяє більш глибокому розумінню теми чи проблеми.

2. Опрацювання літератури з конкретного питання варто починати з робіт загального характеру і від них переходити до спеціальних і більш вузьких досліджень.

3. Необхідно добирати для читання книги, доступні для розуміння. Безперечно, робота над літературою має викликати певні складнощі, але цього не треба боятися. Перечитуючи книгу або статтю кілька разів, можна проникнути в суть матеріалу, дійти до розуміння тих чи тих понять.

Починати працювати з книгою варто із загального ознайомлення з нею. Спочатку оглядають титульний лист, на якому вказано рік і місце видання. Коротка анотація, яка вміщена, як правило, на початку, допомагає читачеві визначити загальний орієнтир щодо проблем, які розглядаються в книзі. Перегляд змісту передмови, післямови також певною мірою сприяє формуванню у читача інтересу до книги.

Залежно від змісту книги і мети, що її ставить перед собою читач, розрізняють такі **види читання**:

1. **Суцільне читання** становить процес уважного прочитання книги або окремих її розділів без відволікань, скажімо, для записів. При такому читанні можна зробити багато, але це не завжди дає потрібний ефект. Часто прочитані в такий спосіб книги складаються в калейдоскопічні картини і залишають у пам'яті мало знань.

Щоб суцільне читання не зводилося до бездумної механічної роботи, даремної витрати часу, варто попередньо ознайомитися з відомостями про автора, змістом, структурою, прочитати, як уже було сказано раніше, анотацію книги. У спеціальному зошиті (читацькому щоденнику) записати основні дані

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

про книгу і автора, а після прочитання занотувати головні проблеми, які в ній розглядаються.

2. Продовженням попередньої роботи з книгою (суцільного читання) є її **вивчення**. У процесі вивчення книги, проблем, що висвітлені в ній, можна зіткнутися з певними труднощами. Це може стурбувати, викликати розчарування, зневіру у власних силах. Цього аж ніяк не треба боятися. По-перше, будь-яке питання треба починати вивчати з найпростішого, з елементарних його частин. Лише за цієї умови можна поступово оволодіти і методом, і самим предметом. По-друге, успіху можна досягти за достатньої наполегливості. Тільки наполегливість, тверде бажання йти до конкретної мети, терплячість принесуть успіх. Треба привчити себе:

- вимогливо ставитися до усвідомлення понять, суджень, правил та ін.;
- чітко з'ясовувати основні положення, тези, твердження, встановлювати взаємозв'язок між ними;
- розуміти цінність і цілеспрямованість прикладів, пояснень, ілюстрацій;
- вміти відшукати у власному досвіді і в життєвій практиці нові й додаткові приклади до тих положень, що подані в книзі;
- вміти відокремлювати головне від другорядного, що є лише ілюстрацією до головного;
- вміти критично розібратися у змісті книги, дати правильну оцінку положенням роботи.

Це ті важливі уміння, якими повинен оволодіти студент у процесі самостійної роботи над книгою.

3. **Часткове читання**. Застосовується у тих випадках, коли в книзі необхідно опрацювати лише окремі розділи, питання та ін. Часткове читання застосовується у роботі з енциклопедіями, словниками, довідниками. При використанні літератури для часткового опрацювання слід дотримуватися таких рекомендацій:

- визначити коло довідників, якими найчастіше користуватимемося;
- довідкову літературу розміщувати близько до свого робочого місця, щоб вона завжди була під рукою;
- виробити зручну для себе систему записів, щоб поступово накопичувати рукописні довідники з різних питань;
- звертати увагу на науковість обґрунтування певних питань, користуватися найновішими довідниками.

4. **Синтетичне читання** є конкретним і раціональним використанням всіх означених вище видів читання книги.

Потреба опрацювати великі масиви друкованих джерел інформації спонукає до пошуків більш ефективних методів читання. В останні роки поширюється так зване швидкісне читання. Цей метод привертає увагу людей розумової праці тим, що коли при звичному читанні фіксується від 150 до 400 слів за хвилину, то при швидкісному - від 900 до 2000-2500 слів.

Хоч швидкісне читання й має високу ефективність, не варто вбачати в ньому панацею, яка дасть змогу оволодіти значними обсягами знань.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Захоплення лише швидкісним читанням нерідко призводить до поверхового опрацювання наукової літератури і поверховості мислення.

Для студентів важливо оволодіти всіма видами читання і використовувати їх в оптимально ефективному зв'язку. Та до якого способу читання ми б не вдавалися, людська пам'ять не може зберігати всього прочитаного протягом тривалого часу. Тому в процесі самостійного навчання надзвичайно важливо вміти робити записи прочитаного, вивченого, систематизувати матеріал для раціонального використання його у подальшій науковій і практичній роботі.

При опрацюванні книг застосовуються такі **види записів**: складання плану; виписування цитат; записи висновків, складання тез; складання конспекту; складання анотацій; написання реферату; рецензування; систематизація зведених оглядів; підготовка зведеного конспекту; складання схем, таблиць; запис власних думок, що виникли під враженням прочитаного; записи окремих слів із занотуванням їх значення, прислів'їв, приказок, крилатих слів та ін.

Зупинимося на особливостях окремих видів записів, що мають важливе значення у самостійній навчальній роботі студентів.

План - це така форма запису, коли читач виділяє окремі логічно завершені частини статті чи книги, даючи їм своєрідні заголовки. Це допомагає глибше усвідомити зміст прочитаного, встановити логічний зв'язок між його частинами. План може бути простим і складним залежно від змісту прочитаного матеріалу та визначеної мети.

Цитата (лат. *cito* - приводжу, проголошую) - дослівний уривок з тексту твору або чийсь слова, що наводяться письмово чи усно для підтвердження міркування. При виписуванні цитат треба дотримуватися таких правил:

- не робити цитування без ретельного ознайомлення з найближчим до уривка текстом;
- цитувати основні, закінчені й оригінальні думки;
- цитату брати в лапки, якщо вона починається із середини речення, то після лапок ставлять три крапки і цитату починають з маленької букви;
- після кожної цитати вказувати джерело, з якого вона взята; бажано зазначати назву конкретної роботи, а також том чи книгу, де ця робота вміщена; місце видання, видавництво, рік, сторінки;
- при цитуванні слід точно відтворювати курсиви, підкреслення, розрядки та виписувати цитати в окремі зошити з помітками проблем, яких стосується цитата; зручно також кожну цитату записувати на окремих аркушах паперу (рекомендований розмір - 105 x 146 мм), зазначаючи у правому верхньому куті проблему, якої вона стосується; на звороті або в кінці можна записати свої думки з приводу виписаної цитати;
- зберігати аркуші з цитатами у певній системі.

Дотримання цих правил дасть змогу протягом певного часу зібрати значний матеріал і неодноразово використовувати його у навчальній та науковій роботі. У такий же спосіб можна систематизувати й інші виписки, матеріали.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Записи висновків, складання тез. У багатьох випадках при опрацюванні літератури є потреба зробити записи основних думок автора з певної проблеми. При цьому читач у зошиті для записів вказує прізвище та ініціали автора, назву книги, місце і рік видання. Тут же в певній послідовності записуються судження про ті вузлові проблеми чи питання, що розглядаються у творі. На полях можна робити свої помітки. Такий підхід дає змогу продумати прочитане, усвідомити в загальних рисах його суть і зберегти матеріал (основу) для відтворення у пам'яті головних проблем книги у майбутньому.

Поглибленим видом попередньої роботи є складання тез. **Теза** (гр. *thesis* - положення, твердження) - коротко сформульоване основне положення доповіді, лекції, повідомлення тощо. Записи прочитаної книги, статті (залежно від її змісту і спрямування) можна робити у вигляді коротких тез. Це не що інше, як виписування своїми словами основних тверджень автора і розміщення їх у певній логічній послідовності. Кожна теза має бути сформульована чітко, стисло і передавати основну думку автора. Приклади і докази при цьому не записують. На полях читач може робити свої помітки, записувати власні думки, викликані розмірковуваннями над опрацьованим матеріалом. Робота з книгою в такий спосіб допомагає синтезувати основні думки і положення, сприяє розвитку логічного мислення.

Складання конспекту. *Конспект* (лат. *conspectus* - огляд) - огляд, короткий, послідовний, стислий письмовий виклад основного змісту книги, статті, лекції, записаний у розповідній формі. У конспекті можна записувати тези, виписки, цитати, цифрові матеріали, таблиці, графіки, окремі рисунки. Виклад конспективного запису має бути послідовним, логічно зв'язаним. Для підтвердження окремих положень необхідно записувати найбільш яскраві приклади. До складання конспектів книг, статей ставляться такі **вимоги**:

- записи треба вести в окремому зошиті. Найкраще використовувати для цього шкільний зошит, що містить 12 аркушів. Це дає змогу в майбутньому більш зручно користуватися раніше зробленими записами, розміщувати і синтезувати їх за тематичним принципом. З лівого боку сторінки відводиться широке поле (4-5 см). На ньому зручно робити помітки, доповнення, складати плани законспектованого матеріалу, висловлювати власні думки;

- на початку конспекту необхідно записати прізвище та ініціали автора, повну назву роботи з підзаголовками, місце і рік видання, кількість сторінок (при опрацюванні великих за обсягом джерел доцільно відводити окрему сторінку). Важливо записати дату написання твору, обставини його написання, якщо такі є. Ці дані можна взяти з передмови чи приміток;

- писати необхідно розбірливим почерком і обов'язково чорнилом. При цьому слід пам'ятати, що конспект ви готуєте не для одноразового використання. Він може стати у пригоді протягом навчання і в подальшій самостійній професійній діяльності;

- цитати і особливо важливі думки (положення, визначення, правила та ін.) необхідно виділяти у тексті;

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

– доцільно виробити свої умовні знаки, щоб виділяти у конспекті потрібні місця.

Розпочинаючи складання конспекту наукової праці, варто попередньо прочитати матеріали про роботу, в яких дано її аналіз, оцінку. Це допоможе звернути увагу на головні питання і проблеми, які знайшли висвітлення в роботі. Важливо спочатку перечитати всю працю без записів, щоб мати уявлення про її структуру і загальний зміст, і лише після цього конспектувати. Необхідно вчитуватися в текст, до кінця усвідомлювати суть викладених думок. Записи варто робити своїми словами. Ефект дає фіксація результатів аналізу й синтезу прочитаного, а не дослівний запис незрозумілого чи, в гіршому разі, перефразованих окремих речень, часто не зв'язаних між собою.

У конспекті треба чітко записувати заголовки і підзаголовки, Що є в роботі, виділяючи їх підкресленням, іншим чорнилом. Сторінки конспекту необхідно нумерувати. Якщо в одному зошиті вміщені конспекти багатьох праць, то в кінці варто подати перелік законспектованих робіт, вказати сторінки. Це допомагає швидко відшукати потрібний матеріал.

Складання анотацій. *Анотація* (лат. *annotation* - зауваження, примітка) - коротка узагальнювальна характеристика книги (чи її частини), статті, рукопису. Для проведення цієї роботи необхідно уважно перечитати книгу, з'ясувати кому вона адресована, з якою метою може бути використана. Написання анотацій - відповідальне завдання і потребує глибоких знань з відповідної галузі. Праця має бути оцінена з погляду її науковості, логічної послідовності, актуальності питань чи проблем.

Рецензія (лат. *recensio* - огляд, обстеження) - критична оцінка художнього, наукового твору, вистави, кінофільму, відгук про них. У рецензії мають бути висловлені такі судження про прочитане в цілому і його найважливіші деталі, які підкріплені науково обґрунтованими доказами, фактами, поясненнями. Рецензії у переважній більшості мають характер висновків, узагальнень, оцінки прочитаного. Можна давати оцінку книги чи статті в цілому або окремих її розділів, частин, роблячи в кінці узагальнення.

Складання зведеного конспекту становить систему записів, які включають фіксування планів, виписування цитат, окремих тез, висновків, детальне конспектування розділів тощо.

Виписування незрозумілих слів з поясненням і тлумаченням їх значення, прислів'їв, приказок, афоризмів, крилатих слів також є корисним у діяльності студента. Такі записи потрібно робити на окремих аркушах паперу (і певним чином систематизувати) або в спеціальному зошиті, дотримуючись також відповідної системи.

Зручно записувати пояснення незрозумілих слів на невеликих картках однакового розміру, розміщуючи їх у спеціальному ящику за алфавітом. Якщо вести таку роботу систематично і тривалий час, це позитивно впливає на поліпшення культури мови, збагачення лексичного запасу.

Підготовка до лабораторних, практичних, семінарських занять. Підготовка до контрольних заходів

Важливе місце у навчальній роботі ВНЗ займають лабораторні, практичні заняття, семінари. Кожен з цих видів виконує свої завдання. Але головне, що їх об'єднує, - забезпечення умов для самостійної роботи студента, оволодіння раціональними й ефективними методами пізнання.

Види СРС можуть бути найрізноманітнішими: підготовка до аудиторних занять (лекцій, лабораторних, практичних, семінарів), заліків, іспитів, до атестації в умовах дії модульно-рейтингової форми організації і контролю занять, виконання рефератів, курсових, кваліфікаційних, дипломних робіт і проектів.

Час, що затрачається на СРС, становить 75-80 % у загальній структурі навчального часу (з урахуванням самостійної діяльності під час аудиторних занять).

Для того щоб самостійна робота була ефективною, студент має глибоко усвідомити її необхідність, мету і подальшу корисність для себе. Обов'язковими умовами успішного виконання СРС є точне і конкретне визначення завдання, його вмотивованість, наявність і знання студентом методики виконання, строки, форми і види контролю, надання консультативної допомоги викладачем.

Матеріали для самостійної роботи, його обсяги добираються викладачем, він же визначає графіки, строки виконання, форми контролю. Розробляє систему завдань, теми рефератів, курсових, кваліфікаційних, дипломних робіт, методичні рекомендації та інструкції, списки обов'язкової і додаткової літератури.

Для того щоб завдання для самостійної роботи могли бути виконаними, треба, щоб вони відповідали умовам, а саме: були доступними і зрозумілими для студента, містили елементи новизни, давали можливість коригувати і контролювати їх виконання.

У практиці роботи вищої школи, як уже зазначалося, виділяють три дидактичних типи семінарів: просемінари, семінари і спецсемінари. Семінарські заняття потребують від студентів ретельної підготовки. Готуючись, студент повинен ознайомитися з планом семінарського заняття, рекомендованою літературою. Спочатку слід ознайомитися з матеріалом за темою семінару, що вміщений у навчальних посібниках. Це дасть змогу скласти загальне уявлення про тему, яка виноситься на семінарське заняття. Якщо з цієї теми була прочитана лекція, то корисно також ретельно опрацювати її конспект. Лише після цього розпочинається самостійна робота над вивченням першоджерел.

Окрему ланку в процесі підготовки до семінарського заняття становить безпосередня підготовка виступу з того чи того питання. Варто привчати себе виступати не за готовим текстом, зачитуючи його, а своїми словами,

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

користуючись лише коротким планом. Підготовка до виступу і полягає в тому, щоб до кожного питання скласти на окремій картці чи аркуші короткий план з помітками потрібних цифр, записами цитат, конкретних фактів. Такий підхід дасть змогу виробити вміння виявляти самостійність під час виступів на семінарі. Якщо студент поставлений перед необхідністю самостійно розв'язувати завдання, то це значно активізує потенції його психічної діяльності, сприяє розвитку та становленню позитивних якостей.

Для успішного виконання лабораторних і практичних робіт треба добре знати теоретичний матеріал, володіти методикою застосування знань на практиці, вміти користуватися необхідним обладнанням, устаткуванням, матеріалами, реактивами, технікою для проведення вимірів, обчислень. Безперечно, що успіх можливий лише при копійчій підготовчій роботі студента.

У вищій школі в кінці кожного семестру проводяться екзамени і заліки відповідно до «Тимчасового положення про екзамени і заліки у вищих навчальних закладах». У цьому документі, зокрема, сказано, що екзамени з усієї дисципліни або її частини передбачають мету оцінити роботу студента за курс (семестр), одержані теоретичні знання, їх міцність, розвиток творчого мислення, оволодіння навичками самостійної роботи, вміння синтезувати набуті знання і застосовувати їх при розв'язанні практичних завдань.

Заліки, як правило, є формою перевірки успішного виконання студентами лабораторних і розрахунково-графічних робіт, курсових проектів (робіт), засвоєння навчального матеріалу на практичних і семінарських заняттях, а також способом перевірки проходження навчальної і виробничої практики та виконання у процесі цих практик усіх навчальних доручень відповідно до програми. В окремих випадках заліки можуть бути встановлені як з дисципліни в цілому, так і з окремих її частин.

Екзамени і заліки є підсумком самостійної роботи студента протягом семестру або навчального року. Щоб успішно скласти екзамени і заліки, необхідно систематично і наполегливо працювати над засвоєнням матеріалу з кожної навчальної дисципліни протягом усього семестру, чому сприяє Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система організації навчального процесу. Послаблена, епізодична робота над програмовим матеріалом, надія на те, що все можна буде вивчити протягом 2-3 днів перед контролем, не дає очікуваних результатів. Тому студент, який прагне пройти контроль успішно, повинен з першого дня занять систематично і ретельно виконувати всі завдання. Це і буде головний напрям підготовки до контрольних заходів, а відтак і запорука одержання високої оцінки. Разом з тим, необхідно виявляти значні зусилля та наполегливість і під час безпосередньої підготовки до контролю.

На екзаменаційну сесію, як правило, виноситься не більше 8 видів контролю. Студенти складають заліки у процесі виконання практичних і лабораторних робіт. Тому для підготовки до заліків окремі дні, як правило, не відводяться. Студент зобов'язаний скласти всі заліки до початку екзаменаційної сесії. На підготовку до кожного екзамену відводиться 3-5 днів.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Що ж потрібно пам'ятати студентів, аби успішно підготуватися до екзаменів? Необхідно, в першу чергу, ознайомитися з програмою проведення екзаменів з навчальної дисципліни. На основі цього треба скласти план повторення і систематизації навчального матеріалу на кожен день з таким розрахунком, щоб останній день або частина його (залежно від кількості днів, виділених на підготовку до екзамену) були відведені для повторного узагальнення програмового матеріалу.

Програма навчальної дисципліни, за якою проводиться екзамен, весь час має знаходитися на робочому столі. Для підготовки необхідно відібрати потрібні навчальні посібники, рекомендовану літературу. Ні в якому разі не можна обмежуватися лише конспектами лекцій. Записи в конспекті надто стислі, у них можуть бути допущені помилки, неповні визначення, відсутній ілюстративний матеріал. Заучування конспекту приводить до догматизму і формалізму в знаннях, значно утруднює процес усвідомлення і розуміння сутності основних наукових понять. Конспект лекцій може служити лише орієнтиром, планом-програмою засвоєного навчального матеріалу.

Послідовність роботи при підготовці до контрольних заходів має бути такою: уважно прочитати й усвідомити суть вимог конкретного питання програми; ознайомитися з конспектом; уважно опрацювати необхідний навчальний матеріал за навчальними посібниками та рекомендованою літературою. Якщо з окремої теми викладачем були запропоновані першоджерела, спеціальна наукова література, яку студент опрацьовував у період підготовки до семінарських чи інших занять, необхідно повернутися до записів цих матеріалів (а в окремих випадках і до оригіналів), відтворити в пам'яті основні наукові положення. В окремому зошиті на кожне питання програми варто скласти стислий план відповіді у логічній послідовності і з фіксацією необхідного ілюстративного матеріалу (прикладі, малюнки, схеми, цифри). Якщо окремі питання програми залишаються незрозумілими, їх необхідно написати на полях конспекту, щоб з'ясувати на консультації. Провідні положення теми (правила, закони, визначення та ін.) після глибокого усвідомлення їх суті варто завчити, повторюючи декілька разів або розповідаючи колесі. Найбільш суттєві моменти у плані підготовки відповіді варто виділяти іншим кольором, це допомагає кращому їх запам'ятання.

Так поступово треба переходити від повторення матеріалу однієї теми до іншої. Коли ж повторено і систематизовано весь навчальний матеріал, необхідно переглянути його ще раз уже за своїми записами, перевіряючи подумки, як засвоєна логіка розкриття кожної теми, як зафіксовані у пам'яті основні факти, формули, ілюстративний матеріал, чим і як можна доповнити окремі питання.

Якщо під час основної роботи з систематизації і повторення навчального матеріалу необхідно, як правило, працювати самому (а не групою), оскільки кожному властиві індивідуальні особливості розумової діяльності, то підсумкову роботу корисно здійснювати удвох-утрьох. Це дає змогу взаємоперевірити рівень засвоєння і розуміння навчального матеріалу. У

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

процесі підготовки до екзаменів необхідно організувати чітку установку на активне запам'ятання.

Найзручніше готуватися до екзаменів у читальному залі бібліотеки чи в спеціалізованому навчальному кабінеті. Тут є оптимальні умови для цілеспрямованої роботи, немає чинників, що відволікають увагу (радіо, сусіди, інші побутові подразники). Протягом доби необхідно працювати 8-9 годин, роблячи через кожні 1,5 години перерви на 10-15 хвилин. Готуючись до контрольних заходів, необхідно особливо ретельно дотримуватися санітарно-гігієнічних вимог, про які йшлося раніше.

Значне місце в самостійній роботі студента займає систематична праця з періодичними виданнями. Звичка читати газети, журнали (у першу чергу - пов'язані з майбутньою спеціальністю), робити виписки, розмішувати їх у певній системі - це невичерпне джерело інтелектуального розвитку і загальнокультурного збагачення майбутнього фахівця, передумова його успіхів у кар'єрному сходженні.

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Сформулюйте основні чинники підвищення ефективності навчальної праці студентів.
2. У чому полягає адаптація студентів до навчальної діяльності у ВНЗ?
3. Охарактеризуйте об'єктивні причини труднощів адаптації студентів.
4. Яке місце ви відводите книзі у системі професійної освіти?
5. Перерахуйте санітарно-гігієнічні вимоги до роботи з книгою?
6. Порівняйте ефективність конспектування літературного джерела і його ксерокопіювання.
7. Назвіть основні види роботи з книгою.
8. У чому має проявлятися техніка конспектування наукової літератури?
9. Назвіть наукові засади систематизації і зберігання матеріалів, опрацювання наукової літератури.
10. У чому має виявлятися культура бібліографічних описів літературних джерел?
11. У чому мають виявлятися уміння слухати, конспектувати лекції?
12. Укажіть на основні вимоги підготовки до семінарських та практичних занять.
13. Які б ви дали рекомендації студентам-початківцям щодо підготовки до контрольних заходів?

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Тема 8. Система аналізу й оцінювання навчальних досягнень студентів

- *Значення і роль аналізу й оцінювання навчальних досягнень студентів*
- *Функції оцінювання навчальних досягнень студентів*
- *Принципи, види і методи аналізу й оцінювання навчальних досягнень студентів*
- *Методика проведення контрольних дій у вищій школі*

Значення і роль аналізу й оцінювання навчальних досягнень студентів

Важливою складовою навчального процесу у вищій школі є контроль і педагогічне оцінювання. Виходячи з того, що в процесі навчання викладач здійснює функцію управління пізнавальною діяльністю студента, контроль потрібно розглядати як категорію управління, як важливий, відносно самостійний завершальний елемент управлінського циклу навчального процесу. Контроль у вищій школі - це спосіб виявлення й оцінювання результатів спільної діяльності студента і викладача. Із низки функцій контролю головною є забезпечення зворотного зв'язку, під час якого з'ясовується ступінь відповідності досягнутих результатів функціонування навчальної системи прогнозованій меті. Контроль завжди пов'язаний з оцінюванням реалізації намічених завдань і планів.

Будь-яка діяльність особистості, і передусім інтелектуальна, з психологічного погляду є досить складним і багатограним процесом. Психолог С.Л. Рубінштейн, досліджуючи різні аспекти діяльності людини, наголошував: «З суспільною природою мотивації людської діяльності пов'язаний вплив, який справляє на неї оцінка - обумовлена суспільними нормами самооцінки й оцінки з боку оточуючих, особливо тих, думкою яких людина дорожить <... > Психологічно значною мірою саме за допомогою оцінки здійснюється соціальний вплив на діяльність особистості. Тому практично особливо важливо правильно її організувати теоретично - розкрити її тонкий і лабільний механізм»[22].

Для того, щоб контроль був об'єктивним і дієвим, необхідна чітка визначеність норми, якою задаються умови успішності навчальної роботи та її очікувані результати. Операційною формою контролю є перевірка - порівняння, співвідношення досягнутих результатів із заданими нормами. Трактуючи рівня відношення досягнутого до прогнозованого прийнято називати процесом оцінювання, а зафіксований у певній системі вимірювання (балах, інших цифрових чи словесних характеристиках) результат є оцінкою.

Для ефективності контролю і дієвості оцінки важливими умовами є об'єктивність і коректність норми. Вона має бути доступною, вільно вимірюваною і органічно застосовуваною. Задана норма не має бути ні

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

завищеною, ні заниженою. Система навчання має забезпечувати реальні умови для її досягнення, здійснення. Непомірна завищеність норми викликає у студентів невпевненість у її досягненні, тривогу, байдужість («опускаються руки», «все одно я цього не осилю»). Занижені норми знижують активність студентів, викликають стан благодушності, несерйозного ставлення до досягнення норми, лінощів і неробства.

Відповідальність за об'єктивність і посиленість норми несе викладач, він повинен стежити за відповідністю між вимогами норми і умовами та можливостями її досягнення. Якщо змінюються умови, то необхідно вносити зміни і в норми. Важливо, щоб на визначення нормативів не впливали побічні чинники. Скажімо, суворі вимоги ректорату щодо недопущення відсіву студентів, зменшення кількості невстигаючих можуть штовхати викладача до заниження вимог, завищення оцінок і в кінцевому підсумку до випуску некваліфікованих фахівців.

Важливо враховувати психологічну роль оцінки. Вона виконує дві основні функції: стимулювальну і орієнтувальну. Особливо важливою в психологічному плані є стимулювальна функція. Вона пов'язана зі спонукальним впливом на афективно-вольову сферу особистості студента і, відповідно, сприяє якісному поліпшенню структури інтелекту особистості та пізнавальної діяльності студента, виконуючи і виховну функцію.

Бажано звести до мінімуму можливість помилки при оцінюванні рівня досягнень студента. Найбільш поширеними, особливо серед молодих викладачів, є **помилки великодушності, екстраполяції, ореолу, контрасту, центризму і логічні помилки**.

Помилки великодушності - це невиправдано завищені оцінки; **екстраполяції** - викладач при оцінюванні орієнтується не на дійсний рівень досягнень студента, а на попередні оцінки в його заліковій книжці; **ореолу** - упереджене ставлення викладача до студента, яке проявляється у виставленні завищеної оцінки тому, до кого він ставиться з симпатією, і заниженої тому, до кого у викладача негативне ставлення; **контрасту** - знання і поведінка студента оцінюються нижче або вище, залежно від того, нижче чи вище виражені ці характеристики у самого викладача; **центризму** - намагання не виставляти екстремальних оцінок: «незадовільно» і «відмінно». **Логічна помилка** при оцінюванні знань навчального матеріалу проявляється у врахуванні поведінки, ставлення до викладача [13].

Помилками означені вище тенденції можна вважати лише в тому разі, коли вони дійсно є помилками, не усвідомлюються викладачем, не є навмисним. У протилежному випадку ці відхилення від норми кваліфікуються як професійна несумлінність і несправедливість.

Основним цілеформуючим нормативним документом при проектуванні системи освіти є освітня (освітньо-професійна, освітньо-наукова) програма, яка поряд з найменуванням спеціальності, призначенням фахівця, номенклатурою первинних посад, переліком засобів та результатів діяльності і т. ін., визначає

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

спрямованість і морально-ділові якості фахівця, вимоги до його підготовки через перелік **умінь певного виду і рівня сформованості**.

Сукупність видів професійної діяльності фахівця, конкретизованих через професійні завдання, дозволяє сформулювати вимоги до змісту та форм кваліфікаційних випробувань, які переслідують мету визначення рівня теоретичної та практичної підготовки випускника до наступної професійної діяльності, передбаченої освітньою програмою.

Враховуючи різноманітність видів діяльності фахівця, яка може бути визначена саме через освітню програму, логічно встановити, що найбільш адекватною формою кваліфікаційних випробувань, яка б об'єктивно і надійно визначала рівень освітньої та професійної підготовки випускників вищих навчальних закладів, стає **кваліфікаційний екзаме́н із спеціальності (державний екзаме́н за фахом)**, що передбачає виконання певних атестаційних кваліфікаційних завдань. Такими завданнями можуть бути насамперед **професійні задачі**, що моделюють реальні ситуації, з якими може зустрітися випускник у практичній діяльності.

З іншого боку, педагогічна система поетапної підготовки фахівців, передбачає необхідність ефективного вузівського педагогічного контролю. Окремі існуючі елементи такої системи являють собою еkleктичне поєднання об'єктивного і суб'єктивного, ручної праці та комп'ютерних технологій і не відповідають сучасним вимогам.

Усунення вказаного можливо тільки через наукову організацією процесу навчання, яка базується на наступному:

1. Оволодіння усіма учасниками процесу навчання сучасними технологіями педагогічного і кваліфікаційного контролю.

2. Усвідомлення того, що головною ланкою педагогічної системи є суб'єкт учіння, і саме учіння на всіх його етапах повинно супроводжуватися потужним методичним шлейфом у вигляді професійних задач й завдань.

Між навчальним (педагогічним) контролем і навчанням в цілому існує взаємозв'язок:

- який зміст предмета вивчення, такими є й об'єкти його контролю;
- яка теорія навчання, такі і форми контролю.

Педагогічний контроль є невід'ємною частиною процесу освіти та професійної підготовки фахівців і повинен знаходитися у органічному зв'язку з іншими елементами педагогічної системи. Він не замінює собою дидактичних засобів, а повинен лише допомогти виявити досягнення і недоліки цього процесу і є взаємопов'язаною і взаємообумовленою діяльністю навчаючого та суб'єкта учіння. Це можливо тільки за умови створення науково-обґрунтованої системи **перевірки результатів** освіти та професійної підготовки і означає **виявлення, вимір та оцінювання** знань, умінь та навичок. По відношенню до професійної підготовки слід зауважити, що окрім загальної підготовки ефективність професійної діяльності буде залежати і від професійної освіченості, професійної вихованості та професійної навченості.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Виходячи із структури педагогічної діяльності, основним предметом оцінки результатів освіти є **уміння та навички**, результатів навчання - **знання**, а результатів виховання - **світоглядні настанови, інтереси, мотиви і потреби особистості**. Суб'єктом оцінювання звичайно виступає сам навчаючий або кваліфікаційна комісія. При цьому об'єктом контролю у ВНЗ залишається саме педагогічний процес.

Тобто педагогічний контроль як частини пізнавальної діяльності можна уявити у вигляді схеми (рис. 1):

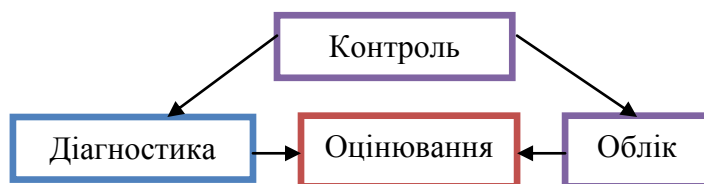

Рис. 1 – Структура педагогічного контролю

Контроль включає в себе **діагностику** - виявлення знань, умінь і навичок, **оцінювання** - вимірювання знань, умінь і навичок, **облік** - фіксування результатів оцінювання у вигляді оцінок у відомостях, залікових книжках.

Педагогічні вимоги до контролю:

- об'єктивність перевірки і оцінювання;
- індивідуальний характер;
- систематичність і однаковість вимог;
- всебічність перевірки, гласність;
- різноманітність форм;
- етичне ставлення до студентів.

В оцінювальній діяльності потрібно обов'язково враховувати інтереси студента. Будь-яку оцінку треба об'єктивно аргументувати, обґрунтувати, пояснити, якщо оцінка незадовільна або низька, потрібно порадити, що необхідно зробити для її підвищення.

Нинішня суб'єкт-суб'єктна гуманістична педагогічна парадигма потребує від викладача коректності та поваги до людської гідності студента незалежно від його навчальних досягнень. Ніякими мотивами і причинами не можуть бути виправдані суб'єктивізм, несправедливість, грубість, безтактність, перенесення оцінки знань, умінь, компетенцій на особистість студента.

Функції оцінювання навчальних досягнень студентів

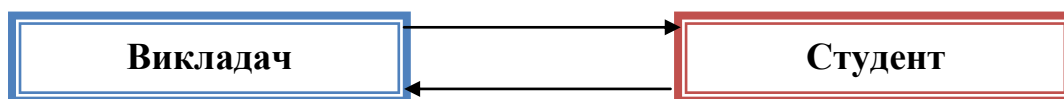
Процес аналізу й оцінювання навчальної діяльності студентів передбачає реалізацію таких функцій: **виховної, розвивальної, навчальної, діагностичної, стимулювальної, коригувальної, прогностичної, контрольної** (рис. 2).

Навчальна функція виявляється в забезпеченні зворотного зв'язку як передумови підтримання дієвості й ефективності процесу навчання, в якому

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

беруть участь два суб'єкти – викладач і студент. Тому система навчання може функціонувати ефективно лише за умов дії прямого і зворотного зв'язків. У переважній більшості у процесі навчання добре проглядається прямий зв'язок (викладач знає, який обсяг має сприйняти й усвідомити студент), але складно, епізодично здійснюється зворотний зв'язок (який обсяг знань, умінь та навичок і як засвоїв студент).

Дію цієї функції можна показати схематично:

Діагностична функція аналізу й оцінювання знань, умінь та навичок передбачає виявлення прогалин у знаннях студентів. Процес учіння має форму концентричної спіралі. Якщо на нижчих рівнях учіння трапилися прогалини, то буде порушена закономірність спіральної структури учіння. Тому так важливо своєчасно виявити прогалини, працювати над їх усуненням і лише потім рухатися далі.

Рис. 2 – Функції оцінювання навчальних досягнень студентів

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Стимулювальна функція аналізу й оцінювання навчальної діяльності студентів зумовлюється психологічними особливостями людини, що виявляється в бажанні особистості отримати оцінку результатів своєї діяльності, зокрема навчальної. Це викликано ще й тим, що під час навчання студенти щоразу пізнають нові явища і процеси. Значна частина студентів не може (або не бажає) об'єктивно оцінити рівень, якість оволодіння знаннями, вміннями та навичками. Викладач же зобов'язаний допомогти студентам усвідомити якість і результативність навчальної праці, що психологічно стимулює їх до активної пізнавальної діяльності.

Виховна функція полягає у впливі аналізу й оцінки навчальної діяльності на формування в студентів низки соціально-психологічних якостей: організованості, дисциплінованості, відповідальності, сумлінності, працьовитості, дбайливості й охайності, наполегливості та ін.

Розвивальна функція виявляється в тому, що студент, отримавши оцінку, відчуває бажання і потребу в активізації пізнавальної діяльності. Це стимулює особистість до розвитку психічних властивостей і процесів - волі, уваги, мислення, мовлення та ін.

Коригувальна функція полягає у тому, що на основі виявленого рівня знань, умінь і навичок, утруднень, недоліків, причин неуспішності вживаються заходи щодо усунення прогалин у знаннях і компетенціях.

Прогностична функція - викладач отримує дані для оцінки результатів своєї праці, методики, для подальшого їх удосконалення. Оцінювання результатів навчальної діяльності студента допомагає йому скоригувати, поліпшити свою навчальну роботу.

Контрольна функція дає можливість визначити рівень знань, умінь, навичок і компетенцій студента, забезпечити об'єктивність оцінювання, підготуватися до засвоєння нового навчального матеріалу.

Принципи, види і методи аналізу й оцінювання навчальних досягнень студентів

Аналіз оцінювання навчальної діяльності студентів має здійснюватися з дотриманням певних педагогічних вимог. Окремі дидакти (А.М. Алексюк та ін.) називають їх принципами. Виділимо такі принципи (рис. 3) [1].

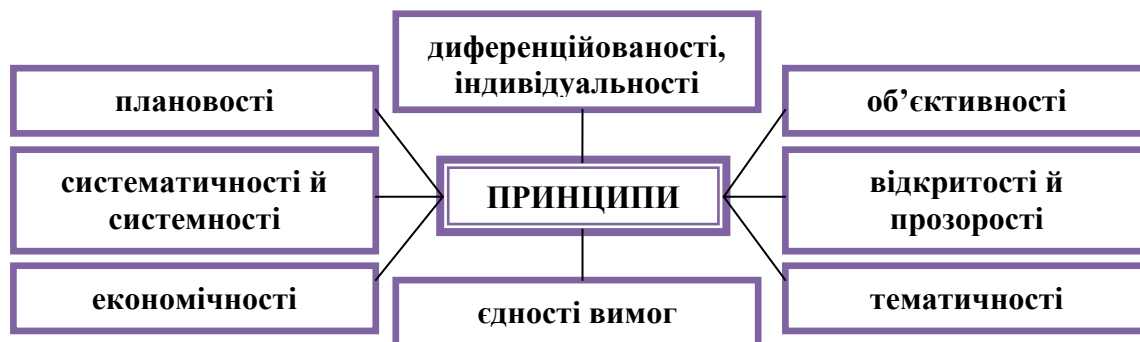

Рис. 3 – Принципи оцінювання навчальних досягнень студентів

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Сутність означених принципів полягає:

- в плановості: аналіз і оцінювання мають здійснюватися не стихійно, а з дотриманням певного плану;

- систематичності й системності: аналіз і оцінювання мають відповідати структурним компонентам змісту вивченого матеріалу і бути постійними;

- об'єктивності: аналіз і оцінювання мають бути науково обґрунтованими і базуватися на засадах гуманізму і демократизму;

- відкритості й прозорості: студенти мають знати свої оцінки й оцінки однокурсників, що давало б змогу порівнювати успіхи, стимулювало б до підвищення активності;

- економічності: методи, прийоми, зміст завдань мають бути співвідносними з наявним бюджетом часу студентів, а методи - ще й доступними і зрозумілими;

- тематичності: перевірка якості знань студентів з окремих тем, розділів проводиться за темами (блоками, модулями);

- врахування індивідуальних можливостей студентів: необхідно перевіряти знання, уміння, навички кожного студента; у процесі підготовки дидактичних завдань для перевірки треба враховувати рівень навченості студентів та їхні інтелектуальні можливості;

- єдності вимог: врахування загальнодержавних стандартів змісту освіти відповідно до кваліфікаційних характеристик спеціальностей.

Залежно від дидактичної мети використовують різні види контролю за навчанням: діагностичний (попередній), попереджувально-застережливий, поточний, повторний, періодичний, тематичний, підсумковий.

Діагностичний (попередній) контроль має бути спрямований на визначення рівня освітньої компетентності студентів з певної проблематики. Напередодні вивчення теми, засвоєння якої має ґрунтуватися на раніше вивченому матеріалі, викладач з'ясовує рівень розуміння опорних знань, актуалізує їх.

Поточний контроль передбачає перевірку якості засвоєння знань у процесі вивчення конкретних тем.

Повторний контроль спрямований на створення умов для формування умінь і навичок. При цьому треба виходити з позиції, яку визначив К.Д. Ушинський: хороші дидакти те й роблять, що без кінця повторюють і лише кожен раз додають щось нове. Повторна перевірка якнайкраще сприяє переведенню знань з короткотермінової до довготривалої пам'яті.

Тематичний контроль пов'язаний з перевіркою рівня знань, умінь та навичок в обсязі розділу чи теми конкретної навчальної дисципліни.

Періодичний контроль передбачає за мету встановити, яким обсягом знань студенти володіють з тих або тих проблем стосовно вимог програми.

Підсумковий контроль має своїм завданням з'ясувати рівень засвоєння студентами навчального матеріалу в кінці семестру або після завершення вивчення дисципліни. Він проводиться, як правило, у формі заліків, екзаменів.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

В історії розвитку вищої школи виокремилися такі основні методи аналізу й оцінювання знань, умінь та навичок: усна, письмова, графічна, практична, тестова перевірка. Дещо умовно до методів перевірки можна віднести спостереження.

Усна перевірка займає значне місце у вищих навчальних закладах. Техніка усної перевірки полягає в тому, що педагог ставить перед студентами запитання, вони мають дати на них відповіді, використовуючи слово. Цей метод сприяє розвитку в студентів уміння мислити, грамотно висловлювати думки в логічній послідовності, розвивати культуру усного мовлення. Використання цього методу потребує від викладача значних зусиль і майстерності: уміння грамотно і логічно доцільно формулювати запитання, спонукати студентів до активного мислення, уважно слухати відповіді, об'єктивно оцінювати їх, враховувати індивідуальні особливості. Проте цей метод не позбавлений недоліків: він призводить до неефективного використання навчального часу на заняттях.

Письмова перевірка порівняно з усною більш ефективна, оскільки протягом певного часу можна одночасно перевірити рівень володіння знань, умінь та навичок усіх студентів академічної групи. Це сприяє підвищенню якості самостійної пізнавальної діяльності студентів, формуванню культури писемного мовлення, ефективності використання навчального часу. Викладач має готувати з кожної теми багатоваріантні завдання, аби забезпечити самостійність праці студентів. Тривалість таких робіт може бути різною (15-30 хвилин). Усі роботи викладач має ретельно перевіряти й об'єктивно оцінювати.

Графічна перевірка спрямована на виявлення умінь і навичок студентів у процесі виконання ними різних видів графічних робіт: побудова таблиць, схем, графіків, діаграм та ін. Така робота сприяє розвитку в студентів просторового мислення, оволодінню методами систематизації, узагальнення, моделювання опорних схем тощо.

Практична перевірка тісно пов'язана із залученням студентів до конкретної практичної діяльності, під час якої перевіряються вміння застосовувати знання на практиці, формувати уміння і навички. Логічно така перевірка впливає із сутності процесу пізнання, в якому практика відіграє спонукальну і контролюючу роль. Здійснюючи практичну перевірку, треба ретельно підходити до підготовки завдань, які б спонукали студентів до застосування знань у практиці. Важливо, щоб ці завдання мали чітку професійну спрямованість. Адже в кінцевому підсумку рівень професійної підготовки майбутніх фахівців визначається не лише теоретичними знаннями, а передусім вміннями і готовністю застосовувати їх у конкретній практичній діяльності. Визначаючи завдання для практичної перевірки, треба дбати про забезпечення умов для самостійної діяльності студентів. Так звана колективна діяльність студентів над розв'язанням практичних завдань (один студент виконує завдання на дошці, а інші займаються переписуванням готових результатів) не дає бажаних результатів.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Тестова перевірка все більше набуває поширення. Сутність цього методу полягає в тому, що студентам у певному дидактичному блоці визначають конкретні завдання (запитання), на які подані альтернативні відповіді. Студент має обрати правильну відповідь. Якщо йти таким спрощеним шляхом, то це може призводити до простого вгадування відповіді. Важливо моделювати завдання в такий спосіб, щоб студент аргументував свій вибір відповіді, аналізував, чому інші відповіді він вважає помилковими чи неповними. Тестова перевірка може здійснюватися машинним і безмашинним способом.

Наведемо приклад завдання для тестової перевірки знань студентів з педагогіки. Запитання: Чи є здібності людини вродженими? Із наведених відповідей виберіть правильну, доведіть помилковість інших.

Відповіді:

1. Безумовно. Люди народжуються з різними здібностями. Генетичним кодом зафіксовано розвиток здібностей кожної людини.

2. Здібності є вродженими. Вони повністю залежать від індивідуальних психічних особливостей батьків.

3. Здібності людини не є вродженими. Здібності - це психічні явища, які утворюються в процесі пожиттєвого формування. Характер і якість здібностей цілком залежать від умов життя людини.

4. Здібності - це психічні якості людини. Народжується людина без психічних якостей. У неї в процесі життєдіяльності є лише можливість розвивати ті чи ті здібності. Це залежить від природних задатків та умов життя.

Викладач вищої школи має володіти повним спектром різноманітних методів аналізу й оцінювання навчальної діяльності студентів, творчо підходити до їх використання залежно від дидактичної мети, змісту навчального матеріалу, рівня навченості студентів і їх інтелектуального розвитку.

Варто зауважити, що у практиці діяльності педагогів вищої школи широко використовується термін «контроль за навчальною діяльністю». Ми вбачаємо в цьому рудименти авторитарної педагогіки доби тоталітаризму, коли все й усі контролювали, перевіряли, карали і т. д. З розвитком демократичного суспільства, побудованого на засадах гуманізму, доцільно відмовитись від терміна «контроль» як відлуння авторитарності.

Питання оцінювання результатів навчальної діяльності студентів було і залишається доволі складним. Певну допомогу в його розв'язанні може надати усвідомлення взаємопов'язаних понять «критерії оцінки» і «норми оцінки».

Критерії оцінки - це ті параметри, відповідно до яких педагог оцінює навчальну діяльність.

Норми оцінки - це показники, на які опирається викладач при виставленні оцінки.

Під оцінкою успішності студентів розуміють систему показників, які відображають їх об'єктивні знання та вміння, тобто оцінку можна розглядати як визначення ступеня засвоєння знань, умінь та навичок відповідно до вимог, що пред'являються програмами.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Оцінка включає в себе бал, тобто цифрову або іншу символічну форму вираження та фіксації оцінювання успішності, оцінні судження — коротку характеристику результатів учіння, їх позитивних моментів та недоліків, емоційне ставлення.

Бальна система оцінювання має багату історію. Уже в Києво-Могилянській академії була певним чином відпрацьована система оцінювання навчальної діяльності та здібностей студентів. Оцінки тоді були такими: "весьмаприлежен", "весьмапонятен и надежнѣй", "добронадежнѣй", "хорош", "зело доброго ученія", "оченьдобр", "добр, рачителен", "весьмасредствен", "нижесред-ствен", "нижесредствен, плох", "преизрядногоуспеха", "весьмаумеренногоуспеха", "малого успеха", "понятен, но неприлежен", "понятен, но ленив", "прилежен, но тупого понятия", "понятен, но весьманерадив", "не худоуспеваает", "не худ", "не совсемхуд", "малого успеха", "непонятен", "не совсем туп", "туп и непонятен", "туп", "очень туп"².

Пізніше в школах дореволюційної Росії мали місце різні підходи до оцінювання навчальної діяльності учнів. Так, наприклад, відповідно до статуту міністерства освіти 1804 р. вводилась система оцінювання успіхів учнів кульками. Із кожної дисципліни директор визначав певне число кульок для з'ясування рівня знань учнів. Найвищий рівень успішності визначався 90 кульками. За статутом 1818 р. рівень знань уже оцінювався за чотирибальною цифровою системою ("4", "3", "2", "1").

Наприкінці ХІХ- на початку ХХ ст. у дипломах та атестатах оцінки позначалися словами "відмінно", "вельми добре", "добре", "досить добре", "посередньо", "слабо". Поширювалась також п'ятибальна, семибальна шкала оцінок. Наприклад, семибальна: 7 - "відмінно", 6 - "вельми добре", 5 - "дуже добре", 4 - "добре", 3 - "досить добре", 2 - "посередньо", 1 - "слабо". У радянській школі продовжувалися пошуки критеріїв і форм оцінювання знань, умінь та навичок учнів. У 1918 р. постановою Наркомату освіти була відмінена бальна система для оцінювання знань учнів. Відповіді оцінювалися словами "задовільно" і "незадовільно". Переведення учнів з класу в клас відбувалося на основі успіхів учнів та відгуків педагогічної ради. У 1935 р. повернулися до п'ятибальної словесної оцінки знань учнів: "відмінно", "добре", "посередньо", "погано", "дуже погано". На початку 1944/45 навчального року словесна система була замінена цифровою ("5", "4", "3", "2", "1"). У 1993 р. діапазон оцінювання успішності звузили до чотирибального ("5", "4", "3", "2").

Критерієм оцінювання умінь та навичок є точно обрана величина, що є визначником якості навчальної діяльності. Обрані критерії мають відповідати цілям і завданням навчання. З вересня 2000 р. в школах України запроваджено 12-бальну шкалу оцінювання навчальних досягнень у системі загальної середньої освіти України. У методичному листі Міністерства освіти і науки України таким чином обґрунтовано запровадження 12-бальної шкали оцінювання навчальних досягнень учнів: «Динаміка змін, що відбуваються в сучасному світі, вимагає змін у підходах до оцінювання навчальних досягнень учнів. Визначення рівня навчального прогресу учнів є особливо важливим з

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

огляду на те, що навчальна діяльність у кінцевому результаті повинна не просто дати людині суму знань, умінь чи навичок, а сформуванати рівень компетенції.

Поняття компетенції не зводиться ні до знань, ні до навичок, а належить до сфери вмінь.

Власне, вміння - це компетенція в дії. Отож, під компетенцією розуміється загальна здатність, що базується на знаннях, досвіді, цінностях, нахилах, набутих завдяки навчанню <...>.

З метою забезпечення ефективних визначників якості навчальних досягнень та об'єктивного їх оцінювання в основній та старшій школі вводиться 12-бальна шкала оцінювання, побудована за принципом сумування набутих знань, умінь і навичок з урахуванням зростання рівня особистих досягнень учня» [13].

В історії розвитку школи в різних країнах, та й у колишньому Радянському Союзі, мали місце різні підходи до оцінювання знань, умінь та навичок студентів. Нині в Україні діє традиційна словесна чотирибальна система: "відмінно", "добре", "задовільно", "незадовільно" та 100 бальна система.

Чи можна визначити загальні вимоги до оцінювання знань, умінь та навичок студентів? Певною мірою можна. Вони необхідні для означення критеріїв оцінювання навчальної діяльності студентів. Конкретно можна вказати на такі вимоги:

1. Глибина розуміння знань, їх повнота.
2. Уміння студента самостійно мислити.
3. Розуміння важливості отриманих знань для встановлення рівня сформованості наукового світогляду.
4. Готовність студента до застосування набутих знань у практиці.
5. Рівень сформованості умінь і навичок.
6. Рівень сформованості культури систематизації наукових знань.
7. Рівень інтелектуального розвитку.
8. Готовність студента здійснювати трансляцію набутих знань.

Методика проведення контрольних дій у вищій школі

Традиційно домінантне місце в системі навчально-виховної роботи у вищих навчальних закладах України займають заліки та екзамени. Педагогічнені по-різному ставилися до цих видів навчальної роботи. К.Д. Ушинський прихильно ставився до екзаменів, вважав, що вони сприяють організації учнів, підвищують їх відповідальність. М.І. Пирогов виступав проти екзаменів, які «викрадають у викладачів чимало часу на шкоду науці, вони підтримують шкідливий напрям у студентів - вчитися для екзамену» [21].

Різні погляди на екзамени у вищій школі були і в радянський період (особливо в 20-30-ті рр. ХХ ст.). Але в другій половині ХХ ст. цей вид навчальної роботи набув обов'язково характеру.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Нині кількість екзаменів та заліків з кожної навчальної дисципліни визначається навчальними планами. Процес перевірки й оцінювання знань, умінь і навичок студентів на екзаменах базується на таких принципах:

- достатньої обґрунтованості;
- єдності вимог;
- гуманізму;
- доброзичливості.

Студенти по-своєму оцінюють якості викладачів, які мають значення для забезпечення оптимальних умов проведення контрольних заходів. Студенти, під час опитувань, виділяють такі основні якості викладачів, які позитивно впливають на перебіг екзамену (оцінювали якості за 10-бальною шкалою).

1. Справедливість - 9,2
2. Глибоке знання предмета - 9,1
3. Педагогічний такт - 8,1
4. Доброзичливість - 7,57
5. Знання індивідуальних особливостей студентів - 7,23
6. Педагогічна майстерність - 6,89
7. Вимогливість - 6,76
8. Володіння методикою опитування - 6,66
9. Уміння виявляти знання з усього обсягу курсу - 5,6
10. Щедрість в оцінюванні знань, умінь та навичок - 2,62

У процесі підготовки студентів до екзаменів і їх проведення у вищих навчальних закладах трапляється чимало недоречностей, педагогічних помилок.

По-перше, надія на екзамени як важливий чинник підсумкової перевірки якості знань, умінь та навичок (ЗУН) студентів не завжди виправдовує себе. Коли студенти протягом семестру не включені в активну навчальну роботу, немає системи організації самостійної навчальної роботи, її оцінювання, вони підходять до екзаменаційної сесії з надто бідним багажем знань. За три-чотири дні перед екзаменом, маючи молоду, активну пам'ять, студенти заучують значний обсяг знань, на екзамені «видають» їх, після чого залишається надто мало знань, а тим більше умінь і навичок.

По-друге, під час екзаменів студенти витрачають надто багато фізичних і психічних зусиль. Велика нервова напруга, стресові ситуації, які зумовлюються недостатньою педагогічною культурою окремих викладачів, та інші чинники призводять до невиправданих витрат енергії. Період навчання у ВНЗ не сприяє збереженню здоров'я.

По-третьє, традиційно під час екзаменів надмірним тягарем для студентів є «система шпаргалок». На їх підготовку витрачається багато часу. Безпосередня процедура їх використання під час екзаменів, реакція викладачів на це явище - усе це принизливо і недостойно. Користі - ніякої, а шкоди багато: даремна витрата часу і сил на підготовку, створення на екзамені стресових ситуацій, породження конфліктів між студентами і викладачами, виникнення

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

передумов для необ'єктивності оцінки знань, умінь та навичок студента та виявів соціальної несправедливості в оцінюванні.

Чи можна боротися з цим явищем? Яким чином уникати таких виявів? Можна і потрібно боротися. Найбільш доцільний спосіб - дозволити студентам на екзаменах користуватися необхідними джерелами інформації: записами, додатковою літературою. Але запитання мають бути побудовані таким чином, щоб вони орієнтували студентів не на репродуктивні відповіді, а спонукали до творчих роздумів, виявляли розуміння сутнісних процесів. Необхідно переконувати студентів, що час і здоров'я, витрачені на підготовку шпаргалок, не дають результатів. Адже немає установки на запам'ятання, усвідомлення закономірностей, процесів, явищ. Діє лише установка написати шпаргалку, таємно скористатися нею, обманути викладача. Поряд з цим у процесі адаптації студентів до навчальної роботи у ВНЗ необхідно навчити їх раціональним методам підготовки до заліків і екзаменів.

У процесі підготовки і складання екзаменів мають розв'язуватися такі соціально-педагогічні завдання:

- формування соціальної відповідальності студентів перед собою, викладачами, батьками;
- відчуття радості від успіхів навчальної роботи;
- забезпечення умов для коригування здобутих знань, самостійної навчальної діяльності;
- забезпечення виховного впливу педагога на студента.

Технологія організації і проведення екзаменів має охоплювати такі аспекти:

- ознайомити студентів із програмою проведення екзаменів, яка містить перелік вузлових питань навчальної дисципліни та літературу, яку студенти можуть використати у процесі підготовки до екзаменів;
- ознайомити студентів з ефективними методами підготовки до екзамену з урахуванням особливостей конкретної навчальної дисципліни;
- ознайомити студентів з методикою проведення екзамену. Екзамен може проводитись за екзаменаційними білетами і без них; можуть бути використані різні методи перевірки: усна, письмова, тестова (з використанням комп'ютерів і на паперових носіях);
- напередодні екзамену викладач має організувати консультування для студентів, у яких виникли певні утруднення при підготовці;
- безпосередньо на екзамені педагог має створити позитивний емоційний фон, аби зменшити психологічне напруження студентів;
- викладач має уважно, зацікавлено вислуховувати відповіді студентів, стимулюючи їх до активного мислення словами («добре», «правильно мислите», «так», «молодець») та стверджувальними і підбадьорливими жестами. Монологічну відповідь студента ні в якому разі не можна переривати зауваженнями, додатковими запитаннями, виразами здивування. Студент, готуючись до відповіді, у своїй пам'яті певним чином побудував виклад навчального матеріалу. Коли викладач перериває студента, вдаючись до діалогу,

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

це викликає у більшості студентів занепокоєння, нервовість, від чого відповідь стає плутаною, логічно непослідовною. У процесі монологічної відповіді на запитання викладач, зрозумівши, що студент відповідає впевнено, змістовно, може зупинити його і попросити перейти до розкриття наступного запитання білета. Після з'ясування усіх питань, що були в екзаменаційному білеті, варто поставити кілька запитань з інших розділів навчальної дисципліни. Такий підхід допомагає уникнути випадковостей.

У процесі екзамену викладач має виявляти доброзичливість, тактовність, толерантність, увагу, співпереживання. Варто подякувати студентові за гарну відповідь. Якщо були недоліки у відповіді, виявлені певні прогалини, то ні в якому разі не варто вдаватися до критики особистості студента, не принижувати його гідність. Передусім треба аналізувати помилки, виявлені у процесі іспиту. Необхідно забезпечувати об'єктивність оцінювання навчальної роботи студента з конкретної дисципліни, враховуючи: обсяг знань; ступінь розуміння навчального матеріалу і рівень активності, логічного мислення; форму викладу навчального матеріалу; уміння застосовувати знання на практиці з проекцією на майбутню професійну діяльність; систематичність і старанність студента в процесі опрацювання змісту навчальної дисципліни впродовж семестру.

Виставляючи оцінку за результатами опрацювання студентами навчальної дисципліни, варто зважати на такі педагогічні чинники: об'єктивність оцінювання; справедливість; не використовувати оцінку як прийом покарання студента за негативні вчинки; не допускати вибіркової поблажливості при оцінюванні знань членів органів студентського самоврядування; незалежність оцінювання від попередніх оцінок у заліковій книжці; не допускати виставлення оцінок «від настрою»; враховувати індивідуальні особливості студентів; не вдаватися до крайнощів (виявляти дріб'язковість, прискіпливість, зайву суворість, бути надмірно добрим, виявляти лібералізм, панібратство та ін.); не піддаватися зовнішньому тиску; не потрапляти в матеріальну залежність від студентів; залучати студентів до самооцінювання; коментувати виставлену оцінку; не вдаватися до моралізування, приниження гідності особистості студента.

Таким чином, екзамен - складний процес підбиття підсумків пізнавальної діяльності. Він потребує від викладача високої педагогічної культури, майстерності, педагогічної техніки.

Викладачам, керівникам кафедр, деканатів варто час від часу проводити анкетне опитування студентів старших курсів з метою з'ясування їхньої оцінки діяльності викладачів на екзаменах.

Опитування, проведене серед 180 студентів старших курсів різних спеціальностей, показав наступні результати. На запитання: які якості викладача-екзаменатора вам імпонують? - переважали такі відповіді: доброзичливість, забезпечення спокійної обстановки, розуміння студентів, справедливість, вимогливість, тактовність.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

На запитання: з якими якостями та особливостями поведінки викладача вам не хотілося б мати справу на екзаменах? - студенти відповіли: дратівливість, необ'єктивність, вияви упередженості, симпатій і антипатій, нервова збудливість, злопам'ятність, нетактовність, грубість, байдужість, лібералізм, несправедливість, намагання «провалити» студента, спроби штучно «витягувати» студента, який не працював упродовж семестру, поблажливість до «любимчиків».

Важливе місце у навчальному процесі займають заліки. Їх кількість та порядок складання визначається навчальними планами. Заліки виставляють за результатами виконання студентами практичних завдань. Додаткове опитування є не обов'язковим. Ні в якому разі не можна перетворювати залік в екзамен.

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Яке місце займає аналіз і оцінювання знань студентів з погляду логіки навчального процесу?
2. Назвіть і поясніть сутність основних функцій оцінювання навчальної діяльності.
3. Дайте характеристику основним методам перевірки й оцінювання знань студентів. Яким із них ви надаєте перевагу?
4. Охарактеризуйте основні види оцінювання знань у вищій школі.
5. У чому сутність тестової перевірки і оцінювання знань студентів? Назвіть переваги та недоліки цього методу.
6. Розкрийте технологію підготовки і проведення екзаменів у вищій школі.
7. У чому сутність методики проведення заліків у вищій школі?
8. Якби ректором були ви, якій системі аналізу й оцінювання навчальної діяльності студентів надали б перевагу? Чому?

ЗАВДАННЯ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 4. Форми, види, методи і засоби навчання у вищій школі

Питання для обговорення:

1. Сутність поняття "форми організації навчання".
2. Розвиток і становлення організаційних форм навчання.
3. Типологія і характеристика методів навчання:
 - методи навчання за джерелами знань;
 - методи навчання за характером логіки пізнання;
 - методи навчання за рівнем самостійної розумової діяльності;
 - методи навчання за характером (ступенем самостійності та творчості) діяльності того, хто навчається.

Прийоми та засоби навчання

4. Сучасні інноваційні методи навчання у вищій школі.

Змістовий модуль 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

5. Дидактичні вимоги до вибору методів навчання.

Література: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 12

Тема 5. Підготовка до лекції та її проведення

Питання для обговорення:

1. Академічна лекція в системі професійної підготовки студентів.

2. Технологія і техніка підготовки академічної лекції.

3. Дидактичні і методичні вимоги до академічної лекції.

4. Психолого-педагогічні вимоги до проведення лекції у вищій школі.

5. Проблемна лекція, особливості її побудови.

6. Метод опорних сигналів. Опорний конспект лекції. Основні принципи формування опорних конспектів лекції викладача.

Література: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7

Тема 6. Технологія і техніка організації та проведення семінарів, практичних, лабораторних, індивідуальних занять, консультацій і колоквіумів

Питання для обговорення:

1. Дидактичні основи семінарських, практичних, лабораторних, індивідуальних та інших форм занять.

2. Види семінарів, вимоги до їх організації та проведення.

3. Особливості технології і техніки організації та проведення практичних і лабораторних занять.

4. Особливості технології і техніки організації та проведення індивідуальних занять, консультацій і колоквіумів.

5. Ділові ігри як форми проведення практичних, семінарських та лабораторних занять.

6. Використання технічних засобів, комп'ютерів та інформаційних систем під час практичних, семінарських та лабораторних занять.

Література: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія, теорія / А.М. Алексюк. – Київ : Либідь, 1998. - С.8-286.
2. Вища освіта в Україні. Нормативно-правове регулювання. – К. : НВПШ „Форум”, 2003. -1200 с.
3. Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник / За редакцією В.Г. Кременя. Авторський колектив: М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубінко, І.І. Бабин. – Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2004. - 384 с.
4. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи / С.С. Вітвицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 309 с.
5. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Основи педагогіки та психології вищої школи України / В.М. Галузинський, М.Б. Євтух. - К.: ІНТЕЛ, 1995.
6. Галушко Т.Є.Лекція у вищій школі / Т.Є Галушко. - К. : Вища шк.,1971.
7. Гондюл В.П. Методика викладання у вищій школі. Електронний підручник / В.П. Гондюл. - К. : ІМВ, 2006 (www.iir.kiev.ua)
8. Закон України «Про вищу освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст.2004). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page>
9. Закон України «Про освіту» (Верховна Рада УРСР; Закон від 23.05.1991 № 1060-ХІІ). - [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>
10. Зільберштейн А.І., Солдатов Т.Д.Проведення екзаменів та заліків у вищій школі / А.І.Зільберштейн, Т.Д.Солдатов. – К.: Вища шк., 1979.
11. Іщенко А.Ю. Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: наслідки для України : Аналітична записка / А.Ю. Іщенко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1537/>
12. Кобиляцький І.І.Методи навчально-виховної роботи у вищій школі / І.І.Кобилянський. – Л.: Вид.-во ЛДУ, 1970.
13. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи : Навч. посіб. / А.І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2005. – 486 с.
14. Кучер С.Сутність та завдання контролю в системі модульного навчання / С.Кучер // Рідна школа. - 2000. - № 11.
15. Навчальний процес у вищій педагогічній школі: Навч. посіб. / За ред. О.Г. Мороза. - К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2001.
16. Нагаєв В.М. Методика викладання у вищій школі : Навч. посібник / В.М. Нагаєв. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 232 с.
17. Освітні технології : навчально-методичний посібник / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М Любарська / за ред. О.М Пехоти. – Київ : А.С.К.,2001 – 256 с.
18. П'ятакова Г.П., Заячківська Н.М. Сучасні педагогічні технології та методика їх застосування у вищій школі / Г.П.П'ятакова, Н.М.Заячківська. – К., 2007. – 41 с.

Методика викладання у вищій школі

19. Слєпкань З. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі / З. Слєпкань. – К., 2000.

20. Туркот Т.І. Педагогіка вищої школи : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Т.І.Туркот. – К. : Кондор, 2011. – 628 с.

21. Чернілевський Д.В. Педагогіка вищої школи : Підручник / Д.В.Чернілевський, І.С. Гамрецький, О.А. Зарічанський, І.М. Луцький, О.В. Пшеничнюк / За ред. Д.В. Чернілевського. – Вінниця : АМСКП, Глобус-Прес, 2010. – 408 с.

22. Якунин В.А. Педагогическая психология : Учеб. пособие / В.А. Якунин. - 12-е изд. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 2000.

Інформаційні ресурси

1. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://shron.chtyvo.org.ua/Vitvytska_Svitlana/Osnovy_pedahohiky_vyschoi_shkoly.pdf

2. Курлянд З.Н. Педагогіка вищої школи. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/15840720/pedagogika/pedagogika_vischoyi_shkoli_-_kurljand_zn

3. Курс лекцій з дисципліни «Психологія і педагогіка вищої школи». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dgma.donetsk.ua/metod/ugo/pipvw/do/kl.pdf>

4. Методика викладання у вищій школі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://imanbooks.com/book_429

5. Нагаєв В. М. Методика викладання у вищій школі - Навчальний посібник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://thinbook.org/book/243-metodika-vikladannya-u-vishnij-shkoli-navchalnij-posibnik-nagayev-v-m.html>

6. Ортинський В.Л. Педагогіка вищої школи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/00000000/pedagogika/pedagogika_vischoyi_shkoli_-_ortinskiy_vl

7. Педагогіка вищої школи : Навчальний посібник / А.І. Кузьмінський. - К. : Знання, 2005.- 486 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pulib.if.ua/book/219>

8. Сайт Міністерства освіти і науки України. — [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/>

ДОДАТКИ

Додаток А

ВИТЯГ З РОБОЧОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ

Програма навчальної дисципліни

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. Загальні основи педагогіки вищої школи

Тема 1. Методика викладання у вищій школі в структурі педагогічних наук. Її предмет і завдання

Проблеми сучасного суспільства у сфері освіти.

Педагогіка, її місце в системі наук. Взаємозв'язки між групами наук. Структура педагогічної науки.

Методика викладання у вищому навчальному закладі як предмет курсу. Цілі та завдання методики викладання у вищій школі. Методика викладання як складова компетентності викладача. Методика викладання як шлях до розвитку мислення студентів. Методика і технологія навчання.

Витоки й основні віхи становлення освіти й вищої школи в Україні.

Стан і тенденції розвитку вищих навчальних закладів України та педагогіки вищої школи, методики викладання у вищій школі в ХХ – на початку ХХІ століття.

Тема 2. Сучасна вища школа в освітній системі України

Система освіти України, її структура. Принципи діяльності освітніх закладів. Характеристика вищої освіти України початку третього тисячоліття. Закон України «Про вищу освіту». Рівні, ступені та кваліфікації вищої освіти. Стандарти освітньої діяльності та вищої освіти. Управління у сфері вищої освіти. Забезпечення якості вищої освіти.

Вищі навчальні заклади. Основні завдання вищого навчального закладу. Типи вищих навчальних закладів. Національний вищий навчальний заклад. Дослідницький університет. Утворення, реорганізація та ліквідація вищого навчального закладу. Принципи діяльності, основні права та обов'язки вищого навчального закладу. Структура вищого навчального закладу.

Управління вищим навчальним закладом.

Тема 3. Теоретичні засади навчально-виховного процесу у вищій школі. Зміст, планування та організація освітнього процесу у вищій школі

Предмет і об'єкт дидактики вищої школи. Принципи навчання у вищій школі. Сутність і методологічні засади навчання. Рушійні сили, логіка навчального процесу. Структура процесу оволодіння знаннями, уміннями й навичками, формування компетентності. Мотиви навчання. Типи навчання, їх характеристика.

Методика викладання у вищій школі

Зміст освіти у вищій школі. Загальна освіта, політехнічна освіта, професійна освіта.

Система планування й організація освітнього процесу у ВНЗ. Навчальний план, навчальна програма, підручник, посібник, НМК.

Організація аудиторної роботи зі студентами. Роль кафедри в управлінні освітнім процесом

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. Форми організації та контролю освітнього процесу у вищій школі

Тема 4. Форми, види, методи і засоби навчання у вищій школі

Сутність поняття «форми організації навчання». Розвиток і становлення організаційних форм навчання. Типологія і характеристика методів навчання. Засоби навчання. Дидактичні вимоги до вибору методів навчання

Тема 5. Підготовка до лекції та її проведення

Академічна лекція в системі професійної підготовки студентів.

Технологія і техніка підготовки академічної лекції.

Дидактичні і методичні вимоги до академічної лекції.

Психолого-педагогічні вимоги до проведення лекції у вищій школі.

Проблемна лекція, особливості її побудови. Метод опорних сигналів. Опорний конспект лекції. Основні принципи формування опорних конспектів лекції викладача.

Тема 6. Технологія і техніка організації та проведення семінарів, практичних, лабораторних, індивідуальних занять, консультацій і колоквиумів

Практичне, семінарське та лабораторне заняття як форма аудиторної самостійної роботи студента.

Дидактичні основи семінарських, практичних, лабораторних, індивідуальних та інших форм занять. Види семінарів, вимоги до їх організації та проведення.

Підготовка практичного, семінарського та лабораторного заняття. Визначення цілей, методів, засобів та шляхів досягнення. Формування теоретичних питань та практичних завдань. Ділові ігри як форми проведення практичних, семінарських та лабораторних занять. Використання технічних засобів, комп'ютерів та інформаційних систем під час практичних, семінарських та лабораторних занять.

Формування у студентів навичок аналітичної діяльності, ораторського мистецтва, вміння аргументувати свої судження, вести наукову полеміку, сприймати аргументи та точку зору інших членів колективу. Роль та дії викладача під час проведення практичних, семінарських та лабораторних занять.

Тема 7. Організація індивідуальної та самостійної позааудиторної роботи студентів

Особливості навчальної роботи студентів і передумови її ефективності. Адаптація студентів до самостійної навчальної роботи. Уміння слухати і конспектувати лекції.

Книга в системі професійної підготовки. Підготовка до лабораторних, практичних, семінарських занять. Підготовка до контрольних заходів.

Тема 8. Система аналізу й оцінювання навчальних досягнень студентів

Значення і роль аналізу й оцінювання навчальних досягнень студентів. Функції оцінювання навчальних досягнень студентів. Принципи, види і методи аналізу й оцінювання навчальних досягнень студентів.

Методика проведення контрольних дій у вищій школі. Модульно-рейтингова і кредитна трансферно-накопичувальна технологія навчання та оцінювання навчальних досягнень студентів.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Скласти конспект 1 лекції профільної дисципліни відповідно до спеціальності та підготувати мультимедійну презентацію до неї і завдання для тестової форми контролю рівня навчальних досягнень студентів з теми.

**ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ
(для заліку)**

1. Розкрити проблеми сучасного суспільства у сфері освіти.
2. Проаналізувати сутність поняття «педагогіка», розкрити її місце в системі наук.
3. Охарактеризувати взаємозв'язки між групами наук. Дати характеристику структури педагогічної науки.
4. Розкрити поняття «Методики викладання у вищому навчальному закладі» як предмет курсу.
5. Дати характеристику витокам й основним віхам становлення освіти й вищої школи в Україні.
6. Розкрити стан і тенденції розвитку вищих навчальних закладів України та педагогіки вищої школи в ХХ - на початку ХХІ століття.
7. Дати характеристику системи освіти України, її структури. Принципи діяльності освітніх закладів.
8. Закон України «Про вищу освіту». Рівні, ступені та кваліфікації вищої освіти.
9. Особливості управління у сфері вищої освіти.
10. Розкрити шляхи забезпечення якості вищої освіти.
11. Охарактеризувати основні завдання вищого навчального закладу. Типи вищих навчальних закладів.
12. Розкрити етапи утворення, реорганізації та ліквідації вищого навчального закладу. Принципи діяльності, основні права та обов'язки вищого навчального закладу.
13. Дати характеристику структури вищого навчального закладу.
14. Сучасні вимоги до управління вищим навчальним закладом.
15. Розкрити предмет і об'єкт дидактики вищої школи. Принципи навчання у вищій школі.
16. Розкрити суть понять «рушійні сили», «логіка навчального процесу».
17. Охарактеризувати структуру процесу оволодіння знаннями, уміннями й навичками, формування компетентності. Мотиви навчання.
18. Що таке «типи навчання»? Подати їх характеристику.
19. Охарактеризувати зміст освіти у вищій школі. Загальна освіта, політехнічна освіта, професійна освіта.
20. Особливості системи планування й організації навчального процесу у ВНЗ. Навчальний план, навчальна програма, підручник, посібник, НМК.
21. Розкрити особливості організації аудиторної роботи зі студентами.
22. Охарактеризувати роль кафедри в управлінні навчальним процесом.
23. Розкрити сутність поняття «форми організації навчання».
24. Дати характеристику розвитку і становлення організаційних форм навчання.
25. Розкрити суть типології і характеристики методів навчання: методи навчання за джерелами знань; методи навчання за характером логіки пізнання; методи навчання за рівнем самостійної розумової діяльності; методи

Методика викладання у вищій школі

навчання за характером (ступенем самостійності та творчості) діяльності того, хто навчається.

26. Дати визначення понять «прийоми навчання» та «засоби навчання» і охарактеризувати їх особливості у вищій школі.

27. Охарактеризувати сучасні інноваційні методи навчання у вищій школі.

28. Розкрити дидактичні вимоги до вибору методів навчання.

29. Охарактеризувати значення академічної лекції в системі професійної підготовки студентів.

30. Розкрити технологію і техніку підготовки академічної лекції.

31. Охарактеризувати дидактичні і методичні вимоги до академічної лекції.

32. Розкрити суть психолого-педагогічних вимог до проведення лекції у вищій школі.

33. Суть поняття «проблемна лекція», особливості її побудови.

34. Розкрити поняття «метод опорних сигналів», «опорний конспект лекції». Основні принципи формування опорних конспектів лекції викладача.

35. Розкрити дидактичні основи семінарських, практичних, лабораторних, індивідуальних та інших форм занять.

36. Охарактеризувати види семінарів, вимоги до їх організації та проведення.

37. Розкрити особливості технології і техніки організації та проведення практичних і лабораторних занять.

38. Розкрити особливості технології і техніки організації та проведення індивідуальних занять, консультацій і колоквиумів.

39. Охарактеризувати ділові ігри як форми проведення практичних, семінарських та лабораторних занять.

40. Особливості використання технічних засобів, комп'ютерів та інформаційних систем під час практичних, семінарських та лабораторних занять.

41. Розкрити особливості навчальної роботи студентів і передумови її ефективності.

42. Пояснити особливості адаптації студентів до самостійної навчальної роботи.

43. Розкрити значення уміння слухати і конспектувати лекції для СРС.

44. Охарактеризувати роль книги в системі професійної підготовки.

45. Розкрити етапи підготовки до лабораторних, практичних, семінарських занять.

46. Охарактеризувати особливості підготовки до контрольних заходів.

47. З'ясувати значення і роль аналізу й оцінювання навчальних досягнень студентів.

48. Охарактеризувати функції оцінювання навчальних досягнень студентів.

49. Розкрити принципи, види і методи аналізу й оцінювання навчальних досягнень студентів.

50. Охарактеризувати методику проведення контрольних дій у вищій школі.

ТЕМИ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Тема 1. Організація науково-дослідної роботи студентів

План

1. Значення науково-дослідної роботи для формування творчої особистості.
2. Системність в організації науково-дослідної роботи студентів.
3. Форми і види науково-дослідної роботи студентів (з урахуванням специфіки ВНЗ, факультету і спеціалізації).
4. Методи організації науково-дослідної роботи студентів.

Індивідуальні завдання

1. Аргументуйте взаємозв'язок самостійної навчальної і науково-дослідної роботи студентів.
2. Сформулюйте загальні і специфічні вимоги до магістерської роботи.
3. Користуючись бібліографічним відділом наукової бібліотеки та Центром дистанційної освіти (якщо він є в університеті), складіть список літератури та Інтернет-ресурсів за темою «Організація науково-дослідної роботи студентів».
4. Поясніть сутність методів тестування, анкетування, інтерв'ювання.
5. Складіть рецензію на курсову (дипломну) роботу студента (за завданням викладача).

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Яке місце посідає науково-дослідна робота в системі професійної підготовки?
2. Які ви знаєте форми і методи наукової роботи студентів?
3. У чому полягає системність в організації науково-дослідної роботи студентів? Відповідь аргументуйте конкретними прикладами.

Рекомендована література

1. Веселов В. Чтобы повысить количество НИРС / В.Веселов // Вестник высшей школы. - 1990. - №2.
2. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи : Навч. посібник / А.І. Кузьмінський. - К. : Знання, 2005.
3. Мороз О.Г. Науково-дослідна робота студентів / Навчальний процес у вищій педагогічній школі / О.Г. Мороз. - К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2001.
4. Шейко В.М., Кушніренко Н.М. Організація та методика науково-дослідної роботи / В.М.Шейко, Н.М.Кушніренко. - Харків, 1998.
5. Сергієнко С., Прус В. Основи організації та перспективи розвитку студентської науки / С.Сергієнко, В.Прус // Вища школа. - 2007. - № 4. - С.35-39.

Методика викладання у вищій школі

Тема 2. Виховна робота зі студентами вищої школи

План

1. Завдання національного виховання сучасного студентства.
2. Закономірності, принципи, зміст і структура виховного процесу.
3. Основні напрями виховання студентської молоді:
 - моральне виховання;
 - трудове виховання;
 - економічне виховання;
 - правове виховання;
 - екологічне виховання;
 - естетичне виховання;
 - фізичне виховання;
 - тендерне виховання.
4. Превентивне виховання студентської молоді.
5. Критерії вихованості особистості.
6. Методика виховної роботи куратора в академічній групі.

Індивідуальні завдання

1. Сформулюйте мету національного виховання і схарактеризуйте шляхи її реалізації у вищому навчальному закладі.
2. Проаналізуйте можливості студентського самоврядування в реалізації основних напрямів виховання студентської молоді.
3. Вивчіть і узагальніть досвід куратора академічної групи. Які форми і методи його роботи є найбільш ефективними? Чому?
4. Якою була роль куратора студентської групи у Вашому становленні як особистості?
5. Підготуйте і проведіть у процесі педагогічної практики бесіду (диспут) зі студентами на тему «Духовний потенціал українців».
6. Сформулюйте своє відношення до висловів:
 - а) Освічена, але погано вихована людина страшніша від будь-якого звіра (Платон);
 - б) Знання без виховання - меч у руках божевільного (Д.І. Менделєєв).

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Підготуйте реферат з характеристикою одного з напрямів виховання студентської молоді.
2. Статеве і гендерне виховання: схожість і відмінність.
3. Розкрийте зв'язок трудового виховання студентів з їх майбутньою професійною діяльністю.
4. Чому превентивне виховання є актуальною необхідністю?
5. Чому деякі молоді люди виявляють елементи невихованості?

Рекомендована література

1. Державна національна програма «Освіта». Україна ХХІ ст. - К. : Либідь, 1994.
2. Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти. – К., 1994.

Методика викладання у вищій школі

3. Авдєєва І.М., Мельникова І.М. Інноваційні комунікативні технології в роботі куратора академгрупи : Навчальний посібник / І.М. Авдєєва, І.М. Мельникова. – К. : ВД «Професіонал», 2007.
4. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. - Полтава, 1994. - Т. 1.
5. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи : Методичний посібник для студентів магістратури / С.С.Вітвицька. – Київ : Центр навчальної літератури, 2003.
6. Корольчук О., Поночовний М. Організаційно-виховна робота серед студентів / О.Корольчук, М. Поночовний // Освіта. - 2004. - №4.
7. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи : Навч. посібник / А.І. Кузьмінський.– К. : Знання, 2005.
8. Лузан П.Г., Жалдак Л.М. Студентська група: про оптимізацію міжособистісних стосунків в ній / П.Г.Лузан, Л.М. Жалдак // Педагогіка толерантності. - 1999. - №2. - С. 53-56.
9. Мартинюк І.В. Національна система виховання / І.В. Мартинюк // Національна освіта та шкільництво. - К., 1993.
10. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи : Навчальний посібник / М.М. Фіцула. - К. : Академвидав, 2006.

Тема 3. Наукові засади управління вищим навчальним закладом

План

1. Структурно-функціональна модель вищого навчального закладу.
2. Принципи управління вищим навчальним закладом.
3. Структура управління вищим навчальним закладом.
4. Студентське самоврядування та його роль в управлінні вищим навчальним закладом.

Індивідуальні завдання

1. Опрацюйте Закон України «Про вищу освіту» і обґрунтуйте права і обов'язки керівників ВНЗ.
2. Поясніть з позицій демократизації суспільного життя принципи управління ВНЗ:
 - автономії і самоврядування;
 - розмежування прав, повноважень та відповідальності власника (власників), органів управління вищою освітою, керівництва вищого навчального закладу та його структурних підрозділів;
 - поєднання колегіальних та єдиноначальних засад;
 - незалежності від політичних партій, громадських та релігійних організацій.
3. Які б рекомендації ви надали органам студентського самоврядування вашого навчального закладу для удосконалення його діяльності?

Завдання і запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте основні принципи управління сучасним ВНЗ.
2. Опишіть структуру вищого навчального закладу, де ви навчаєтесь.
3. Які функції виконують кафедри і деканати?

Методика викладання у вищій школі

4. Розкрийте зміст роботи вченої ради ВНЗ, вченої ради факультету.
5. Яку роль відіграє студентське самоврядування в системі управління вищим навчальним закладом?

Рекомендована література

1. Закон України «Про вищу освіту».
2. Корольов Б.І. До проблеми управління виховною роботою у вищій школі в сучасних умовах / Б.І.Корольов // Вісник АПН України. - 2002. - №3.
3. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи : Навч. посібник / А.І. Кузьмінський. - К. : Знання, 2005.
4. Мармаза О.І. Інноваційні підходи до управління навчальним закладом / О.І. Мармаза. – Харків : Основа, 2004.

ОРІЄНТОВНІ ТЕСТОВІ ПИТАННЯ ДО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

- * Система знань, які надбані в процесі навчання, самоосвіти, для професійної діяльності, для життя, розвитку та на майбутнє – це:
 -) інтелект
 -) освіта
 -) загальний розвиток людини

- * Принципи освіти України визначені в:
 -) Законі України «Про освіту»
 -) Законі України «Про вищу освіту»
 -) Конституції

- * Києво-Могилянська колегія отримала статус академії в:
 -) 1632 р.
 -) 1696 р.
 -) 1701 р.

- * Навчання в Києво-Могилянській академії тривало:
 -) 12 років
 -) 10 років
 -) 6 років

- * Львівський університет було створено в:
 -) 1632 р.
 -) 1661 р.
 -) 1701 р.

- * У Львівському університеті діяли два відділи:
 -) філософський і теологічний
 -) філософський та історичний
 -) історичний і теологічний

- * Який освітній ступінь не міг отримати випускник Львівського університету:
 -) бакалавра
 -) спеціаліста
 -) магістра

- * У 1805 році відкрито:
 -) Київський університет
 -) Одеський університет
 -) Харківський університет

Методика викладання у вищій школі

* У 1834 році створено:

-) Київський університет
-) Одеський університет
-) Харківський університет

* Чернівецький університет відкрито у:

-) 1834 р.
-) 1865 р.
-) 1874 р.

* Ужгородський університет відкрито у:

-) 1945 р.
-) 1874 р.
-) 1865 р.

* У 1921 р. на базі старих університетів почали створювати:

-) профшколи
-) академії
-) інститути народної освіти

* Структура системи освіти України визначається Законом України:

-) «Про вищу освіту»
-) «Про освіту»
-) «Про затвердження положення про вищий навчальний заклад»

* Характеристика вищої освіти за ознаками ступеня сформованості інтелектуальних якостей особи, достатніх для здобуття кваліфікації, яка відповідає певному освітньо-кваліфікаційному рівню:

-) кваліфікація
-) спеціальність
-) освітній рівень вищої освіти

* Освітньо-професійна програма це:

) державний нормативний документ, який визначає зміст та термін навчання, передбачає відповідні форми контролю та державної атестації фахівця з даної спеціальності певного освітньо-кваліфікаційного рівня

) характеристика вищої освіти за ознаками ступеня сформованості знань, умінь та навичок особи, що забезпечують її здатність виконувати завдання та обов'язки (роботи) певного рівня професійної діяльності

) характеристика вищої освіти за ознаками ступеня сформованості інтелектуальних якостей особи, достатніх для здобуття кваліфікації, яка відповідає певному освітньо-кваліфікаційному рівню

Методика викладання у вищій школі

* Процедура визнання спроможності вищого навчального закладу розпочати освітню діяльність, пов'язану із здобуттям вищої освіти та кваліфікації, відповідно до вимог стандартів вищої освіти, а також до державних вимог щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення:

-) акредитація
-) атестація
-) ліцензування

* Процедура визнання вищого навчального закладу права провадити освітню діяльність, пов'язану із здобуттям вищої освіти та кваліфікації, відповідно до вимог стандартів вищої освіти, а також до державних вимог щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення:

-) акредитація
-) атестація
-) ліцензування

* Кафедра створюється рішенням Вченої ради вищого навчального закладу за умови, якщо до її складу входить:

-) не менше ніж 10 науково-педагогічних працівників, для яких кафедра є основним місцем роботи, і не менше ніж 7 з них мають науковий ступінь або вчене звання
-) не менше ніж 7 науково-педагогічних працівників, для яких кафедра є основним місцем роботи, і не менше ніж 4 з них мають науковий ступінь або вчене звання
-) не менше ніж 5 науково-педагогічних працівників, для яких кафедра є основним місцем роботи, і не менше ніж 3 з них мають науковий ступінь або вчене звання

* Факультет створюється рішенням Вченої ради вищого навчального закладу за умови, якщо до його складу входить:

-) не менше ніж 4 кафедри і на ньому навчається не менше ніж 300 студентів денної форми навчання
-) не менше ніж 3 кафедри і на ньому навчається не менше ніж 200 студентів денної форми навчання
-) не менше ніж 3 кафедри і на ньому навчається не менше ніж 300 студентів денної форми навчання

* Закон України «Про освіту» був прийнятий у:

-) 1995 р.
-) 1996 р.
-) 2002 р.

Методика викладання у вищій школі

* Закон України «Про вищу освіту» був прийнятий у:

-) 2015 р.
-) 2014 р.
-) 2012 р.

* Обумовлена цілями та потребами суспільства система знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних і громадянських якостей, що має бути сформована в процесі навчання з урахуванням перспектив розвитку суспільства, науки, техніки, технологій, культури та мистецтва це:

-) зміст вищої освіти
-) мета вищої освіти
-) завдання вищої освіти

* Дії, що виконуються при здійсненні певної діяльності, котрі завдяки численним повторенням стають автоматичними і виконуються без свідомого контролю це:

-) уміння
-) здібності
-) навички

* Основний вид проведення навчальних занять у вищому навчальному закладі, призначена для засвоєння теоретичного матеріалу це:

-) лекція
-) семінарське заняття
-) практичне заняття

* Вид навчального заняття, при якому студент під керівництвом викладача особисто проводить натурні або імітаційні експерименти чи досліди з метою практичного підтвердження окремих теоретичних положень даної навчальної дисципліни, набуває практичних навичок роботи з лабораторним устаткуванням, обладнанням, засобами обчислювальної техніки, вимірювальною технікою, методикою експериментальних досліджень у конкретній предметній галузі це:

-) семінарське заняття
-) практичне заняття
-) лабораторне заняття

* Вид навчального заняття, на якому викладач організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентом відповідно сформульованих завдань:

-) семінарське заняття
-) практичне заняття
-) лабораторне заняття

Методика викладання у вищій школі

* Вид навчального заняття, на якому викладач організує дискусію навколо попередньо визначених тем, до котрих студенти готують тези виступів на підставі індивідуально виконаних завдань (рефератів) це:

-) семінарське заняття
-) практичне заняття
-) індивідуальне заняття

* Вид навчального заняття, на якому студент отримує відповіді від викладача на конкретні запитання або пояснення певних теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування це:

-) індивідуальне заняття
-) консультація
-) колоквиум

* Форма підсумкового контролю засвоєння студентом теоретичного та практичного матеріалу з окремої навчальної дисципліни за семестр, що проводиться як контрольний захід це:

-) семестровий екзамен
-) семестровий диференційований залік
-) семестровий залік

* Форма підсумкового контролю, що полягає в оцінці засвоєння студентом навчального матеріалу з певної дисципліни виключно на підставі результатів виконаних індивідуальних завдань (розрахункових, графічних тощо) це:

-) семестровий екзамен
-) семестровий диференційований залік
-) семестровий залік

* Форма підсумкового контролю, що полягає в оцінці засвоєння студентом навчального матеріалу виключно на підставі результатів виконання ним певних видів робіт на практичних, семінарських або лабораторних заняттях це:

-) семестровий екзамен
-) семестровий диференційований залік
-) семестровий залік

* Основним нормативним документом, що визначає засади організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, є:

-) Закон України «Про вищу освіту»
-) Статут навчального закладу
-) Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах

Методика викладання у вищій школі

- * Навчальний день - складова частина навчального часу студента тривалістю:
 -) не більше 6 годин
 -) не більше 8 годин
 -) не більше 9 годин

- * Державна атестація осіб, які закінчують вищі навчальні заклади усіх форм власності, здійснюється:
 -) Державною екзаменаційною комісією
 -) Державною кваліфікаційною комісією
 -) Державною атестаційною комісією

- * Основним законодавчим актом, який регулює взаємини особи, що навчається у вищому навчальному закладі, є:
 -) Закон України «Про освіту»
 -) Закон України «Про вищу освіту»
 -) Положення про освітній процес у вищому навчальному закладі

- * Основним документом, який використовується при переведенні і поновленні до складу студентів, є:
 -) залікова книжка
 -) особова справа і характеристика
 -) академічна довідка

- * Один заліковий кредит ECTS дорівнює:
 -) 54 годинам
 -) 36 годинам
 -) 30 годинам

- * За навчальний рік студент повинен засвоїти зміст навчальних дисциплін, який дорівнює:
 -) 60 кредитам ECTS
 -) 45 кредитам ECTS
 -) 30 кредитам ECTS

- * Особлива форма діяльності, в якій заздалегідь встановлюються цілі, визначається зміст, принципи, методи та форми навчальної роботи, що найкращим чином забезпечують формування здібностей, знань, умінь та навичок особи, що навчається це:
 -) наукова діяльність
 -) навчання
 -) дидактика

Методика викладання у вищій школі

* Знання це:

-) здатність людини продуктивно з необхідною якістю виконувати роботу в нових умовах
-) здатність людини виконувати цілеспрямовані дії автоматично, без спеціально направленої на це уваги, але під контролем свідомості
-) система понять про предмети та явища, засвоєних в результаті сприйняття, аналітико-синтетичного мислення, запам'ятовування та практичної діяльності

* Уміння це:

-) здатність людини продуктивно з необхідною якістю виконувати роботу в нових умовах
-) здатність людини виконувати цілеспрямовані дії автоматично, без спеціально направленої на це уваги, але під контролем свідомості
-) система понять про предмети та явища, засвоєних в результаті сприйняття, аналітико-синтетичного мислення, запам'ятовування та практичної діяльності

* Навички це:

-) здатність людини продуктивно з необхідною якістю виконувати роботу в нових умовах
-) здатність людини виконувати цілеспрямовані дії автоматично, без спеціально направленої на це уваги, але під контролем свідомості
-) система понять про предмети та явища, засвоєних в результаті сприйняття, аналітико-синтетичного мислення, запам'ятовування та практичної діяльності

* Які із перерахованих дій не відносяться до емоційних дій:

-) цікавість
-) презирство
-) усвідомлення завдання

* Мислений поділ предмета, явища, поняття на окремі частини, ознаки, властивості та виділення цих компонентів це:

-) аналіз
-) синтез
-) індукція

* Процес переходу від загальних суджень до суджень, що визначають часткові випадки це:

-) індукція
-) дедукція
-) синтез

Методика викладання у вищій школі

- * Факт належності новонародженої людини до людського роду фіксується у понятті:
 -) індивідуальність
 -) особистість
 -) індивід

- * Краще запам'ятовуються ті частини навчального матеріалу, що сприймаються студентом:
 -) на початку та в кінці лекції
 -) на початку лекції
 -) всередині та в кінці лекції

- * Найменш продуктивним є:
 -) логічне запам'ятовування
 -) механічне запам'ятовування
 -) мимовільне запам'ятовування

- * Дії, які пов'язані з процесом запам'ятовування називаються:
 -) усвідомленням
 -) зубрінням
 -) мнемонічними діями

- * Мислене об'єднання в єдине ціле окремих частин, ознак, властивостей предметів, явищ або понять це:
 -) аналіз
 -) синтез
 -) узагальнення

- * Яка із перерахованих ознак є недоліком лекції як форми організації навчання:
 -) інформація, яку подає викладач, спрямована, в основному, на слухову пам'ять студента
 -) у лекції акумульовано великий обсяг наукової інформації з урахуванням новітніх досягнень тієї чи тієї науки
 -) лекція слугує своєрідним дороговказом для студентів, компасом у неосяжному морі наукової інформації

- * Лекція, завдання якої полягає в тому, щоб розкрити структуру курсу, особливості його вивчення, місце нової навчальної дисципліни у системі професійної підготовки студентів, її актуальність і важливість у їх майбутній професійній діяльності це:
 -) інформаційна лекція
 -) вступна лекція
 -) підсумкова лекція

Методика викладання у вищій школі

* Лекції, які проводять переважно після завершення вивчення групи дисциплін спорідненого циклу, напередодні складання державних екзаменів, виходу на практику це:

-) інформаційна лекція
-) вступна лекція
-) підсумкова лекція

* Специфічний вид інформаційних навчальних матеріалів, що містить основні дані лекції без надлишкових подробиць та другорядних деталей це:

-) план лекції
-) опорний конспект лекції
-) конспект лекції

* Система опорних сигналів, що мають структурний зв'язок і виглядають наочною конструкцією, яка заміщує систему понять, ідей як взаємопов'язаних елементів:

-) план лекції
-) опорний конспект лекції
-) конспект лекції

* Принцип лаконічності створення системи опорних сигналів потребує, щоб письмове відтворення опорного конспекту лекцій не перевищувало:

-) 20-30 хвилин
-) 15-20 хвилин
-) 10-15 хвилин

* Які із перерахованих принципів не належить до принципів створення системи опорних сигналів опорного конспекту лекції:

-) лаконічність, структурованість, уніфікація
-) гуманізація, демократизація, зв'язок із практикою
-) автономність, несхожість, простота

* Опорний конспект, що укладає сам студент при вивченні певної теми це:

-) план-конспект
-) схема теми
-) творчий опорний конспект

* У формулюванні загального закону пізнання: «Від живого споглядання до _____ і від нього до практики», пропущено словосполучення:

-) абстрактного мислення
-) творчого мислення
-) логічного мислення

Методика викладання у вищій школі

* Другий етап підготовки до проблемної лекції містить у собі:

-) аналіз того, на основі яких фактичних знань студента повинна створюватися проблемна ситуація
-) визначення можливої оцінки ситуації, що створилася, студентами
-) вибір з навчального матеріалу тих запитань, що могли б складати предмет проблемної ситуації

* У структурі побудови лекції пропущено етап: 1. Оголошення теми і завдань лекції; 2. Повідомлення рекомендованої літератури; 3. _____; 4. Висвітлення кожного пункту плану лекції з короткими висновками по кожному питанню; 5. Загальні висновки; 6. Відповіді на запитання студентів; 7. Завдання для самостійної роботи, творчі завдання:

-) пригадування змісту попередньої лекції
-) актуалізація опорних знань
-) актуалізація опорних знань та мотивація

* Вид навчального заняття, на якому викладач організує дискусію навколо попередньо визначених тем, до котрих студенти готують тези виступів на підставі індивідуально виконаних завдань (рефератів тощо) це:

-) колоквіум
-) семінарське заняття
-) практичне заняття

* Вид навчального заняття, на якому викладач організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентом відповідно сформульованих завдань це:

-) семінарське заняття
-) практичне заняття
-) лабораторне заняття

* Перелік тем семінарських, практичних, лабораторних занять визначається:

-) навчальним планом спеціальності
-) навчальним посібником з дисципліни
-) робочою навчальною програмою дисципліни

* Вид навчального заняття, при якому студент під керівництвом викладача особисто проводить натурні або імітаційні експерименти чи досліди з метою практичного підтвердження окремих теоретичних положень даної навчальної дисципліни, набуває практичних роботи з лабораторним устаткуванням, обладнанням, засобами обчислювальної техніки, вимірювальною технікою, методикою експериментальних досліджень у конкретній предметній галузі це:

-) семінарське заняття
-) практичне заняття
-) лабораторне заняття

Методика викладання у вищій школі

* Етап заняття, який передбачає оформлення індивідуального звіту та його захист перед викладачем входить у структуру:

-) семінарського заняття
-) практичного заняття
-) лабораторного заняття

* Своєрідні практикуми для підготовки студентів до самостійної роботи з першоджерелами, складання конспектів, тез доповідей тощо це:

-) просемінари
-) спецсемінари
-) вступні семінари

* Семінар - із лат. *Seminarium* – означає:

-) диспут
-) дискусія
-) розсадник

* У XVII ст. семінарські заняття використовувались при підготовці:

-) філологів
-) філософів
-) медиків

* Функція семінарського заняття, яка передбачає поглиблення, конкретизацію, систематизацію знань, засвоєних під час лекційних занять та у процесі самостійної підготовки до семінару це:

-) діагностично-корекційна
-) розвивальна
-) навчальна

* Функція семінарського заняття, яка передбачає розвиток логічного мислення студентів, набуття ними умінь працювати з різними літературними джерелами, формування умінь і навичок аналізу фактів, явищ, проблем тощо:

-) навчальна
-) розвивальна
-) виховна

* Функція семінарського заняття, яка передбачає патріотичне виховання, виховання економічної, екологічної культури і мислення, прищеплення інтересу до вивчення конкретної дисципліни та до фаху, формування потреби здорового способу життя тощо:

-) виховна
-) розвивальна
-) навчальна

Методика викладання у вищій школі

* Функція семінарського заняття, яка передбачає контроль за якістю засвоєння студентами навчального матеріалу, виявлення прогалин в його засвоєнні та їх подолання це:

-) розвивальна
-) діагностично-корекційна
-) навчальна

* Особливий вид семінарського заняття, що практикується на старших курсах із фахових навчальних дисциплін та дисциплін спеціалізацій, який покликаний поєднувати теоретичну підготовку майбутніх фахівців з їх участю в науково-дослідній роботі це:

-) семінар-практикум
-) семінар-конференція
-) спецсемінар

* У дискусії розрізняють такі етапи: I - сприйняття предмета дискусії, II – аналіз предмета дискусії, III – _____, IV - прийняття рішення. Який етап пропущено?

-) оцінка предмета дискусії
-) виділення предмета дискусії
-) вироблення компромісного рішення

* Етап семінарського заняття «Мотивація та стимулювання навчальної діяльності»:

-) полягає в обговоренні й керуванні процесом розгляду основних питань семінару відповідно до обраного виду і методики його проведення
-) допомагає викладачеві та студентам з'ясувати причину нерозуміння певного елемента змісту навчальної інформації, невміння чи помилковості виконання інтелектуальної або практичної дії
-) передбачає формування потреби вивчення конкретного навчального матеріалу, повідомлення теми, мети та завдань

* Проведення практичних занять спрямоване на:

-) поглиблення і закріплення знань студентів з основ даного курсу, набутих під час лекцій та у процесі вивчення навчальної інформації, що виноситься на самостійного опрацювання;
-) спонукання студентів до колективного творчого обговорення найбільш складних питань навчального курсу, активізацію їх до самостійного вивчення наукової та методичної літератури, формування у них навичок самоосвіти
-) формування умінь застосовувати отримані знання на практиці, реалізацію єдності інтелектуальної та практичної діяльності

Методика викладання у вищій школі

- * Виконанню практичних завдань на практичному занятті передують:
 -) усні відповіді студентів на питання плану заняття
 -) перевірка знань студентів
 -) оформлення індивідуального звіту

- * Практичне заняття, під час якого студенти користуються детальними інструкціями, носить характер:
 -) репродуктивний
 -) частково-пошуковий
 -) пошуковий

- * Практичне заняття, під час якого від студентів вимагається самостійний підбір обладнання, самостійний вибір способів виконання роботи в інструктивній та довідковій літературі, носить характер:
 -) репродуктивний
 -) частково-пошуковий
 -) пошуковий

- * Форма організації студентів на практичному занятті, при якій усі студенти виконують одну й ту ж роботу це:
 -) фронтальна
 -) групова
 -) в парі

- * Форма організації студентів на практичному занятті, при якій одна і та ж робота виконується групами по 3-5 чоловік це:
 -) фронтальна
 -) групова
 -) в парі

- * Сучасні методи «мозкового штурму» або «мозкової атаки» були розроблені:
 -) чеським педагогом Я.А.Коменським
 -) німецьким педагогом А.Дістервегом
 -) американським морським офіцером А.Осборном

- * Специфічна форма навчальної діяльності, головною метою якої є формування самостійності суб'єкта навчання, а формування вмінь, навичок та знань здійснюється опосередковано через зміст та методи усіх видів навчальних занять:
 -) індивідуальне заняття
 -) самостійна робота студента
 -) колоквіум

Методика викладання у вищій школі

* Документ, або усне публічне оприлюднення наукових результатів та результатів самостійної роботи студента це:

-) реферат
-) доповідь
-) есе

* Усна доповідь, частина матеріалу якої подана на плакатах, слайдах, схемах, діаграмах, таблицях тощо, повинна містити:

-) опис ілюстративного матеріалу
-) коментарі ілюстративного матеріалу
-) план виступу

* Короткий письмовий виклад змісту одного або декількох документів з певної теми це:

-) конспект
-) твір
-) реферат

* Підготовка студента до лабораторного заняття включає:

-) самостійне опрацювання теоретичного матеріалу за конспектом лекцій, підручником чи навчальними посібниками
-) самостійне опрацювання теоретичного матеріалу за конспектом лекцій, підручником чи навчальними посібниками та самостійну підготовку реферату
-) самостійне опрацювання теоретичного матеріалу за конспектом лекцій, підручником чи навчальними посібниками та самостійне визначення та засвоєння методики проведення імітаційного чи натурного експерименту

* Підготовка студента до практичного заняття включає:

-) самостійне опрацювання теоретичного матеріалу за конспектом лекцій, підручником чи навчальними посібниками
-) самостійне опрацювання теоретичного матеріалу за конспектом лекцій, підручником чи навчальними посібниками та самостійну підготовку реферату
-) самостійне опрацювання теоретичного матеріалу за конспектом лекцій, підручником чи навчальними посібниками та самостійне визначення та засвоєння методики проведення імітаційного чи натурного експерименту

* Підготовка студента до семінарського заняття включає:

-) самостійне опрацювання теоретичного матеріалу за конспектом лекцій, підручником чи навчальними посібниками
-) самостійне опрацювання теоретичного матеріалу за конспектом лекцій, підручником чи навчальними посібниками та самостійну підготовку реферату
-) самостійне опрацювання теоретичного матеріалу за конспектом лекцій, підручником чи навчальними посібниками та самостійне визначення та засвоєння методики проведення імітаційного чи натурного експерименту

Методика викладання у вищій школі

* Самостійна, науково-практична робота студента, що підводить підсумки набутих ним знань, умінь та навичок з основних дисциплін, передбачених навчальним планом за курс навчання це:

-) реферат
-) курсова робота
-) бакалаврська робота

* Одна із форм науково-дослідної роботи студентів, яка дає їм можливість працювати творчо не лише під керівництвом викладача, а й на рівних, сприймаючи їх як своїх старших колег це:

-) наукові семінари
-) участь у виконанні держбюджетних та госпдоговірних науково-дослідних робіт кафедри
-) конкурси студентських наукових робіт

* Функція педагогічного контролю, яка націлена на визначення рівня знань, умінь та навичок і має на меті одержання науково-обґрунтованої інформації для вдосконалення процесу підготовки фахівців це:

-) навчальна функція
-) організаційна функція
-) діагностична функція

* Контроль включає в себе оцінювання, яке передбачає:

-) виявлення знань, умінь і навичок
-) вимірювання знань, умінь і навичок
-) фіксування результатів оцінювання у вигляді оцінок

* Контроль включає в себе діагностику, яка передбачає:

-) виявлення знань, умінь і навичок
-) вимірювання знань, умінь і навичок
-) фіксування результатів оцінювання у вигляді оцінок

* Контроль включає в себе облік, який передбачає:

-) виявлення знань, умінь і навичок
-) вимірювання знань, умінь і навичок
-) фіксування результатів оцінювання у вигляді оцінок

* Контроль, який здійснюється під час проведення практичних, лабораторних та семінарських занять і має на меті перевірку рівня підготовленості студента до виконання конкретної роботи це:

-) поточний контроль
-) тематичний контроль
-) підсумковий контроль

Методика викладання у вищій школі

* Об'єктами поточного контролю знань студентів є:

-) систематичність та активність роботи на семінарських (практичних, лабораторних) заняттях
-) систематичність та активність роботи на семінарських (практичних, лабораторних) заняттях; виконання завдань для самостійного опрацювання
-) систематичність та активність роботи на семінарських (практичних, лабораторних) заняттях; виконання завдань для самостійного опрацювання; виконання контрольних завдань

* Контроль, який проводиться з метою оцінки результатів навчання на певному освітньому (кваліфікаційному) рівні або на окремих його завершених етапах це:

-) поточний контроль
-) тематичний контроль
-) підсумковий контроль

* Форма підсумкового контролю, що полягає в оцінці засвоєння студентом навчального матеріалу з певної дисципліни виключно на підставі результатів виконаних індивідуальних завдань (розрахункових, графічних тощо) :

-) семестровий залік
-) семестровий диференційований залік
-) семестровий екзамен

* Форма підсумкового контролю, що полягає в оцінці засвоєння студентом навчального матеріалу виключно на підставі результатів виконання ним певних видів робіт на практичних, семінарських або лабораторних заняттях:

-) семестровий залік
-) семестровий диференційований залік
-) семестровий екзамен

* Форма підсумкового контролю, який проводиться згідно з розкладом, який доводиться до відома викладачів і студентів не пізніше, як за місяць до початку сесії:

-) семестровий залік
-) семестровий диференційований залік
-) семестровий екзамен

Методика викладання у вищій школі

Навчально-методичне видання

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Навчально-методичний посібник

Підписано до друку 23.02.2016 р. Формат 60x84 1/16
Папір офсет. Умовн. друк. аркушів – 12,1.
Тираж 100. Зам. № 26.

Видруковано у видавництві
Мукачівського державного університету

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4916 від 16.06.2015 р.

Адреса видавництва:
Мукачівський державний університет,
вул. Ужгородська, 26, м. Мукачево, Закарпатська обл., 89600.
тел./факс (03131) 2-11-09, 3-13-43

